

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΑ Χ. ΓΥΛΙΚΟΥ

ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

**ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ**

© **Ιωάννα Χ. Γυλίκου**, Ιωάννινα 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΑ Χ. ΓΥΛΙΚΟΥ

**ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

Συμβουλευτική Επιτροπή:

1. Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, Καθηγητής Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπων).
2. Χρήστος Αθ. Τερέζης, Καθηγητής Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών (μέλος).
3. Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (μέλος).

Η έγκριση της παρούσης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας υπό της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δέν ύποδηλοϊ άποδοχήν τών γνώμων τοῦ συγγραφέως.

Στους γονείς μου,
Χαράλαμπο και Μαρία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11
---------------	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	13
---------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ *ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ*

1. 1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	27
1. 2. Ιπποκράτης: το ιδανικό παράδειγμα <i>ἀρίστου ἰατροῦ</i>	28
1. 3. Αστρονομία και γεωμετρία: απαραίτητη προπαιδεία για την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης.....	32
1. 4. Η γνώση της σύνθεσης των μερών του σώματος συμβάλλει στην κατάκτηση του συνόλου της ιατρικής γνώσης.....	37
1. 5. Η άσκηση της λογικής μεθόδου για τη διαίρεση των νοσημάτων σε γένη και είδη προς επίτευξη των θεραπευτικών σκοπών.....	39
1. 6. Η λογική μέθοδος και η εμπειρική παρατήρηση.....	43
1. 7. <i>Πρόγνωσις και πρόληψις</i> : απαραίτητες προϋποθέσεις για την υγεία.....	46
1. 8. Η σαφήνεια στην έκφραση απαραίτητο προσόν του <i>ἀρίστου ἰατροῦ</i>	55
1. 9. Η έριδα « <i>ὑπὲρ ὀνομάτων</i> » και η σύνδεσή της με το κίνημα της Δευτέρας Σοφιστικής.....	57
1. 10. Η πλήρωση των ὀρων της <i>βουλήσεως</i> και της <i>δυνάμεως</i>	63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΗΘΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

2. 1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	68
2. 2. Η σύνδεση της Ηθικής φιλοσοφίας με τις περί ψυχής θεωρήσεις	70
2. 3. Η ιατρική ως «τέχνη φιλάνθρωπος».....	74
2. 4. Η έννοια της φιλανθρωπίας ως αντίθετη της φιλοχρηματίας.....	77
2. 5. Η έννοια της φιλανθρωπίας στο ιπποκρατικό corpus.....	80
2. 6. Φιλοπονία – Σωφροσύνη – Εγκράτεια – Ακολασία.....	81
2. 7. Η δικαιοσύνη ως ηθική αρετή και η δικαιοσύνη στη φύση....	86
2. 8. Η ηθική υπόσταση του <i>ἀρίστου</i> <i>ιατροῦ</i>	88
2. 9. Ο «ἄριστος» ιατρός είναι και φιλόσοφος.....	90
ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	94
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	98
(Summary).....	112

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Διϊδρυματικού Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ελληνική Φιλοσοφία – Φιλοσοφία των Επιστημών» του Τομέα Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Από τη θέση αυτή οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Πέτσιο, τόσο για την υπόδειξη του θέματος της παρούσας εργασίας, όσο και για την ολόπλευρη στήριξη του καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Ευχαριστίες εκφράζω και για τα άλλα δύο μέλη της Συμβουλευτικής επιτροπής τον Καθηγητή κ. Χρήστο Τερέζη και τον Αναπληρωτή καθηγητή κ. Ιωάννη Καλογεράκο για την άψογη συνεργασία μαζί τους και για τις χρήσιμες συμβουλές τους κατά τη διάρκεια των διορθώσεων.

Ευχαριστώ, ιδιαιτέρως, την τέως Αναπληρώτρια καθηγήτρια κ. Ελένη Καραμπατζάκη και την τέως Επίκουρη καθηγήτρια κ. Βασιλική Σολωμού – Παπανικολάου για το ειλικρινές ενδιαφέρον τους για εμένα.

Ευχαριστώ και τη διοικητική υπάλληλο του Τομέα Φιλοσοφίας κ. Παναγιώτα Σιούλα για την άψογη συμπεριφορά της απέναντί μου σε θέματα υπηρεσιακά, αλλά και για την πολύτιμη βοήθειά της όποτε τη χρειάστηκα.

Τις πιο ειλικρινείς μου ευχαριστίες οφείλω να εκφράσω στους πιο αγαπημένους μου φίλους και συναδέλφους για την παρότρυνση τους να ολοκληρώσω αυτό τον κύκλο σπουδών και για την ηθική και πρακτική στήριξή τους όλον αυτόν τον καιρό. Χωρίς τη βοήθειά τους η περάτωση αυτής της εργασίας θα ήταν αδύνατη.

Τέλος, εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου και τα αδέρφια μου για την ενθάρρυνσή τους να συνεχίσω τις σπουδές μου, καθώς, και για την πολύπλευρη στήριξή τους και την αγάπη τους προς εμένα και την οικογένειά μου. Ένα μεγάλο ευχαριστώ προς τον σύζυγό μου και τον υιό μου για το ενδιαφέρον τους και την υπομονή του καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδρομής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹

Σκοπός της ανά χείρας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας είναι η διερεύνηση και η ανάδειξη των γνωσιολογικών και των ηθικών αντιλήψεων που εμπεριέχονται στο έργο του Γαληνού

¹ Όλες οι χρονολογίες που αναφέρονται στο κείμενο είναι μετά Χριστόν. Σε περίπτωση που πρόκειται για προ Χριστού θα υπάρχει η σχετική σήμανση π.Χ.

Πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία παρατίθενται μόνον κατά την πρώτη αναφορά βιβλίου ή άρθρου, καθώς και στο μέρος *Βιβλιογραφία* στο τέλος της εργασίας. Τις επόμενες φορές παρατίθενται μόνον το όνομα του συγγραφέα, ο τίτλος του βιβλίου ή του άρθρου, καθώς και ο αριθμός ή οι αριθμοί των σελίδων.

Στα παραθέματα και στους τίτλους βιβλίων ή άρθρων τηρείται, κατά το δυνατόν, η ορθογραφία των συγγραφέων ή των μεταφραστών.

Τα αρχαία ελληνικά ονόματα στην ονομαστική πτώση διατηρούνται αρχαιοκλίτα, ενώ, στις υπόλοιπες πτώσεις αναφέρονται κατά τη νεοελληνική τους κλίση.

Τα παραθέματα βιβλίων ή άρθρων της αγγλικής γλώσσας, τα οποία δεν έχουν μεταφραστεί στην ελληνική, παρατίθενται με μετάφραση δική μας.

Οι παραπομπές στα έργα του Γαληνού γίνονται με την αναφορά του ονόματος του ιατροφιλοσόφου, τον τίτλο του έργου και τη σελίδα στην οποία βρίσκεται το χωρίο στην εκάστοτε έκδοση που χρησιμοποιούμε. Επίσης, εντός παρενθέσεως αναφέρεται και το όνομα του εκδότη. Όταν η παραπομπή γίνεται στην στερεότυπη έκδοση του γαληνικού έργου από τον Kühn, τότε αναφέρεται αρχικώς ο τόμος και έπειτα ο αριθμός ή οι αριθμοί των σελίδων.

Οι χρονολογίες έκδοσης των βιβλίων της βιβλιογραφίας αφορούν στην εκάστοτε έκδοση που χρησιμοποιούμε. Για όποιο βιβλίο είναι γνωστή η χρονολογία της πρώτης έκδοσης, αναγράφεται εντός παρενθέσεως με την σχετική ένδειξη στον εκθέτη.

Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος. Ο Γαληνός στο συγκεκριμένο έργο καταγράφει τα προσόντα που πρέπει να διακρίνουν τον ιδανικό ιατρό, προσόντα τα οποία απορρέουν από την άσκηση αυτού στους τρεις κλάδους της φιλοσοφίας, ήτοι την Φυσική, την Λογική και την Ηθική. Επιπροσθέτως, στο συγκεκριμένο έργο ο Γαληνός παρέχει συμβουλές και προτροπές σε όποιον επιθυμεί να ασκήσει «τὴν φιλάνθρωπον τέχνην τοῦ Ἱπποκράτους», δηλαδή την ιατρική, προκειμένου να κατορθώσει να κατακτήσει την γνώση της, γνώση η οποία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για να οδηγηθεί κάθε ιατρός στον τελικό σκοπό της επιστήμης του.

Οι τομείς της γνωσιολογίας και της ηθικής είναι μείζονος σημασίας στην φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού. Ο Γαληνός, μάλιστα, δίδοντας στην πραγματεία του τον τίτλο Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος καθιστά αμέσως έκδηλη την πεποίθησή του για την άρρηκτη σχέση της φιλοσοφίας με την ιατρική και της θεωρίας με την πράξη, ούτως ώστε να κατακτήσουν οι ιατροί την απαραίτητη επιστημονική γνώση. Αυτή η σχέση είναι θεμελιώδης για τον Γαληνό και πρέπει, όπως πιστεύει, να την αναγνωρίζει και να την αποδέχεται κάθε ιατρός που επιθυμεί να γίνει «ἄριστος»².

² Με τους ίδιους του τους λόγους του: «φιλοσοφητέον ἡμῖν εἶναι πρόδηλον, εἶπερ Ἱπποκράτους ἀληθῶς ἐσμεν ζηλωταί, κἄν τοῦτο ποιῶμεν» βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος, 1. 63 (Kühn). Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι η τοποθέτηση του Γ. Αβραμίδη, σύμφωνα με την οποία «ο Γαληνός δεν αναγνώριζε καμία διάκριση μεταξύ ηθικής θεωρίας και πράξης [...] είχε την αξίωση, οι γιατροί να είναι φιλόσοφοι και όχι απλοί επαγγελματίες» (Προλεγόμενα, στο: Γαληνός, Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη (ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΠΑΘΩΝ ΚΑΙ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΩΝ), Εισαγωγή στον Γαληνό P. N. Singer, Προλεγόμενα – μτφρ.

Άλλωστε, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο Γαληνός αντελαμβάνετο τον εαυτό του πρωτίστως ως φιλόσοφο και δευτερευόντως ως ιατρό. Καθ' ομολογίαν του ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος, όταν ανεφέρετο προς τον ίδιο έλεγε πως ήταν «(...) τῶν μὲν ἰατρῶν πρῶτον, τῶν δὲ φιλοσόφων μόνον»³. Για τον Γαληνό, κανένας ιατρός δεν μπορεί να γίνει όμοιος με το ιδανικό πρότυπό του, τον Ιπποκράτη, και κανένας ιατρός δεν μπορεί να κατακτήσει το «τέλος» της ιατρικής τέχνης, αν κατά πρώτον δεν έχει μνηθεί φιλοσοφικά. Το γεγονός μάλιστα ότι «δεν αναγνώριζε καμία διάκριση μεταξύ ηθικής θεωρίας και πράξης [...] δεν αποτελεί κάποια καινοτομία του ίδιου, αλλά είναι ένα φαινόμενο που ανάγεται ήδη στις ελληνιστικές φιλοσοφίες που πέρασαν στην εποχή του»⁴.

Ο Γαληνός θεωρείται ο σπουδαιότερος ιατρός της αρχαιότητας μετά τον Ιπποκράτη. Αποκαλείται συχνά με το τοπωνύμιο

Εισαγωγής Γ. Αβραμίδης, μτφρ. αρχαίου κειμένου Ζαφειρία Παρθένη – Ελευθερία Ζάγκα, Θεσσαλονίκη, εκδ. Θύραθεν, 2003, σ. 9).

³ Γαληνοῦ, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγέννην*, 14. 660 (Kühn). Για μία μελέτη σχετική με το πώς αντιλαμβανόταν ο Γαληνός τη σχέση του με τους φιλοσόφους βλ. P. N. Singer, «Galen and the Philosophers: Philosophical Engagement, Shadowy Contemporaries, Aristotelian Transformations», στο: P. Adamson, R. Hansberger, J. Wilberding (eds.), *Philosophical Themes in Galen*, Institute of Classical Studies/ School of Advanced Study/ University of London, 2014, σσ. 7-38. Βλ. επίσης, J. Barnes, «Galen on Logic and Therapy», στο: F. Kudlien – R. J. Durling (eds.), *Galen's Method of Healing. Proceedings of the 1982 Galen Symposium*, στο: *Studies in Ancient Medicine*, J. Scarborough (ed.), vol. I, Leiden, The Netherlands, 1982, σσ. 50- 54.

⁴ Βλ. Προλεγόμενα Γ. Αβραμίδη, στο: *Γαληνός, Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΠΑΘΩΝ ΚΑΙ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΩΝ)*, σ. 9.

Περγαμηνός εξαιτίας της καταγωγής του, αφού γεννήθηκε στην Πέργαμο της Μικράς Ασίας το 129 ή 130 και πέθανε, άγνωστο μέχρι σήμερα πού, το 200 ή 216 με 217⁵. Κατά τη διάρκεια του βίου του ησχολήθη με ζητήματα που προκαλούσαν το ενδιαφέρον των ανθρώπων της εποχής του δείχνοντας, όμως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη φιλοσοφία και, βεβαίως, στην ιατρική, που απετέλεσε άλλωστε

⁵ Για τον χρόνο γέννησης του Γαληνού υπάρχει σχετική ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών, οι οποίοι τον τοποθετούν στα 129 με 130. Μάλιστα ο J. Walsh, «Date of Galen's Birth», *Annals of Medical History*, 1, (1929), New York, σσ. 378-382, αναφέρει ως συγκεκριμένη ημερομηνία γέννησης του ιατροφιλοσόφου την 22^α Σεπτεμβρίου του 130. Αντιθέτως, ο χρόνος και ο τόπος θανάτου του ιατροφιλοσόφου δεν έχουν ακόμη διευκρινιστεί ασφαλώς. Το λεξικό της Σουΐδας τοποθετεί τον θάνατό του στα εβδομήντα έτη του, δηλαδή στα 199 με 200, όμως, πρόσφατες ανακαλύψεις έργων του σε αραβικές μεταφράσεις μεταθέτουν την χρονολογία θανάτου του στα 216-217, δηλαδή στο ογδοηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας του. Βλ. σχετικά, λ. Γαληνός, στο: *Βυζαντινό Λεξικό Σουΐδα*, εισαγωγή: Βασίλης Κατσαρός, Θεσσαλονίκη, εκδ. Θύραθεν, 2002, σ. 267· ομοίως, ο G. W. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1969, σ. 63, χρονολογεί τον θάνατο του ιατροφιλοσόφου στα 199, δηλαδή, στο εβδομηκοστό έτος της ηλικίας του και τόπο θανάτου αναφέρει την Ρώμη· πρβλ., V. Nutton, «The Cronology of Galen's Early Career», *The Classical Quarterly*, 23 (1973), σσ. 158-161· «Galen *ad multos annos*», *Dynamis*, 15, (1995), σσ. 25-39, ιδιαίτερα σ. 39, όπου ο V. Nutton διερευνώντας το ερώτημα «Πότε πέθανε ο Γαληνός;» καταλήγει στην υπόθεση ότι «ο Γαληνός πρέπει να έζησε τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 3^{ου} αιώνα [...] τουλάχιστον μέχρι τα ογδόντα του [...] και ίσως μέχρι τα 216»· «God, Galen and the depaganisation of Ancient Medicine», στο: P. Biller, J. Ziegler (eds.), *Religion and Medicine in the Middle Ages*, York, York Medieval Press, 2001, σσ. 15-32· *Ancient Medicine*, London/ New York, εκδ. Routledge, 2004, σ. 388, σημ. 2· προλεγόμενα του Γ. Αβραμίδη, στο: *Γαληνός, Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη*, σσ. 22-23.

και τον τομέα στον οποίο διέπρεψε. Έχει συγγράψει πλήθος φιλοσοφικών και ιατρικών έργων, το εκτενέστερο μέρος των οποίων σώζεται μέχρι την εποχή μας⁶, ενώ οι ανακαλύψεις του κυρίως στον κλάδο της ανατομίας επηρέασαν καθοριστικά τις επόμενες γενεές⁷.

⁶ Στην στερεότυπη έκδοση της γαληνικής εργογραφίας από τον Kühn αριθμώνται πάνω από είκοσι τόμοι, εκ των οποίων ο καθένας περιλαμβάνει περισσότερες από χίλιες σελίδες. Η συγκεκριμένη έκδοση συνεχώς εμπλουτίζεται, καθώς νέα έργα εξακολουθούν να έρχονται στο φως. Από το σύνολο της συγγραφικής παραγωγής του Γαληνού, ο οποίος σημειωτέον υπήρξε πολυγραφότατος, σώζεται κυρίως το ιατρικό έργο του, ενώ το φιλοσοφικό του στο πιο εκτενές του μέρος είχε απωλεσθεί ήδη από την εποχή που ζούσε ο ίδιος, μετά από πυρκαγιά στον Ναό της Ειρήνης στη Ρώμη το 192 όπως αναφέρει στο *Περί τῶν ἰδίων βιβλίων*, σ. 143-144 (Boudon-Millot, I).

⁷ Ο Γαληνός, στο έργο του *Περί τῶν ἰδίων βιβλίων*, σ. 145-154 (Boudon- Millot I), παραθέτει τους τίτλους των ανατομικών συγγραμμάτων του, καθώς και των υπομνημάτων, τα οποία συνέταξε, στα ανατομικά έργα του Μαρίνου και του Λύκου. Ο P. Carrick, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οι ανακαλύψεις του Γαληνού για την ανατομία του ανθρώπινου σώματος ήταν οι ποιοτικότερες μεταξύ των αρχαίων και εξακολουθούσαν να ισχύουν ως σωστές μέχρι την εποχή του Βεσσάλιου τον 17^ο αιώνα» («The Galenic Constitutional Theory», στο: *Medical Ethics in Antiquity. Philosophical Perspectives on Abortion and Euthanasia*, Dordrecht/ Boston/ Lancaster, D. Reidel Publishing Company, 1985, σ. 32). Ο O. Temkin, αξιολογώντας το φιλοσοφικό έργο του Γαληνού φρονεί ότι «χωρίς την ιατρική η φιλοσοφία του Γαληνού δεν είναι βιώσιμη. Ότι υπήρξε μετά την ιατρική και την ιατρική βιολογία δεν ήταν αρκετά ισχυρό για να αφήσει μία αυτόνομη ύπαρξη» (*Galenism. The rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca/ London, Cornell University Press, 1973, σ. I). Για την Nancy G. Siraisi, «Η ελληνική ιατρική έφτασε στην μεγαλύτερή της ανάπτυξη με τον Γαληνό. Ο Γαληνός υπήρξε, χωρίς αμφιβολία, ένας από τους πιο σπουδαίους επιστήμονες της αρχαιότητας» (*Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*,

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μία στροφή του ενδιαφέροντος στην έρευνα των γαληνικών σπουδών σε ζητήματα φιλοσοφικού ενδιαφέροντος και κυρίως ιατρικής ηθικής δεοντολογίας⁸. Μέχρι πριν από μερικά έτη το ενδιαφέρον των μελετητών του Γαληνού επικεντρώνετο στη διερεύνηση των επιστημονικού – ιατρικού περιεχομένου πραγματειών του, με σκοπό την επαλήθευση ή διάψευση των ανακαλύψεών του, που αφορούσαν

Chicago and London, The University of Chicago Press, 1990, σ. 4). Για τη σπουδαιότητα των ανατομικών ανακαλύψεων του Γαληνού διατυπώνει λόγο ο Κ. Pollak, που σύμφωνα με την κρίση του «ό Γαληνός πρέπει να ήταν εξαιρετος ανατόμος, αφού ή διδασκαλία του για τους μῦς (Μυολογία) υπήρξε ή ποιοτικότερη τῆς Αρχαιότητας» (*Η Ιατρική στην Αρχαιότητα. Ελλάδα-Ρώμη-Βυζάντιο. Η Ιατρική στη Βίβλο και το Ταλμούδ [Die Heilkunde der Antike. Griechenland- Rom- Byzanz. Die Medizin in Bibel und Talmud]*, μτφρ. Αιμίλιος Δημ. Μαυρουδής, επιμέλ. Αγγελική Δεληκάρη, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 2005, σ. 312). Για μια ενδεικτική βιβλιογραφία, όσον αφορά στις ανακαλύψεις του Γαληνού στον τομέα της ανατομίας, τομέα στον οποίο κατά γενική ομολογία διέπρεψε, βλ. J. Rocca, «Anatomy», στο: R. J. Hankinson (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, σσ. 242-262. Βλ. επίσης, M. W. Gleason, «Shock and Awe: The Performance Dimension of Galen's Anatomy Demonstrations», στο: *Galen and the World of Knowledge*, Ch. Gill – T. Whitmarsh – J. Wilkins (eds.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 85-114, όπου γίνεται εκτενής αναφορά στις ανατομικές ανακαλύψεις του Γαληνού και δίδεται έμφαση, κυρίως, στις ζωοτομίες που πραγματοποιούσε ο ιατροφιλόσοφος καθώς και στις δημόσιες επιδείξεις των ανακαλύψεών του.

⁸ Για μία σχετικά ολοκληρωμένη βιβλιογραφία, όσον αφορά στην έρευνα για τον Γαληνό, βλ. J. Kollesch – D. Nickel, «Bibliographia Galeniana: Die Beiträge des 20. Jahrhunderts zur Galenforschung», στο: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)*, 37. 2, 1994, σσ. 1352- 1420.

κυρίως στον τομέα της ανατομίας. Η εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης, κυρίως, από τον 19^ο αιώνα και μετά στηρίχθηκε στην εξέλιξη της τεχνολογίας, τα επιτεύγματα της οποίας τέθηκαν στην υπηρεσία της επιστημονικής έρευνας, που στόχο είχε τη βελτίωση της ποιότητας του βίου του ανθρώπου. Ο Γαληνός, εισήλθε, θα λέγαμε, στο μικροσκόπιο των σύγχρονων επιστημόνων και οι «καινοτόμες» για την εποχή του ανακαλύψεις περιήλθαν, τελικά, στην ιστορία του παρελθόντος, χωρίς όμως να πάψουν μέχρι και σήμερα να προκαλούν τον θαυμασμό.

Όπως ο ίδιος ο Γαληνός μάς πληροφορεί από νεανική ηλικία και υπό την καθοδήγηση του πατέρα του Νίκωνα, ο οποίος φαίνεται να επηρέασε καθοριστικά τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του υιού του, καθώς, και την επιλογή του να στραφεί στην ενασχόληση με την ιατρική⁹, σπούδασε πλησίον σε σπουδαίους διδασκάλους της

⁹ Για την καθοριστική επίδραση που άσκησε ο Νίκων στη διαμόρφωση τόσο του χαρακτήρα όσο και της ζητητικής φύσης του Γαληνού, γίνεται διεξοδική αναφορά κατωτέρω στην παρούσα εργασία στο *Πρώτο και Δεύτερο Κεφάλαιο*. Για την προτροπή του Νίκωνα προς τον Γαληνό να ασχοληθεί με την ιατρική τέχνη, προτροπή η οποία έγινε κατόπιν ενός ονείρου που είδε εκείνος, βλ. σχετικά, Γαληνού, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον δέκατο τέταρτον*, 10. 609 (Kühn), όπου ο Γαληνό αναφέρει: «εἶθ' ὕστερον τοῦ πατρὸς ὀνειράσιν ἑναργέσι προτραπέντος ἐπὶ τὴν τῆς ἰατρικῆς ἄσκησιν ἀφικόμεθα καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου τὰς ἐπιστήμας ἑκατέρας ἔργοις μᾶλλον ἢ λόγοις ἐσπουδάσαμεν»· πρβλ. *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 608 (Kühn): «καὶ γὰρ ἐπέπειστο τοῦ πατρὸς ἐπὶ φιλοσοφίαν ἄγοντός με, προσταχθὲν αὐτῷ δι' ὀνείρων ἑναργῶν, ἐκδιδάξαι καὶ τὰ τῆς ἰατρικῆς, οὐχ ὡς πάρεργόν τι μάθημα τοῦτο».

εποχής του¹⁰ και ήλθε σε επαφή με τα φιλοσοφικά ρεύματα του Πλατωνισμού, του Αριστοτελισμού, του Στωικισμού και του Επικουρισμού, αποφεύγοντας, όμως, να ενταχθεί ως οπαδός σε κάποιο από αυτά¹¹. Μάλιστα, ορισμένοι μελετητές αποδίδουν τον φιλοσοφικό εκλεκτικισμό του Γαληνού, ο οποίος διέκρινε τη σκέψη του καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφικής παραγωγής του, ακριβώς στο γεγονός της επαφής του ιατροφιλοσόφου με αυτά τα τέσσερα φιλοσοφικά ρεύματα¹², που, όπως σημειώνει ο George Sarton¹³

¹⁰ Οι πρώτοι δάσκαλοι του Γαληνού στην Πέργαμο ήταν ο Σάτυρος, ο Αισχρίνιος, ο Στρατόνικος και ο Αιφισιανός. Αργότερα, ο Γαληνός, συνέχισε τις σπουδές του στην ιατρική, στην Κόρινθο και την Αλεξάνδρεια. Για τους πρώτους δασκάλους του Γαληνού στην Πέργαμο, βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων βιβλίον I*, 2. 217-217 και 224 (Kühn)· *Περὶ μελαίνης χολῆς*, 5. 119 (Kühn)· *Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως βιβλίον I*, 12. 356 (Kühn)· *Ἱπποκράτους ἐπιδημιῶν I καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπόμνημα A*, 17a. 575 (Kühn)· για τον Αιφισιανό και το αν υπήρξε ή όχι δάσκαλος του Γαληνού, βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, 17a. 575 (Kühn), καθώς και τα σχόλια του I. Müller στην Εισαγωγή του έργου *Galenus· Scripta Minora*, Vol. II, Marquardt-Müller-Helmreich, επιμέλεια έκδοσης: I. Müller, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1967, σ. Lxiv. Βλ. επίσης, V. Nutton, «The Chronology of Galen's Early Career», σ. 162, σημ. 4· *Ancient Medicine*, σσ. 217-218.

¹¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 42 (Kühn).

¹² Βλ. σχετικά, R. J. Hankinson, «Galen's Philosophical Eclecticism», στο: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)*, 36. 2 (1992), σσ. 3505-3522 και ιδιαίτερα σσ. 3506-3508. Ο R. J. Hankinson συμπεραίνει πως «ό,τι δανείστηκε ο Γαληνός το έκανε με τρόπο συστηματικό και δημιουργικό [...] δεν ήταν τόσο ένας εκλεκτικός [...] όσο ένας δημιουργικός συγκριτιστής» (ό.π. σ. 3519). Πρβ. την άποψη του ίδιου συγγραφέα στο προγενέστερο άρθρο του σύμφωνα με την οποία «ο Γαληνός

«αυτές οι τέσσερις σχολές δεν ήταν οι μόνες που επιβίωσαν στη νεότερη εποχή, αλλά ήταν οι μόνες "αποδεκτές"». Ο Γαληνός δεν

ήταν, με την καλύτερη δυνατή έννοια των λέξεων, εκλεκτικός και συγκριτιστής» («Galen's Anatomy of the Soul», *Phronesis*, 36.2 (1991), σσ. 197-239, σ. 198). Όσον αφορά στον εκλεκτικισμό του Γαληνού, ο R. J. Hankinson θεωρεί πως (ο Γαληνός) «χρησιμοποιούσε μία ευρεία ποικιλία υλικών, διαθέσιμων σε εκείνον από την παράδοση, προκειμένου να υφάνει ένα συνθετικό ρούχο με μεγάλη δύναμη, χρησιμοποιώντας μία ποικιλία κλωστών» (αυτόθι). Επίσης, κατά τον R. J. Hankinson πάντοτε, «ο Γαληνός υπήρξε σίγουρα, ένας παμφάγος διανοητικός συλλέκτης, που δημιούργησε ένα τυχαίο δείπνο από τις προσφορές των προκατόχων του» (ό.π., σημ. 5). Η Nancy G. Siraisi χαρακτηρίζει τον Γαληνό «σπουδαίο συνθέτη» και αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οι φιλοσοφικές ιδέες του Γαληνού, ήταν οι τυπικές της ύστερης αρχαιότητας, εκλεκτικές, διότι περιείχαν ισχυρά πλατωνικά συστατικά και αριστοτελικά στοιχεία» (*Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, σ. 4). σύμφωνα τον M. Frede, «ο εκλεκτικισμός του Γαληνού είναι αποτέλεσμα της κριτικής σκέψης, της αγάπης για την αλήθεια και της ηθικής δύναμης» (R. Walzer – M. Frede (eds.), *Galen. Three Treatises on the Nature of Science. With an Introduction by Michael Frede*, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1985, σσ. xvι-xix, σ. xvii). Οι J. M. Dillon – A. A. Long, διατυπώνουν λόγο για τον εκλεκτικισμό του Γαληνού στην επιστημολογία, την φιλοσοφία και την ιατρική του (*The Question of "Eclecticism". Studies in Later Greek Philosophy*, Berkeley, University of California Press, 1988, σσ. 10-11 και 192-202). Τέλος, η Véronique Boudon-Millot εκφράζει την άποψη ότι ο εκλεκτικισμός του Γαληνού συνδέεται με την αναζήτηση της καταλληλότερης, από την πλευρά του ιατροφιλοσόφου, μεθόδου κατάκτησης της επιστημονικής γνώσης και στην απόρριψη από πλευράς του όποιας ισχύουσας μέχρι τότε («Galen's Bios and Methodos», στο: *Galen and the World of Knowledge*, σσ. 178-180, ιδιαίτερα σ. 179).

¹³ *Galen of Pergamon*, Lawrence/ Kansas, University of Kansas Press, 1954, σ. 16, σημ. 22.

εισήχθη ως σπαδός σε μία ορισμένη φιλοσοφική αίρεση και το ίδιο ισχύει και για τις ιατρικές σχολές που επιβίωσαν μέχρι την εποχή του. Ανεγνώριζε την ύπαρξη τριών ιατρικών αιρέσεων, της λογικής, της εμπειρικής και της μεθοδικής¹⁴. Ο ίδιος πρόσκειται, σε διευρυμένο τουλάχιστον βαθμό, προς τα δόγματα της Δογματικής ιατρικής σχολής και καταφέρεται εναντίον των εμπειρικών, κυρίως, αλλά και των μεθοδικών¹⁵. Αυτή η τάση του ενδεχομένως να οφείλεται στο γεγονός ότι η Δογματική ιατρική σχολή στήριζε κατ' αρχάς τα δόγματά της στον Ιπποκράτη, καθώς, σύμφωνα με το ψευδεπίγραφο έργο του Γαληνού *Εισαγωγή ή ιατρός*, ο Κώος ιατρός ήταν ο ιδρυτής της αιρέσεως αυτής¹⁶. Επίσης, το γνωσιολογικό

¹⁴ Ψευδο-Γαληνού, *Εισαγωγή ή ιατρός*, 14. 678 (Kühn): «Αίρέσεις δὲ ἐν ἰατρικῇ τρεῖς, λογική, ἐμπειρική, μεθοδική».

¹⁵ Οι βασικές θέσεις αυτών των ρευμάτων καθώς και οι απόψεις του Γαληνού παρατίθενται από τον ιατροφιλόσοφο, κυρίως, στις πραγματείες του *Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις*, *Περὶ ἀρίστης διδασκαλίας* και *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου* και στο ψευδεπίγραφο έργο *Εἰσαγωγή ή ιατρός*. Για τις τρεις αυτές ιατρικές σχολές και τη σχέση του Γαληνού με αυτές βλ. ενδεικτ.: L. Edelstein, «The Methodists», στο: O. Temkin – C. Lilian Temkin (eds.), *Ludwig Edelstein: Ancient Medicine. Selected Papers of Ludwing Edelstein*, translations from the German by C. Lilian Temkin, Baltimore/ London, The John Hopkins University Press, 1987, σσ. 173-194· του ιδίου, «Empiricism and Skepticism in the Teaching of the Greek. Empiricist School», στο: *ό.π.*, σσ. 195-203· Χρ. Τέζας, «Αρχαία Ελληνική Επιστήμη – Ιατρική», Ανάπτυπο στο: *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3^{ος}, Αθήνα, εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», 1989, σσ. 1819-1822· R. J. Littman, «Medicine in Alexandria», στο: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)*, 37. 3 (1994), σσ. 2678-2708 και ιδιαίτερα σσ. 2698-2706.

¹⁶ Βλ. Ψευδο-Γαληνού, *Εἰσαγωγή ή ιατρός*, 14. 683 (Kühn): «Προέστησαν δὲ τῆς μὲν λογικῆς αἰρέσεως Ἴπποκράτης Κῶος, ὃς καὶ αἰρεσιάρχης ἐγένετο καὶ πρῶτος

ιατρικό – θεραπευτικό «μοντέλο» των δογματικών βρίσκεται εγγύτερα σε αυτό του Γαληνού, αφού αυτό βασίζεται στη γνώση της φύσης των σωμάτων (φυσιολογία), στη γνώση των αιτιών (αιτιολογία) και των συμπτωμάτων (σημείωσις), καθώς και στην υπαγόρευση της κατάλληλης θεραπείας, με σκοπό την ίαση του ασθενούς¹⁷.

Το έργο *Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, κατατάσσεται από τον ίδιο τον Γαληνό μεταξύ των *Ἱπποκρατείων ὑπομνημάτων*¹⁸ και αποτελεί προϊόν της ὑστάτης συγγραφικῆς παραγωγῆς του ιατροφιλοσόφου, από κοινού με τα υπομνήματα στο *Περὶ φύσως ἀνθρώπου* και *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων*¹⁹. Ο Γαληνός, μάλιστα, αναφέρει σχετικά με τον τίτλο του έργου, *Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, πως «ἐπιγράφεται δὲ τὸ βιβλίον καὶ διὰ συντομωτέρας ἐπιγραφῆς οὕτως· Γαληνοῦ Ἱπποκράτης»²⁰, προτιθέμενος, ενδεχομένως, να καταστήσει φανερό, ότι στην εν λόγω πραγματεία

συνέστησε τὴν λογικὴν αἴρεσιν, μετὰ δὲ τοῦτον Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, Πραξαγόρας Κῶος, Ἡρόφιλος Χαλκηδόνιος, Ἐρασίστρατος Χίος, Μνησίθεος Ἀθηναῖος, Ἀσκληπιάδης Βιθυνός, Κιανός, ὃς καὶ Προυσίας ἐκαλεῖτο».

¹⁷ Βλ. Ψευδο-Γαληνοῦ, *Εἰσαγωγή ἢ ἰατρός*, 14. 678 (Kühn).

¹⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σ. 162 (Boudon-Millot I).

¹⁹ Βλ. Για βιβλιογραφία σχετική με τον χρόνο συγγραφῆς του έργου βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, translated by Neil Allies, edited with a preface by Ph. van der Eijk, Leiden/Boston, Brill, 2012, σ. 275, σημ. 41. Αντιθέτως, ο W. D. Smith, τοποθετεῖ χρονικά τη συγγραφή του έργου στην πρώτη περίοδο της διαμονῆς του Γαληνού στη Ρώμη, δηλαδή στην πρώιμη περίοδο της συγγραφικῆς του δραστηριότητας (*The Hippocratic Tradition*, Ithaca/ London, Cornell University Press, 1979, σ. 83, σημ. 15).

²⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σ. 162 (Boudon-Millot I).

εξετάζονται ζητήματα, τα οποία έθιξε νωρίτερα ο Ιπποκράτης. Πρόκειται για ένα έργο δεοντολογικού- θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε -χαρακτήρα, το οποίο, μεταξύ άλλων, περιγράφει τον Ιπποκράτη ως υπόδειγμα ηθικού και πνευματικού ανθρώπου καθώς και ιατρού. Ακολουθώντας μάλιστα κάποιος τον ηθικό δεοντολογικό κώδικα που υποδεικνύει ο Γαληνός σε αυτό το έργο, θα κατορθώσει να γίνει «άριστος» στην ιατρική, δηλαδή όμοιος με τον Ιπποκράτη.

Το *Ότι ό άριστος ιατρός και φιλόσοφος* δεν αποτελεί μία εκτενή μελέτη στην οποία ο Γαληνός αναλύει διεξοδικώς ζητήματα γνωσιολογικού ή ηθικού περιεχομένου. Πρόκειται, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε, έτι μάλλον για μία πραγματεία- πρακτικό οδηγό συμπεριφοράς- στην οποία συμπυκνώνεται το σύνολο της ιατρικής και της φιλοσοφικής σκέψης του Γαληνού, καθώς σε αυτήν ο Περγαμηνός ιατροφιλόσοφος καταγράφει, ακροθιγώς, τα τυπικά επιστημονικά και ηθικά εφόδια με τα οποία οφείλει να είναι εξοπλισμένος ο «άριστος ιατρός» προκειμένου να ασκήσει με επιτυχία την «τουϊ Ιπποκράτους τέχνην». Για τον λόγο αυτό, αν και επελέγη ως η κύρια αρχαία πηγή διερεύνησης των ζητημάτων που αφορούν στις γνωσιολογικές και στις ηθικές αντιλήψεις του Γαληνού, προκειμένου να ερμηνευτούν ασφαλώς αυτά τα ζητήματα η έρευνά μας επεκτάθηκε και στο υπόλοιπο γαληνικό corpus.

Κατά την εκπόνηση αυτής της Εργασίας, προκειμένου να σχηματιστεί σαφής εικόνα για τις γνωσιολογικές και τις ηθικές αντιλήψεις του Γαληνού, η προσοχή μας επικεντρώθηκε στη μελέτη της πραγματείας *Ότι ό άριστος ιατρός και φιλόσοφος*, η οποία

άλλωστε αποτελεί και την κύρια πηγή της έρευνάς μας. Δευτερευόντως, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε πώς απαντούν αυτά τα ζητήματα στο σύνολο της σωζόμενης εργογραφίας του ιατροφιλοσόφου. Επίσης, επιχειρήθηκε ο εντοπισμός της σύνδεσης μεταξύ των θεωριών του Γαληνού και των αντίστοιχων του Ιπποκράτη και του Πλάτωνα, κυρίως, καθώς οι δύο αυτοί επηρέασαν καθοριστικά στη διαμόρφωση των ιατρικών και των φιλοσοφικών πεποιθήσεών του. Τέλος, μελετήσαμε τα πορίσματα της σχετικής σύγχρονης έρευνας, ώστε, συνδυάζοντας τις αρχαίες πηγές με τη δευτερεύουσα βιβλιογραφία, να οδηγηθούμε σε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία αποτελείται από Πρόλογο, Εισαγωγή, δύο Κεφάλαια, Κριτική επισκόπηση-Συμπεράσματα, Βιβλιογραφία και Περίληψη στην αγγλική γλώσσα.

Στην Εισαγωγή διασαφηνίζεται το θέμα της παρούσας Εργασίας και δικαιολογείται η επιλογή της πρωτεύουσας πηγής. Επίσης, επιχειρείται η κατάδειξη της σημασίας της γνωσιολογίας και της ηθικής στη γαληνική σκέψη. Επιπλέον, παρατίθενται βιογραφικά στοιχεία του Γαληνού, καθώς κρίναμε σκόπιμο πως αυτό θα βοηθήσει στην πληρέστερη κατανόηση της περιορέουσας ατμόσφαιρας της εποχής που έδρασε και ταυτοχρόνως θα μας βοηθήσει στην περαιτέρω κατανόηση της σκέψης του.

Στο πρώτο Κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «Γνωσιολογικές αντιλήψεις του Γαληνού στο έργο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*», επιχειρείται η διερεύνηση των γνωσιολογικών πεποιθήσεων του ιατροφιλοσόφου, όπως αυτές καταγράφονται από

τον ίδιο στην πραγματεία του. Ταυτοχρόνως, καταβάλλεται το εγχείρημα για διεξοδική ερμηνεία τους με βάση και τα υπόλοιπα κείμενα του corpus του Γαληνού. Επίσης, επιχειρείται ο εντοπισμός ενδεχόμενων επιδράσεων στη διαμόρφωση αυτών των αντιλήψεων, κυρίως, από τον Ιπποκράτη και τον Πλάτωνα.

Στο δεύτερο Κεφάλαιο, που φέρει τον τίτλο «Οι ηθικές αντιλήψεις του Γαληνού στο έργο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*» επιχειρείται η ανάδειξη των ηθικών αντιλήψεων του ιατροφιλοσόφου, όπως αυτές προβάλλουν στο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*. Επίσης, κρίθηκε σκόπιμο να καταδειχθεί η σύνδεση της ηθικής φιλοσοφίας του Γαληνού με τις περί ψυχής θεωρήσεις του, αφού φαίνεται ότι οι δύο αυτοί τομείς είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι μεταξύ τους. Αναπόφευκτα, διατυπώνεται λόγος για την επίδραση του Πλάτωνα στη διαμόρφωση αυτών των απόψεων του Γαληνού.

Ακολουθούν «Κριτική επισκόπηση-Συμπεράσματα» και η Εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε, καθώς και περίληψη στην αγγλική γλώσσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ

ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

1. 1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στο παρόν Κεφάλαιο επιχειρείται ο εντοπισμός και η ερμηνεία των γνωσιολογικών αντιλήψεων του Γαληνού, όπως αυτές καταγράφονται από τον ιατροφιλόσοφο στην πραγματεία του *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος* και όπως απαντούν στο σύνολο της γαληνικής εργογραφίας. Τα ζητήματα που επιχειρούμε να διερευνήσουμε αφορούν στα γνωσιολογικά εφόδια με τα οποία οφείλει να είναι εξοπλισμένος ο ιατρός, προκειμένου να ασκήσει με επιτυχία την ιατρική τέχνη και να γίνει «άριστος» στην τέλεσή της. Για τον Γαληνό, η κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης, της γνώσης δηλαδή που οδηγεί στην αλήθεια, επιτυγχάνεται με την θεωρητική κατάρτηση του ιατρού στους τρεις κλάδους της φιλοσοφίας, τη Λογική, τη Φυσική και την Ηθική. Η άσκηση της λογικής μεθόδου, η εμπειρική παρατήρηση και η γνώση του προγενέστερου θεωρητικού υποβάθρου είναι οι παράγοντες οι οποίοι θα συντελέσουν στη κατάκτηση της γνώσης της ιατρικής και της γνώσης της ουσίας των πραγμάτων.

1. 2. Ιπποκράτης: το ιδανικό παράδειγμα ἀρίστου ἱατροῦ

Η ιατρική για τον Γαληνό είναι η «του Ἰπποκράτους» τέχνη και ο «πατέρας» της τέχνης αυτής λαμβάνεται ως το παράδειγμα του «ἀρίστου ἱατροῦ». Αφόρμηση για τη συγγραφή της πραγματείας Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος, ἀπετέλεσε για τον Γαληνό η αναζήτηση της αιτίας κατά την οποία, οι σημερινοί ἱατροί, αν και θαυμάζουν τον Ιπποκράτη ως τον κορυφαίο ἱατρό, οι πράξεις τους αποδεικνύουν ότι ουδόλως αποπειρώνται να γίνουν ὅμοιοί του²¹. Ο Γαληνός κατηγορεῖ τους σύγχρονους του ἱατροὺς ὅτι οὔτε καν ἀναγιγνώσκουν τα ἱπποκρατικά συγγράμματα, ἀκόμη, ὅμως, και αν το επιχειροῦν, παραποιοῦν τα λεγόμενα του Ιπποκράτη ἢ και αν κατορθώσουν να ερμηνεύσουν ορθῶς τις διδασκαλίες του, δεν ασκοῦν τη θεωρία στην πράξη ὡστε να την ἐμπεδώσουν²². Ο Γαληνός θεωρεῖ μεγάλο πλεονέκτημα των σύγχρονων ἱατρῶν, ὅσον ἀφορᾶ στο ζήτημα της κατάρκτησης της ἐπιστημονικῆς γνώσης, την ὑπαρξη ενός προγενέστερου θεωρητικῆς υποβάθρου, το οποίο – κατά τη γνώμη του– αν αξιοποιηθεῖ, μπορεῖ να οδηγήσει στην κατάρκτηση νέας ἀσφαλέστερης ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἀντιλαμβανόμεθα στο σημείο αυτό γιατί κατά τον Γαληνό είναι τόσο ἀξιοθαύμαστα τα ἐπιτεύγματα των προηγούμενων γενεῶν, ἀφού αυτές δεν ἐξασφάλισαν θεωρητικῆς βάσεις, ἀλλά

²¹ Βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος, 1. 53 (Kühn).

²² Βλ. Γαληνοῦ, ὁ.π., 1. 55 (Kühn): «Διόπερ ἔδοξέ μοι ζητῆσαι τὴν αἰτίαν ἣτις ποτ' ἐστὶ, δι' ἣ καίτοι θαυμάζοντες ἅπαντες τὸν ἄνδρα μήτ' ἀναγιγνώσκουσιν αὐτοῦ τὰ συγγράμματα μητ', εἰ καὶ <ποτ' αὐ>τοῖς τοῦτο παρασταίῃ, συνιασι τῶν λεγομένων ἢ, εἰ καὶ τοῦτ' εὐτυχῆσειαν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχονται βεβαιώσασθαί τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενοι».

δημιούργησαν. Παρ' όλα αυτά, δεν αρκεί κάποιος να γνωρίζει μόνον τη θεωρία, πρέπει να δύναται να την ερμηνεύσει ορθώς και ταυτοχρόνως να την εμπεδώσει με την πρακτική άσκησή της. Μάλιστα, η πρακτική άσκηση και η «έξις» συμβάλλουν τελικά στην επιστημονική επαλήθευση και εμπέδωση της θεωρητικής γνώσης²³.

Ο Γαληνός, αντίθετα με τις συνήθειες των σύγχρονών του ιατρών, κατέταξε τον εαυτό του μεταξύ των ιατρών που ακολουθούν ή έχουν ως κατευθυντήρια γραμμή τις ιπποκρατικές διδασκαλίες και θεωρεί ότι αποτελεί ένα ορισμένο είδος αυθεντίας, όσον αφορά στην κατανόηση και στην ερμηνεία των ιπποκρατικών δογμάτων²⁴.

Η αναγνώριση του μεγαλείου της σκέψης του Ιπποκράτη, καθώς και της συμβολής του στο χώρο της ιατρικής και της φιλοσοφίας, καταφαίνεται και μέσω των χαρακτηρισμών «θεῖος» και «θειότατος», τους οποίους ο Γαληνός τού αποδίδει²⁵. Ο Γαληνός ως μέγας θαυμαστής και ακόλουθος των διδασκαλιών του Ιπποκράτη δεν παραθέτει απλώς ό,τι έχει διατυπωθεί από τον πατέρα της ιατρικής, αλλά ερμηνεύει κριτικά τα ιπποκρατικά διδάγματα,

²³ Βλ. Γαληνουῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός και φιλόσοφος*, 1. 56 (Kühn).

²⁴ Βλ. *Αυτόθι*.

²⁵ Ο Γαληνός, ενδεικτικά, χαρακτηρίζει τον Ιπποκράτη θεῖο στο έργο *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, 4. 798 (Kühn) και στο έργο *Περὶ τῶν ἐν σφυγμοῖς αἰτιῶν βιβλίον τέταρτον*, 9. 88 (Kühn). Θειότατος χαρακτηρίζεται στα έργα *Περὶ κρισίμων ἡμερῶν βιβλίον τρίτον*, 9. 775 (Kühn), *Περὶ τῶν Ἰπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων βιβλίον τέταρτον*, 5. 260 (De Lacy) και στο *Περὶ φυσικῶν δυνάμεων*, 2. 189 (Kühn).

ασχέτως αν αυτά στην πλειονότητά τους συμφωνούν με τις προσωπικές πεποιθήσεις του²⁶.

Άλλωστε, δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας ότι κάτι που απησχόλησε έντονα τη σκέψη του Γαληνού ήταν να φέρει σε συμφωνία τις δικές του θεωρίες, κυρίως με αυτές του Ιπποκράτη και του Πλάτωνα²⁷. Μάλιστα, κατεκρίθη για αυτή την τακτική του, με την κατηγορία πως δεν κατόρθωσε να αναπτύξει ένα οικείο του αυτόνομο, αυτοτελές και πρωτότυπο φιλοσοφικό σύστημα, παρά μόνο «επέκτεινε τα στοιχεία των προκατόχων του»²⁸. Εκτός τούτου,

²⁶ Σύμφωνα με τον P. Carrick, «Η μέθοδος του Γαληνού ήταν εμπειρική και συστηματική. Επιθυμούσε να συστηματοποιήσει όλη τη γνώση σε γενικές, συσχετισμένες αρχές που να βασίζονται στην παρατήρηση» («The Galenic Constitutional Theory», σ. 32)· πρβλ. την άποψη του M. W. Gleason, σύμφωνα με την οποία «ο Γαληνός ενδιαφερόταν και για τα δύο, τόσο να ανακαλύψει την αλήθεια της Φύσης, όσο και να είναι ο ίδιος ασυναγώνιστος κυρίαρχος αυτής της αλήθειας, για τον λόγο αυτό αξιοποίησε την στρατηγική της διανοητικής νομιμοποίησης μαζί με την λογική μέθοδο και την ιπποκρατική παράδοση» («Shock and Awe: The Performace Dimension of Galen's Anatomy Demonstrations», στο: *ό.π.*, σ. 88). Για τον υπομνηματισμό των ιπποκρατικών πραγματειών από τον Γαληνό βλ. ενδεικτ. J. Jouanna, *Ιπποκράτης [Hippocrates]*, πρόλογος: Σπ. Μαρκέτου, μτφρ. Δημ. Δ. Τσιλιβέροδης, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1998, σσ. 466-468.

²⁷ Βλ. την άποψη της Ελένης Καραμπατζάκη, σύμφωνα με την οποία «ο Γαληνός έβλεπε τον εαυτό του ως τμήμα μιας ενιαίας ιατροφιλοσοφικής παράδοσης, η οποία άρχιζε με τον Ιπποκράτη και μέσω του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Χρυσίππου κατέληγε στον ίδιο» («Στωϊκές Επιδράσεις στην ιατροφιλοσοφική σκέψη του Γαληνού», στο: K. J. Boudouris (ed.), *Philosophy and Medicine*, vol. I, Αθήνα, εκδ. Ιωνία, 1998, σ. 96).

²⁸ Βλ. σχετικά: J. F. Finamore, «The Platonic Tripartite Soul and the Platonism of Galen's *On The Doctrines of Hippocrates and Plato*», στο: J. F. Finamore – R. M.

ο Γαληνός προσγράφοντας στον Ιπποκράτη απόψεις, τις οποίες ο τελευταίος ενδεχομένως ποτέ του δεν διατύπωσε, επιδιώκει να προσδώσει στο περιεχόμενό τους κύρος, με απώτερο στόχο να ακολουθηθούν ευκολότερα από τους νεότερους ιατρούς. Επικαλούμενος, δηλαδή, την αυθεντία ενός ιατρού πανθομολογουμένως «άριστου»²⁹, ο Γαληνός αποσκοπεί να πείσει για την ορθότητα των δικών του θέσεων³⁰.

Berchman, (eds.), *Metaphysical Pattern in Platonism. Ancient, Medieval, Renaissance and Modern Times*, University Press of the South, 2007, σσ. 7-8. Ο J. Finamore, υπερασπιζόμενος τον Γαληνό αναφέρει ότι «το να επεκτείνεις τα στοιχεία που ήδη έχεις, είναι αυτό, που οι Μέσοι Πλατωνικοί και Νεοπλατωνικοί συγγραφείς, έκαναν. Για αυτούς δεν αποτελούσε πλαστογραφία, ούτε έναν έξυπνο δρόμο για να ξαναγράψουν τα δεδομένα. Περισσότερο ήταν ένας δρόμος για να φιλοσοφήσουν».

²⁹ Ο Γαληνός στο *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων βιβλίον τρίτον*, 4. 198 (De Lacy), χαρακτηρίζει τον Ιπποκράτη «ἀπάντων ἰατρῶν ὁμολογουμένως ἄριστον». Ο Ιπποκράτης εγγράφεται στη συνείδηση του Γαληνού ως αυθεντία τόσο στον τομέα της ιατρικής, όσο και στον τομέα της φιλοσοφίας και, κατά την κρίση του, ὅτι ἐπεται του Ιπποκράτη, κυρίως σε θέματα ιατρικής πρακτικής, έχει ἢ τουλάχιστον πρέπει να έχει ως βάση τον Κῶο ἰατρό.

³⁰ Για μια ευσύνοπτη μελέτη των κύριων ιπποκρατικών δογμάτων στους τομείς της ηθικής, της δεοντολογίας και της φυσικής φιλοσοφίας, ὅπως αυτά προσλαμβάνονται και ερμηνεύονται από τον Γαληνό, βλ. ενδεικτ.: W. D. Smith, *The Hippocratic Tradition*, σσ. 61-176· J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σσ. 261-334· D. Manetti, «Galen and Hippocratic medicine», στο: Gill, Chr. – Whitmarsh, T. – Wilkins, J. (eds.), *Galen and the world of knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 157-174. Για τη θετική στάση του Γαληνού απέναντι στον Ιπποκράτη βλ. επίσης, G. E. R. Lloyd, *Αρχαία Ελληνική Επιστήμη*:

1. 3. Αστρονομία και γεωμετρία: απαραίτητη προπαιδεία για την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης

Το έργο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος* δομείται επί τη βάση της ακόλουθης μεθόδου: ο Γαληνός λαμβάνει εμπειρικά παραδείγματα από την καθημερινή ζωή και με τη χρήση του αντιθετικού ζεύγους «παλαιοί ιατροί» και «σύγχρονοι ιατροί», αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του. Επιλέγει να ξεκινήσει την πραγματεία του με μία μεταφορά από τον κόσμο του αθλητισμού και παρομοιάζει όσους επιθυμούν να γίνουν «άριστοι ιατροί»³¹, με όσους αθλητές επιθυμούν να γίνουν «όλυμπιονίκα»³².

Η πρώτη μομφή του Γαληνού εναντίον των σύγχρονών του ιατρών έγκειται στην μη ενασχόλησή τους με ζητήματα αστρονομίας και ζητήματα γεωμετρίας. Η αξιολόγηση αυτή δεν είναι τυχαία, αφού ο Γαληνός θεωρούσε βαρύνουσας σημασίας, όσον αφορά στην επίτευξη της επιστημονικής γνώσης, αυτούς τους δύο κλάδους. Κατά την εκτίμησή του, ο εντοπισμός του ψεύδους, η συνακόλουθη αναζήτηση της αλήθειας και η κατάκτηση τελικά της γνώσης, που πρέπει να αποτελεί και το ζητούμενο του ιατρού, καθίσταται εφικτή μέσω της άσκησης της «ἀποδεικτικῆς μεθόδου»,

Μέθοδοι και Προβλήματα, μτφρ. Χλόη Μπάλα, επιμ. Β. Κάλφας, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1996, σσ. 331-332.

³¹ Οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι «άριστος ιατρός» για τον Γαληνό, σημαίνει όμοιος με τον Ιπποκράτη ή ακόλουθος των ιπποκρατικών δογμάτων, όπως τουλάχιστον περιγράφεται αυτός ο «άριστος ιατρός» στο συγκεκριμένη πραγματεία.

³² Βλ. Γαληνοῦ, *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*, 1. 53 (Kühn).

η κατάκτηση της οποίας επιτυγχάνεται με την προπαιδεία του ιατρού στους επιστημονικούς κλάδους της γεωμετρίας, της αριθμητικής, της αστρονομίας και της αρχιτεκτονικής³³.

Ο Γαληνός στο έργο του *Πρὸς Πατρόφιλον Περί συστάσεως ἰατρικῆς*, αναφέρεται στις προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί όποιος επιθυμεί να κατακτήσει την αλήθεια και την επιστημονική γνώση. Κατά τη γνώμη του, οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι εξής επτά: α) η «ὀξεία φύσις», η οποία θα βοηθήσει στην κατανόηση και εμπέδωση της λογικής θεωρίας, β) η «ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀγωγή τε καὶ ἀσκησις», η οποία θα πρέπει να υπάρχει ήδη από τα πρώτα μαθήματα. Ο Γαληνός, μάλιστα, συμβουλεύει «καθάπερ καὶ Πλάτων» αυτά τα πρώτα μαθήματα να είναι η αριθμητική και η γεωμετρία³⁴, γ) η προσεκτική ακρόαση όλων των διδασκαλιών που

³³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περί διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων ἀμαρτημάτων*, 5. 42 (Kühn): «ἐγεγύμναστο δ' ἐπὶ πλεῖστον ἐν γεωμετρίᾳ καὶ ἀριθμητικῇ <καὶ> ἀρχιτεκτονίᾳ καὶ ἀστρονομίᾳ. Βουλόμενος οὖν ὅμοια ταῖς γραμμικαῖς ἀποδείξεσι λέγειν χρῆσθαι <...> τὸν διδάξαντα. Διὰ ταῦτην δ' ἐχρήνη τὴν αἰτίαν μηδὲ διαφωνίαν τινὰ γεγονέναι πρὸς ἀλλήλους τοῖς ἀπὸ τῶν σοῦ δῆλον ὅτι μαθημάτων καλῶν οἱ <ἀρχαῖοι> κατὰ τὰς προειρημένας τέχνας, ὧν αἱ πρῶται γεωμετρία τε καὶ ἀριθμητικὴ συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις». Στο έργο *Περί τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων βιβλίον δεύτερον*, 6. 481-482 (De Lacy), ο Γαληνός εκφράζει την ανάγκη να καταδείξει «πρὸς τοὺς μεμαθηκότας ὅποιον τι πρῶτα ἔστιν ἀπόδειξις ἐπιστημονικῆ, προσήκουσα μὲν, ὡς ἐγὼ φημί, φιλοσόφοις μᾶλλον ἢ γεωμέτραις ἀριθμητικοῖς τε καὶ λογιστικοῖς, ἀστρονόμοις τε καὶ ἀρχιτέκτοσιν, οὐ μὴν ἡσκημένη γ' αὐτοῖς ὥσπερ ἐκείνοις».

³⁴ Για τη συμβολή της αριθμητικής και της γεωμετρίας για την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης στη θεώρηση του Γαληνού καθώς και για την επίδραση που φαίνεται να εδέχθη αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα η σκέψη του από

γίνονται από όσους «κατὰ τὸν ἑαυτοῦ χρόνον ἄριστοι εἶναι δοκοῦσιν», δ) η «φιλοπονία», η οποία θα οδηγήσει στη νυχθημερή μελέτη των μαθημάτων, ε) η «όρεξη» για την αναζήτηση της αλήθειας, εσωτερική ορμή η οποία θα συμβάλλει ώστε «τοῦτο σουδάσαι μόνον ἐν ἅπαντι τῷ βίῳ, καταφρονήσαντα τῶν ἄλλων ἀπάντων», στ) η εκμάθηση της κατάλληλης μεθόδου, η οποία θα καταστήσει κάποιον ικανό χρησιμοποιώντας την να μπορεί να διαχωρίζει την αλήθεια από το ψεύδος και ζ) η δυνατότητα άσκησης αυτής της μεθόδου, διότι δεν αρκεί κάποιος να γνωρίζει μία μέθοδο, αλλά, πρέπει να μπορεί και να την ασκεί στην πράξη³⁵.

Θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι ο Γαληνός στην *Εισαγωγή* του έργου *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικήν*, πραγματεύεται το ζήτημα της νομής των τεχνών. Πλάθει μία εικόνα στην οποία ο θεός βρίσκεται στο κέντρο ενός νοητού κύκλου και διανέμει τις τέχνες. Πέριξ του, μετά τη διανομή, δημιουργούνται τέσσερεις κύκλοι. Σε αυτή την εικόνα ο Γαληνός τοποθετεί στον πρώτο κύκλο, ο οποίος είναι «ἔγγιστα τῷ θεῷ», τους γεωμέτρους, τους ασχολούμενους με την αριθμητική, τους φιλοσόφους, τους ιατρούς, τους αστρονόμους και τους γραμματικούς. Ο Γαληνός, λοιπόν, τοποθετώντας τους προαναφερθέντες επιστήμονες πλησιέστερα

τον Πλάτωνα, έχουμε ασχοληθεί κατωτέρω στην παρούσα εργασία. Βλ. σχετικά σ. 35, σημ. 36.

³⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Πατρόφιλον Περί συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 244-245. Για μία περιληπτική μελέτη που αφορά στα ανωτέρω ζητήματα, βλ. ενδεικτ.: Véronique Boudon-Millot, «Galen's Bios and Methodos», στο: *Galen and the World of Knowledge*, σσ. 175-189.

στον θεό, θεωρεί ότι βρίσκονται εγγύτερα στην κατάκτηση της αλήθειας, δηλαδή της επιστημονικής γνώσης³⁶.

Η σπουδαιότητα που αποδίδεται από τον Γαληνό στην ενασχόληση των ιατρών με ζητήματα αστρονομίας και γεωμετρίας καθίσταται σαφής και από το γεγονός ότι οι δύο αυτοί κλάδοι των επιστημών κατατάσσονται από τον ιατροφιλόσοφο στο ίδιο «γένος τεχνών» από κοινού με την ιατρική, την ρητορική, τη μουσική, την αριθμητική, τη λογική, τη γραμματική και τη νομική. Ο διαχωρισμός των τεχνών σε γένη εντοπίζεται, μεταξύ άλλων, στον επίλογο του έργου του *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει, όσον αφορά στις τέχνες, ότι ορισμένες από αυτές είναι «λογικαὶ τε καὶ σεμναὶ» και κάποιες άλλες «εὐκαταφρόνητοι» εξαιτίας της σωματικής κόπωσης που προκαλούν. Ως «εὐκαταφρόνητες» αναφέρει τις χειρωνακτικές τέχνες. Ο Γαληνός εκτιμά ότι είναι προτιμότερο να ασχοληθεί κάποιος με την πρώτη κατηγορία τεχνών και να αποφύγει την ενασχόληση με μία ορισμένη τέχνη η οποία ανήκει στην δεύτερη κατηγορία³⁷. Επιπλέον, κρίνει ως απαραίτητη την ενασχόληση των νέων με κάποια τέχνη και μάλιστα, τους προτρέπει να ασκηθούν στην «ἀρίστην ἐν ταύταις», ήτοι την ιατρική.

³⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*, 1. 1-3 (Kühn).

³⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*, 1. 38-39 (Kühn): «ἔνιαι γὰρ αὐτῶν λογικαὶ τ' εἰσὶ καὶ σεμναί, τινὲς δ' εὐκαταφρόνητοι καὶ διὰ τῶν τοῦ σώματος πόνων, ἅς δὴ βαναύσους τε καὶ χειρωνακτικὰς ὀνομάζουσιν, ἄμεινον ἂν εἴη τοῦ προτέρου γένους τῶν τεχνῶν μετέρχεσθαί τινα. Τὸ γὰρ τοι δεύτερον γένος αὐτῶν ἐπιλείπειν εἴωθε γηρῶντας τοὺς τεχνίτας»· πρβλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 227-233 (Kühn).

Ο Περγαμηνός ιατροφιλόσοφος ανεγνώρισε από νωρίς τη σπουδαιότητα που έχει η σπουδή της αστρονομίας και της γεωμετρίας και σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά ο πατέρας του Νίκων, ο οποίος υπήρξε γνώστης της γεωμετρίας και καθ' ομολογία του ίδιου του Γαληνού ήταν εκείνος που τον «μύησε» από την νεανική ηλικία σε αυτούς τους επιστημονικούς κλάδους³⁸. Άλλωστε, και ο ίδιος ο Ιπποκράτης, σύμφωνα με τον Γαληνό, θεωρούσε ότι η ενασχόληση με τους κλάδους της αστρονομίας και της γεωμετρίας «οὐ σμικρὰς μοῖραν εἰς ἰατρικὴν φύσιν συμβάλλεσθαι»³⁹.

³⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σσ. 164-165 (Boudon- Millot I), όπου γράφει χαρακτηριστικά: «καὶ τὰ κατὰ γεωμετρίαν ἀριθμητικὴν τε καὶ λογιστικὴν κατεῖχον, ἐν αἷς ἐπὶ πλεῖστον ὑπὸ τῷ πατρὶ παιδευόμενος ἐξ ἀρχῆς προεληλύθειν ἀπὸ πάππου τε καὶ προπάππου διαδεδεγμένω τὴν θεωρίαν [...] βέλτιον ᾤθηεν εἶναι τῷ τύπῳ τῶν γεωμετρικῶν ἀποδείξεων χρῆσθαι· καὶ γὰρ καὶ αὐτοὺς τοὺς διαλεκτικωτάτους καὶ φιλοσόφους οὐ μόνον ἀλλήλοις ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς ἠΰρισκον διαφερομένους ἐπαινοῦντος ὅμως ἅπαντας ὡσαύτων τὰς γεωμετρικὰς ἀποδείξεις»· πρβλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 41 (Kühn), όπου ο Γαληνός αναφέρει ότι τα πρώτα γράμματά του τα έμαθε «ὑπὸ τῷ πατρὶ» και αποδίδει όλες τις βασικές ικανότητές του στη γλώσσα και στην ακρίβεια της επιστημονικής μεθόδου στον πατέρα του. Στο *Περὶ εὐχυνμίας καὶ κακοχυνμίας*, 6. 755 (Kühn), ο Γαληνός αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ἐμοὶ γὰρ ὁ πατήρ ἐγένετο γεωμετρίας μὲν καὶ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ λογιστικῆς ἀριθμητικῆς τε καὶ ἀστρονομίας εἰς ἄκρων ἤκων».

³⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος*, 1. 53 (Kühn)· βλ. επίσης, *Ἰπποκράτους, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων*, 2. 16 (Littre) «οὐκ ἐλλάχιστον μέρος ξυμβάλλεται ἀστρονομίῃ ἐς ἰατρικὴν, ἀλλὰ πάνυ πλεῖστον». Εκτός όμως από τον Γαληνό, και ο Πλάτων θεωρούσε τη γεωμετρία ως ένα από τα προεισαγωγικά μαθήματα στην διαλεκτική, την επιστήμη του «ὄντως ὄντος» και του «ἀγαθοῦ». Βλ. σχετικά *Πολιτεία* 526c – 527c. Τα άλλα μαθήματα είναι η αριθμητική

1. 4. Η γνώση της σύνθεσης των μερών του σώματος συμβάλλει στην κατάκτηση του συνόλου της ιατρικής γνώσης

Ο Γαληνός αναφέρει ότι για τον Ιπποκράτη η αρχή όλων των ιατρικών ζητημάτων βρίσκεται στην άριστη γνώση της φύσης του σώματος⁴⁰. Ο Γαληνός ασπάζεται την άποψη αυτή και, επιπλέον, πιστεύει ότι η γνώση των μερών του σώματος είναι το εφόδιο που θα οδηγήσει τον ιατρό στην κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης. Μάλιστα, η άσκηση της λογικής μεθόδου είναι αυτή που καθιστά τον ιατρό ικανό να γνωρίζει τη σύνθεση των μερών του σώματος⁴¹. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Maud G. Gleason⁴², για τον Γαληνό «το

(*Πολιτεία* 522c- 526c), η αστρονομία (*Πολιτεία* 527d – 530b) και η αρμονική (*Πολιτεία* 530d – 531c). Παραδίδεται, μάλιστα, ότι στην Ακαδημία υπήρχε επιγραφή στην οποία ήταν χαραγμένη η φράση «Μηδεις άγεωμέτρητος εισίτω μου την στέγην» βλ. Ιωάννης Τζέτζης, *Χιλιάδες*, 8, στίχος 973.

⁴⁰ Βλ. Γαληνού, *Ότι ό άριστος ιατρός και φιλόσοφος*, 1. 54 (Kühn). Αντιλαμβανόμεθα στο σημείο αυτό τη σπουδαιότητα που έχει η γνώση ζητημάτων φυσικής φιλοσοφίας για έναν ιατρό, αφού η αποκτηθείσα αυτή γνώση θα τον βοηθήσει να κατακτήσει και την ιατρική γνώση. Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτ.: R. J. Hankinson, «Philosophy of nature», στο: R. J. Hankinson (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, σσ. 210-241, ιδιαίτερα σσ. 210-211.

⁴¹ «ή δ'αυτή μέθοδος ήδε και την του σώματος αυτού διδάσκη <σύν>θεσιν» βλ. Γαληνού, *Ότι ό άριστος ιατρός και φιλόσοφος*, 1. 60 (Kühn).

⁴² «Shock and Awe: The performance dimension of Galen's anatomy demonstration», σ. 85. Για την χρήση της μεταφοράς εν γένει από τον ιατροφιλόσοφο, βλ. H. von Staden, «Science as text, science as history: Galen on metaphor», στο: Ph. Van der

σώμα είναι μία μεταφορά του κόσμου», αφού γνωρίζοντας ο ιατρός πώς λειτουργεί το σώμα, ποια είναι η ουσία του κάθε μέλους, η σύνθεση, η διάπλαση, το μέγεθος, η επικοινωνία με τα υπόλοιπα μέλη που βρίσκονται εγγύς του και η θέση του κάθε μέλους, επιτυγχάνεται η γνώση όλου του κόσμου. Είναι φανερό ότι η γνώση του μακρόκοσμου προϋποθέτει τη γνώση του μικρόκοσμου στη θεώρηση του Γαληνού. Γίνεται, έτσι, κατανοητό γιατί ο Γαληνός μέμφεται όσους ιατρούς δεν γνωρίζουν «οὐ μόνον ἐκάστου τῶν μορίων οὐσίαν ἢ πλοκὴν ἢ διάπλασιν ἢ μέγεθος ἢ τὴν πρὸς τὰ παρακείμενα κοινωνίαν ἀλλ'οὐδὲ τὴν θέσιν»⁴³.

Στη θεωρία του Γαληνού για την σύνθεση των μερών του σώματος, αυτά διακρίνονται στα εξής στοιχεία: α) τα πρωταρχικά στοιχεία, τα οποία «ἀλλήλων ὅλα κέκραται», β) τα δεύτερα στοιχεία, τα οποία γίνονται αντιληπτά με τις αισθήσεις και ονομάζονται «ὁμοιομερῆ» και γ) τα τρίτα στοιχεία, τα οποία συνθέτουν τα οργανικά μέρη⁴⁴. Ο Γαληνός στην πραγματεία του *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου* προσγράφει στον Ιπποκράτη την εισαγωγή της θεωρίας για τα «ὁμοιομερῆ» και τα «ὀργανικά» στοιχεία του σώματος, θεωρία την οποία, όπως αναφέρει, τελειοποίησαν στη συνέχεια «οἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλην τε καὶ Θεόφραστον»⁴⁵.

Eijk – H. F. J. Horstmanshoff – P. H. Schrijvers (eds.), *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context*, Vol. 2, Amsterdam-Atlanta, Rodopi, 1995, σσ. 499-518.

⁴³ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἀριστος ιατρὸς καὶ φιλόσοφος*, 1. 54 (Kühn).

⁴⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἀριστος ιατρὸς καὶ φιλόσοφος*, 1. 60 (Kühn).

⁴⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον δεύτερον*, 10. 118 (Kühn): «Μαθήσεται γὰρ ὡς ὀρθῆ μὲν ὀδῶ πρῶτος ἀπάντων Ἰπποκράτης ἐχρήσατο, δέον δ'αὐτὴν τελειῶσαι τοὺς μετ'αὐτόν, οὐχ ὅπως οὐδεὶς ἐτελείωσεν, ἀλλὰ καὶ τὰ

1. 5. Η άσκηση της λογικής μεθόδου για την διαίρεση των νοσημάτων σε γένη και είδη προς επίτευξη των θεραπευτικών σκοπών

Ο Γαληνός θεωρεί ως απαραίτητη τη γνώση των ιατρών, όσον αφορά τη διαίρεση των νοσημάτων «κατ'είδη τε καὶ γένη». Αναφέρει, μάλιστα, πως εξαιτίας της άγνοιας των σημερινών ιατρών για την ύπαρξη αυτών των κατηγοριών «συμβαίνει άμαρτάνειν τῶν θεραπευτικῶν σκοπῶν»⁴⁶. Για τον Γαληνό η διαίρεση των νοσημάτων σε γένη και σε είδη συμβάλλει, εκτός των άλλων, στην σωστή διάγνωση της νόσου, η οποία θα βοηθήσει τον ιατρό να προτείνει στον ασθενή την ενδεδειγμένη θεραπεία, δίαιτα και φαρμακευτική αγωγή που θα οδηγήσουν στην ίαση⁴⁷. Για τον

καλῶς εύρημένα διέφθειραν οί πλειστοι. Πλησίον δὲ τοῦ τελειῶσαί τε καὶ συμπληρῶσαι τὴν ὑφ'Ἱπποκράτους παραδοθεῖσαν ὁδὸν οί περὶ τὸν Ἀριστοτέλην τε καὶ Θεόφραστον ἀφίκοντο, καὶ εἰ χρῆ ταάληθὲς εἰπεῖν, ἐτελείωσαν δυνάμει διορισάμενοι τὸ μὴ ταῦτὸν εἶναι γένος τῶν νοσημάτων ἔν τε τοῖς ὁμοιομερέσι σώμασιν ἔν τε τοῖς ὀργανικοῖς ὀνομαζομένοις. Ὑπὸ μὲν γὰρ τῶν ὁμοιομερῶν τὰς ἐνεργείας γίνεσθαι καὶ διὰ τοῦτ'εἶναι καθ'ἕκαστον τῶν ὀργάνων ἔν ἴδιον ὁμοιομερές. Ὅσα δ'ἄλλα μετὰ τούτου συμπληροῖτο πᾶν ὄργανον, ἔνεκα χρείας τινὸς ἐκείνου τοῦ πρώτου τῆς ἐνεργείας αἰτίου γεγονέναι».

⁴⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἀριστος ἰατρος καὶ φιλόσοφος*, 1. 54 (Kühn).

⁴⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον ἕβδομον*, 10. 399 (Kühn): «οὐ μόνον δὲ εἰς εὔρεσιν φαρμάκων τε καὶ διαιτημάτων ἢ θεραπευτικῆς μέθοδος ἐπιτήδειός ἐστι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τῶν εύρημένων χρῆσιν». Ο Γαληνός διαίρει τα νοσήματα σε γένη και σε είδη και συνδέει την διαίρεση αυτή με την επιτυχία του τέλους της ιατρικής τέχνης. Με το θέμα αυτό έχει ασχοληθεί σε πλήθος συγγραμμάτων και υπομνημάτων που έχει συντάξει στα έργα του Ἱπποκράτη.

Γαληνό μάλιστα, η γνώση των ποικίλλων κατηγοριών, όσον αφορά στα νοσήματα, από κοινού με την άσκηση της λογικής θεωρίας και την γνώση των προγενέστερων ιατρικών συγγραμμάτων, θα οδηγήσει τον ιατρό στην κατάκτηση του τέλους της ιατρικής τέχνης.

Στο *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς* τα νοσήματα διαιρούνται σε «ὕγεινὰ καὶ νοσώδη»⁴⁸ και ο Γαληνός αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ἢ μὲν θεραπευτικὴ μέθοδος ἐκ τῶν ὑγαινότων τε καὶ νοσοῦντων νοσημάτων ἄρχεται διαθέσεως»⁴⁹. Ο ιατρός δεν αρκεί να γνωρίζει μόνο τις διαφορές των νοσημάτων, αλλά πρέπει να είναι σε θέση να γνωρίζει το κάθε νόσημα πώς επιδρά σε κάθε μέρος του σώματος. Σύμφωνα με τον Γαληνό, με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτή η απόκτηση της επιστημονικής γνώσης, η οποία θα οδηγήσει στην ίαση⁵⁰. Ο Γαληνός στο σημείο

Σύμφωνα με τον ίδιο τον Γαληνό στο *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 260 (Kühn): «ὅπως ἂν τις ἐξιάσαιτο τὰ τε νοσήματα καὶ φυλάττοιτο τὴν ὑγίαν, ἅπερ ἐπιπλεῖστον μὲν ἐν δύο πραγματείαις διερχόμεθα, τῇ τε τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου, καὶ τῇ τῶ ὑγαινῶν».

⁴⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 258-259 (Kühn).

⁴⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *ό.π.*, 1. 260 (Kühn).

⁵⁰ «οὐσίαν τῆς τῶν ὑγαινῶν τε καὶ νοσοῦντων σωμάτων ἐπιστήμης ἔξομεν, ἐπειδὴν ταῖς ὕλαις ἐμβιβάσομεν τὰ εἶδη. Χρὴ γὰρ οὐ μόνον ὅτι θερμοῦ, καὶ ψυχροῦ, καὶ ξηροῦ, καὶ ὑγροῦ κερασθέντων ἕκαστόν τι γίγνεται μόριον, ἐγνωκέναι τὸν ἰατρὸν ἀλλὰ καὶ κατ'εἶδος ἐπελθόντα, τὶς μὲν ἢ τῶν ὀστέων κρᾶσις, ὅποια δ'ἢ τῶν σαρκῶν τε, καὶ νεύρων, οὐ μόνον καὶ φλεβῶν, ἕκαστου τε τῶν ἄλλων τῶν ἀπλῶν. ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ὀργανικῶν, ἦτις ἕκαστου μορίου σύνθεσις, οἷον χειρός, σκέλους, ἥπατος, θώρακος, πνεύμονος, καρδίας, ἐγκεφάλου. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐχ ἀπλῶς τὰ γένη τε καὶ τὰς διαφορὰς τῶν νοσημάτων αὐταρκές ἐστι γινώσκειν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕκαστον μόριον, ὅπως γίγνεται ταῦτα. Τοῦτο γὰρ

αυτό δίδει προτεραιότητα στη γνώση του μέρους, μέσω της οποίας δύναται να οδηγηθεί κάποιος στη γνώση του όλου.

Για άλλη μία φορά γίνεται αντιληπτή η σπουδαιότητα που αποδίδεται από τον ιατροφιλόσοφο στην άσκηση της λογικής, αφού κατ' αυτόν μόνο ο ιατρός που ασκείται στην «λογικὴν μέθοδον» δύναται να εντοπίσει «πόσα τὰ πάντα κατ'εἶδη καὶ γένη νοσήματα ὑπάρχει», καθώς και «πῶς ἐφ' ἑκάστου ληπτέον ἔνδειξιν τιν' ἰαμάτων»⁵¹. Για τον λόγο αυτόν, προτρέπει, όπως άλλωστε και ο Ιπποκράτης, στην άσκηση της λογικής θεωρίας. Αντιθέτως, προς ό,τι ο ίδιος συμβουλεύει, οι νέοι ιατροί θεωρούν τέτοιου είδους ενασχολήσεις άνευ χρησιμότητας και περιττές⁵². Ο Γαληνός

ποιήσαντες ἐπιστήμην ἂν ἔχοιμεν ὑγιεινοῦ τε καὶ νοσεροῦ σώματος, οὐ κατὰ τὸ εἶδος μόνον, ἀλλὰ καὶ καθ'ὅλην τὴν οὐσίαν, ἥτις ἐκ συναμφοτέρων ἐδείχθη συνίστασθαι, τοῦ τε εἶδους καὶ τῆς ὑποδεχομένης ὕλης αὐτό» βλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 259 (Kühn).

⁵¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 59 (Kühn). Ο Γαληνός επανέρχεται στην άσκηση της λογικής μεθόδου, την οποία θεωρεί απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάκτηση της γνώσης. Κατά τον Γαληνό, η λογική βοηθά στην κατάταξη των νοσημάτων σε γένη και είδη και έτσι προσδιορίζεται τελικά η κατάλληλη θεραπευτική μέθοδος. Το ίδιο αναφέρει και στην αρχή του έργου του, όταν κάνει λόγο για την απαραίτητη διαίρεση και κατάταξη των νοσημάτων. Πρβλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 54 (Kühn) .

⁵² Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 54 (Kühn). Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι ο Γαληνός έχει γράψει ένα έργο, που τιτλοφορείται *Εἰσαγωγή Διαλεκτική*, το οποίο αναφέρεται στη συμβολή της λογικής άσκησης στην κατάκτηση της γνώσης. Ο Γαληνός στο έργο του *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σσ. 164-169 (Boudon- Millot I), παραθέτει τον κατάλογο των «Περὶ τῶν εἰς τὰς ἀποδείξεις χρησίμων βιβλίων». Μεταξύ άλλων, διατυπώνει λόγο για υπομνήματα σε λογικά έργα του Αριστοτέλη, του Χρίσιππου και «τῶν ἐνδόξων

διατείνεται ότι η αποτυχία των σύγχρονών του ιατρών έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι δεν ακολουθούν τις συμβουλές του Ιπποκράτη, ενώ ο ίδιος τις αποδέχεται και τις τηρεί και για τον λόγο αυτόν θεωρεί ότι είναι επιτυχής στην άσκηση «τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου».

Στο δεύτερο βιβλίο του *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου* ο Γαληνός θεωρεί αναγκαία για την επιτυχία κατά την άσκηση της θεραπευτικῆς μεθόδου τη γνώση των νοσημάτων, των συμπτωμάτων και των αιτιών⁵³. Επίσης, κατά τον Γαληνό όποιος επιθυμεί να κατακτήσει την θεραπευτική μέθοδο πρέπει κατά πρώτον να γνωρίζει τις διαφορές μεταξύ νοσημάτων και παθών⁵⁴, καθώς, επίσης, και τα πρωταρχικά στοιχεία από τα οποία έχει

Στωικῶν». Για την χρησιμότητα της άσκησης της λογικῆς μεθόδου για θεραπευτικούς σκοπούς, βλ. J. Barnes, «Galen on Logic and Therapy», στο: *Galen's Method of Healing. Proceedings of the 1982 Galen Symposium*, σσ. 50-101· B. Morison, «Logic», στο: *The Cambridge Companion to Galen*, σσ. 66-115· R. J. Hankinson, «Epistemology», στο: *ό.π.*, σσ. 157-183, ιδιαίτερα για τη γεωμετρία ως αποδεικτικό εργαλείο, σσ. 165-169· «Galen on the limitations of knowledge», στο: *Galen and the World of Knowledge*, σσ. 206-242, ιδιαίτερα σσ. 206-214. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την επίδραση του Αριστοτέλη για το ζήτημα της άσκησης στη λογική μέθοδο. Όπως παρατηρεί ο W. D. Ross «Στὴν πραγματικότητα ἡ λογική, σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν εἶναι ἀνθύπαρκτη ἐπιστήμη, ἀλλὰ μέρος μιᾶς γενικῆς παιδείας, ἀπαραίτητης σὲ κάθε ἄτομο πὸν προτίθεται νὰ μελετήσει ὅποιαδήποτε ἐπιστήμη» (*Αριστοτέλης*, μτφρ. Μαριλίζα Μήτσου, Αθήνα, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., 2005³ (1991)¹, σ. 37).

⁵³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον δεύτερον*, 10. 86 (Kühn).

⁵⁴ «ὅπη διαφέρει νόσημα πάθους» βλ. *Αυτόθι*.

συντεθεί το σώμα⁵⁵. Μάλιστα, όποιος αγνοεί τα προαναφερθέντα «ἀμήχανον ἔξευρεῖν τὰ νοσήματα»⁵⁶. Σύμφωνα με τον Γαληνό, όποιος δεν ανακαλύψει «ἅπαντα τὸν ἀριθμὸν τῶν νοσημάτων» με την χρήση της μεθόδου, υποπίπτει σε σφάλμα από την αρχή άσκησης της θεραπευτικής μεθόδου, καθώς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, «τοσούτους χρῆ τρόπους εἶναι τῆς ἰάσεως ὅσαιπερ καὶ αἰ τῶν νοσημάτων ἰδέαι»⁵⁷.

1. 6. Λογική μέθοδος και εμπειρική παρατήρηση

Η άσκηση της λογικής, εκτός των άλλων, σύμφωνα με τον Γαληνό, διδάσκει πως, όσα γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεων, πρέπει να μπορούν να επιβεβαιωθούν «μετ' άποδείξεως». Αφού η λογική βοηθά στην θεωρητική θεμελίωση των επιχειρημάτων, αυτά χρειάζονται και την «ἀπόδειξιν» προκειμένου να μπορούν να επιβεβαιωθούν ασφαλώς. Η κατάκτηση της ιατρικής γνώσης δεν μπορεί να στηρίζεται μόνο στη θεωρία, αλλά απαιτεί και την «ἀπόδειξιν», η οποία επιτυγχάνεται μέσω της εμπειρικής επαλήθευσης. Σύμφωνα με τη Véronique Boudon-Millot⁵⁸, «ο Γαληνός είναι απόλυτα πεπεισμένος ότι η παρατήρηση και η πρακτική άσκηση είναι απαραίτητες για την άσκηση της μεθόδου».

Ο Γαληνός, προκειμένου να καταδείξει την αξία της εμπειρικής παρατήρησης, ως παράγοντα που συμβάλλει στην κατάκτηση της

⁵⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον δεύτερον*, 10. 86 (Kühn).

⁵⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον δεύτερον*, 10. 86 (Kühn).

⁵⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *ό.π.*, 10. 115 (Kühn).

⁵⁸ «Galen' s Bios and Methodos», στο: *Galen and the World of Knowledge*, σ. 179.

γνώσης αναφέρεται στη ζωή του Ιπποκράτη και παραθέτει στοιχεία από αυτήν. Μεταξύ άλλων, διατυπώνει λόγο για την περιπλάνηση του Κώου ιατρού ανά την Ελλάδα, που ως σκοπό είχε τη συλλογή στοιχείων για τη συγγραφή έργων του. Αυτή η περιπλάνηση του Ιπποκράτη υπήρξε καθοριστική για την ερευνητική πορεία του, διότι, σύμφωνα με τον Γαληνό «ἴν' οὖν κρίνη τῇ πείρα τὰ ἐκ λόγου διδαχθέντα, χρή παντοίων αὐτόπτην γενέσθαι πόλεων»⁵⁹. Με βάση τα ανωτέρω, θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι η γνώση που στηρίζεται στην εμπειρία, απαιτεί την αυτοψία. Τόσο η αυτοψία όσο και η εμπειρική γνώση είναι δυνατόν να επιβεβαιώσουν ή να διαψεύσουν «τὰ ἐκ λόγου διδαχθέντα»⁶⁰.

Από τα προαναφερθέντα αντιλαμβανόμεθα ότι ο Γαληνός τάσσεται υπέρ μιας ιατρικής γνώσης, η οποία θα είναι προϊόν θεωρητικής γνώσης και πρακτικής άσκησης⁶¹. Κατά την αντίληψη αυτή, δεν αρκεί κάποιος να κατέχει μόνο τη θεωρία αλλά και να την

⁵⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 58 (Kühn).

⁶⁰ Η τακτική της παρατήρησης και της αυτοψίας, αποτελεί ἴδιον γνώρισμα του Αριστοτέλη, αφού και ο Σταγειρίτης μέσα από τα ταξίδια συνέλλεξε στοιχεία πολύτιμα για τη συγγραφή, κυρίως, των φυσικών και των βιολογικών έργων του.

⁶¹ Για τον Γαληνό, η ασφαλής-επιστημονική γνώση μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της σύζευξης της θεωρίας και της παρατήρησης. Μάλιστα, όσον αφορά στον ιατρό, αυτός πρέπει κατά πρώτον να ασκηθεί στην θεωρία και δη των ιπποκρατικών συγγραμμάτων και στη συνέχεια με την εμπειρική παρατήρηση να επιβεβαιώσει την θεωρητική γνώση. Βεβαίως, ισχύει και το αντίστροφο, δηλαδή, η γνώση που προκύπτει από την εμπειρική παρατήρηση πρέπει να επιβεβαιώνεται από την θεωρία για να είναι ασφαλής. Βλ. ενδεικτ. R. J. Hankinson, «Galen on the Limitations of Knowledge», στο: *Galen and the World of Knowledge*, σσ. 206-242.

ασκεί στην πράξη, ώστε να επιβεβαιωθεί αν αυτή είναι αληθής και εν τέλει να εμπεδωθεί⁶². Ο Γαληνός, ο οποίος απορρίπτει κάθε είδους δογματισμό, φρονεί ότι ο καθένας πρέπει να αναμένει την «ἀπόδειξιν», και να μην ακολουθεί άκριτα τα δόγματα οιοδήποτε, ακόμη και αν αυτός είναι «ἀπάντων ἰατρῶν ὁμολογουμένως ἄριστος Ἱπποκράτης, ὡσπερ οὐδὲ ὁ πρῶτος ἀπάντων φιλοσόφων Πλάτων»⁶³.

⁶² Για τη σημασία της εμπειρικής παρατήρησης στη σωστή διάγνωση και θεραπεία των ασθενειών βλ. Ph. van der Eijk, *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity. Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, σσ. 279-298· R. J. Hankinson, «Galen on the Limitations of Knowledge», στο: *ό.π.*, σ. 230.

⁶³ Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων βιβλίον τρίτον*, 4. 198 (De Lacy). Ο θαυμασμός του Γαληνού για τον Ἱπποκράτη και για τον Πλάτωνα είναι αναμφισβήτητος. Η ένθερμη αυτή στάση γίνεται αντιληπτή τόσο στα υπομνήματα που συντάσσει σε ορισμένα έργα του Ἱπποκράτη και του Πλάτωνα όσο και στις αναφορές που κάνει στις θεωρίες τους στο σύνολο του έργου του. Ο Γαληνός θεωρούσε ότι ο Πλάτων ήταν για τον χώρο της φιλοσοφίας ὅτι ο Ἱπποκράτης για τον χώρο της ιατρικής. Ωστόσο, την πρωτοκαθεδρία τόσο στο χώρο της φιλοσοφίας όσο και στο χώρο της ιατρικής την δίδει στον Ἱπποκράτη. Ἄλλωστε, για τον Γαληνό «ζηλωτῆς ὢν Ἱπποκράτους Πλάτων καὶ τὰ μέγιστα τῶν δογμάτων παρ' ἐκείνου λαβών», βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπῳ σώματι μορίων I*, 6. 3.16 (Kühn). Για τα συγγράμματα του Γαληνού «τὰ πρὸς τὴν Πλάτωνος φιλοσοφίαν ἀνήκοντα», βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σσ. 170-171 (Boudon- Millot, I). Για μια ευσύνοπτη μελέτη σχετικά με τις επιδράσεις που εδέχθη ο Γαληνός από τον Πλάτωνα, βλ. ενδεικτικά Ph. De Lacy, «Galen' s Platonism», *American Journal of Philology*, 93 (1972), σσ. 27-39. Για την προτεραιότητα του Ἱπποκράτη ἐναντι του Πλάτωνα μεταξύ άλλων βλ. Introduction M. Frede, στο: R. Walzer – M.Frede (eds.), *Galen. Three Treatises on the Nature of Science*, with an Introduction by M. Frede, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1985, σ. xvii· L. Edelstein, λ. Galen, στο: *Oxford Classical Dictionary*, σ. 621.

Ο Γαληνός δεν δίστασε να επικρίνει όσους παρέμεναν προσκολλημένοι σε μία συγκεκριμένη φιλοσοφική αίρεση, κατηγορώντας τους μάλιστα ότι εστιάζουν την προσοχή τους έτι μάλλον στην υπεράσπιση των δογμάτων της φιλοσοφικής σχολής, στην οποία ανήκουν, και όχι στην αναζήτηση της αλήθειας⁶⁴. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον δογματισμό, την αδυναμία, από πλευράς τους, κατανόησης του ψεύδους και τελικά την αδυναμία προσέγγισης της αλήθειας.

Στο *Περί τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου* ο Γαληνός πραγματεύεται κυρίως τους παράγοντες που συμβάλλουν στην κατάκτηση της κατάλληλης μεθόδου, η χρήση της οποίας «εἰς τὸ τέλος τῆς τέχνης συνεργεῖ»⁶⁵. Στην εν λόγω πραγματεία «ὁ λόγος» τίθεται ως «ὁ ἡγεμῶν τῆς εὐρέσεως» της κατάλληλης μεθόδου, η οποία «ἐπὶ τὸ τέλος ἄγουσαν»⁶⁶, ενώ, από την άλλη πλευρά «ἄτεχνον γάρ τι καὶ ἄλογον ἢ πείρα καὶ τύχης ἀγαθῆς δεόμενον εἰς τὴν τῶν ζητουμένων εὐρεσιν»⁶⁷.

1. 7. Πρόγνωσης και πρόληψις: απαραίτητες προϋποθέσεις για την υγεία

Ένα ακόμη ζήτημα το οποίο θίγεται από τον Γαληνό στην πραγματεία *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος* και αφορά στις γνωσιολογικές αντιλήψεις του είναι αυτό της πρόγνωσης και

⁶⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Περί φυσικῶν δυνάμεων βιβλίον πρῶτον*, 2. 52-53 (Kühn).

⁶⁵ Γαληνοῦ, *Περί τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον πρῶτον*, 10. 31 (Kühn).

⁶⁶ Γαληνοῦ, *ὁ.π.*, 10. 32 (Kühn).

⁶⁷ *Αυτόθι*.

πρόληψης των ασθενειών⁶⁸. Ο Γαληνός πιστός στις προτροπές του Ιπποκράτη αναφέρει ότι είναι απαραίτητη, από πλευράς θεραπευτή-ιατρού, η καταγραφή των επίκαιρων συμπτωμάτων, καθώς επίσης και όσων είχαν προηγηθεί, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα πρόβλεψης αυτών που πρόκειται να εκδηλωθούν. Έτσι, δίδεται ιδιαίτερη σπουδαιότητα στην καταγραφή των συμπτωμάτων, διότι ο Γαληνός θεωρεί πως κάθε νόσος έχει συγκεκριμένη συμπτωματολογία, η οποία ακολουθεί νομοτελειακή πορεία στην εξέλιξή της⁶⁹. Δηλαδή, το ένα σύμπτωμα θα φέρει το άλλο και κατ'αυτόν τον τρόπο μπορεί κάποιος να προβλέψει την εξέλιξη της νόσου. Στόχος φυσικά όλων αυτών είναι η πρόληψη και η ίαση της νόσου και, κατ' επέκταση, η αποκατάσταση της υγείας του ασθενούς.

Για τον Γαληνό, όπως και για τον Ιπποκράτη, η υγεία αποτελεί το απόλυτο ιδεώδες και εξαρτάται από την ισορροπία των τεσσάρων χυμών, από τους οποίους αποτελείται το ανθρώπινο σώμα, ήτοι το

⁶⁸ Για την σπουδαιότητα της πρόληψης και της πρόγνωσης για τον Γαληνό, βλ. Γαληνού, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σ. 158 (Boudon- Millot I), όπου παρατίθενται από τον Γαληνό τα «ποῖα τῆς προγνωστικῆς θεωρίας βιβλία». Βλ. επίσης, R. J. Hankinson, «Galen on the Limitations of Knowledge», στο: *ό.π.*, σσ. 219-225.

⁶⁹ Για την τελεολογία στον Γαληνό, βλ. ενδεικτ.: N. G. Siraisi, «Vesalius and the Reading of Galen's Teleology», *Renaissance Quarterly*, 50.1 (1997), σσ. 1-37· M. Schiefsky, «Galen's Teleology and Functional Explanations», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 33 (2007), σσ. 369-400· E. Craik, «Teleology in Hippocratic Texts: Clues to the Future?», στο: J. Rocca (ed.), *Teleology in the Ancient World: Philosophical and Medical Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, σσ. 203-216· Ph. van der Eijk, «The Place of Disease in Teleological World-view: Plato, Aristotle, Galen», στο: *ό.π.*, σσ. 217-241.

φλέγμα, το αίμα, την κίτρινη χολή και την μέλαινα χολή⁷⁰. Η ασθένεια, από την άλλη πλευρά, σχετίζεται με τη μη ικανοποίηση των επτά αρχών, όπως αυτές προκύπτουν από την περί χυμών θεωρία. Οι επτά αρχές είναι: α) η αρχή της ισορροπίας, β) της επίδρασης της εποχής, γ) των αντιθέτων, δ) της έμφυτης θερμότητας, ε) της φυσικής ίασης, στ) της πέψης και ζ) των κρισίμων ημερών, και συμβάλλουν στην εξασφάλιση και διατήρηση της υγείας⁷¹.

⁷⁰ Για τα αίτια της υγείας και της νόσου βλ. και Αλκμαίων Κροτωνιάτης, Άπ. 4 (D. K. 24 B 4).

⁷¹ Η θεωρία των τεσσάρων χυμών αναπτύσσεται από τον «πατέρα της ιατρικής» στο *Περὶ ἀρχαίας ἰητρικῆς*, I, σ. 570 κ.εξ. (Littre), υπάρχουν, ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές, οι οποίοι θεωρούν ότι η «περὶ χυμῶν» θεωρία αποδίδεται μεν στον Ιπποκράτη, δεν εισήχθη δε από αυτόν. Ο P. Carrick, μάλιστα, είναι της γνώμης ότι «ο Ιπποκράτης ενδέχεται να μην αποδεχόταν τη θεωρία των τεσσάρων χυμῶν» («The Hippocratic Humoral Theory», στο: *Medical Ethics in Antiquity. Philosophical Perspectives on Adortion and Euthanasia*, σ. 16). Για μία περιληπτική παρουσίαση της θεωρίας των τεσσάρων χυμῶν και τον συσχετισμό της με τις τέσσερις ποιότητες των Προσωκρατικών και τα τέσσερα στοιχεία του Εμπεδοκλή, βλ. P. Carrick, «The Hippocratic Humoral Theory», στο: *ό.π.*, σσ. 15-23 και ιδιαίτερα σσ. 16-18. Για την πρόσληψη της θεωρίας των τεσσάρων χυμῶν από τον Γαληνό καθώς και την σύνδεσή τους με τα τέσσερα βασικά χρώματα, τα κύρια όργανα, τις ποιότητες και άλλα βλ., μεταξύ άλλων, K. Pollak, *Η Ιατρική στην Αρχαιότητα. Ελλάδα-Ρώμη-Βυζάντιο. Η Ιατρική στη Βίβλο και το Ταλμούδ*, σ. 311· J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σσ. 335-359· I. Kupreeva, «Galen's Theory of Elements», στο: *Philosophical Themes in Galen*, P. Adamson – R. Hansberger – J. Wilberding (eds.), *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, suppl. 114, School of Advanced Study, University of London, 2014, σσ. 153-196· P. N. Singer, «Levels of Explanation in Galen», *The Classical Quarterly*, 47 (1997), σσ. 525-542· J. R.

Σε αντίθεση με όλα τα ανωτέρω, οι σύγχρονοι του Γαληνού ιατροί απέδιδαν σε «γοητείας» και «παραδοξολογίας» την πρόβλεψη για την εκδήλωση κάποιου συμπτώματος⁷². Αυτοί, λοιπόν, οι ιατροί, που δεν ακολουθούν την προτεινόμενη από τον Ιπποκράτη και τον Γαληνό μέθοδο καταγραφής των συμπτωμάτων, αδυνατούν τόσο να προβλέψουν ένα σύμπτωμα, που πρόκειται να ακολουθήσει, όσο και να προτείνουν στον ασθενή την σωστή δίαιτα, επιλογή απαραίτητη για την ίαση του νοσήματος.

Για τον Γαληνό, η δυνατότητα της πρόγνωσης αποτελεί απαραίτητο προσόν για έναν ιατρό κατά την άσκηση της τέχνης του. Ο ιατροφιλόσοφος έχει ασχοληθεί με το ζήτημα της προγνώσεως σε πληθώρα συγγραμμάτων του. Αυτό που κυρίως τον απασχολεί είναι να καταδείξει την αξία του προγιγνώσκειν ως

Irwin, «Galen on the Temperaments», *The Journal of General Psychology*, 36, (1947), σσ. 45-64· R. M. Stelmack – An. Stalikas, «Galen and the Humour Theory of Temperament», *Personality and Individual Differences*, 12 (1991), σσ. 255-263.

⁷² Βλ. Γαληνού, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 54-55 (Kühn)· πρβλ. Γαληνού, *Σύνοψις περὶ σφυγμῶν ἰδίας πραγματείας*, 9. 447 (Kühn), όπου ο ιατροφιλόσοφος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «δ'ὼν ἀσκηθεὶς τις ἔργω μαθήσεται τὴν δύναμιν τῆς διδασκαλίας, ὅταν αὐτὸς μὲν προγνώσκη τὰ τοῖς κάμνοντας ἐσόμενα, τῶν δ'ἄλλων ἰατρῶν ἕκαστος ἐκ τῆς μαντικῆς τινος, οὐκ ἰατρικῆς θεωρίας ἠγεῖται γίνεσθαι τὴν πρόγνωσιν αὐτῶν». Επίσης, βλ. Γαληνού, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 601 (Kühn), ο Γαληνός αναφέρεται στην τάση των συγχρόνων του να αποδίδουν σε υπερφυσικές δυνάμεις την δυνατότητα, από πλευρὰς ιατροῦ, πρόβλεψης για την εκδήλωση κάποιου συμπτώματος: «ξένον τε καὶ τέρας τοῖς ἰδιώταις ὑπ'ἀηθείας φαίνεται καὶ τοσοῦτον ἀποδεῖ τοῦ θαυμάζεσθαι παρ'αὐτοῖς ὁ προειπών, ὥστε ἀγαπήσειεν ἂν εἰ μὴ καὶ γόης τις εἶναι δόξειεν».

γνωσιολογικού παράγοντα που θα συμβάλλει στην άσκηση της ιατρικής τέχνης, καθώς, και στην επίτευξη του τελικού σκοπού της ιατρικής, αφού η θεραπεία της νόσου και η αποκατάσταση της υγείας του ασθενούς πρέπει να αποτελούν το ζητούμενο του «ἀρίστου» ιατρού. Η πρόγνωση ως «τὸ μέγιστον καὶ πρῶτον ἀπάντων» συνδέεται με την πρόβλεψη «τῆς ἀκμῆς τοῦ νοσήματος»⁷³ και γι'αυτό κατά τον Γαληνό έχει αξία, καθώς συμβάλλει, τελικά, στην επίτευξη του σκοπού της ιατρικής. Μάλιστα, πολύ εύστοχα στο *Ἱπποκράτους Περὶ διαίτης ὀξέων νοσημάτων βιβλίον καὶ Γαληνοῦ ὑπόμνημα Α* αναφέρει ότι: «ἡ μὲν γὰρ θεραπεία δὲ ἑαυτὴν ἀσκεῖται τοῖς ἰατροῖς, ἡ δὲ πρόγνωσις καὶ ἡ διάγνωσις ἔνεκα τῆς θεραπείας»⁷⁴.

Στο ἔργο του *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην* διατυπώνει λόγο για την αδυναμία των σύγχρονών του ιατρών να προβλέψουν «τὰ τοῖς κάμνουσιν ἐσόμενα»⁷⁵. Αποδίδει δε αυτή την αδυναμία τους σε τρεις αιτίες: α) στην αμέλεια από πλευράς τους για άσκηση της ιατρικής⁷⁶ β) στην επιδίωξή τους για πλουτισμό και τρυφηλό βίο⁷⁷

⁷³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ κρίσεων βιβλίον τρίτον*, 9. 725 (Kühn): «ἀσκεῖν χρὴ τὸν ἰατρὸν ὡς προγιγνώσκειν ἀκμήν» και 9. 729 (Kühn): «μέγιστον ἂν εἴη καὶ πρῶτον ἀπάντων τῶν κατὰ τὴν τέχνην ἀκμήν μελλούσης ἀσκῆσαι πρόγνωσιν» · πρβλ. Γαληνοῦ, *Ἱπποκράτους ἀφορισμοὶ καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτοὺς ὑπομνηματα*, 17b. 387 (Kühn): «εὐδὴλον ὅτι τὴν τε κατάστασιν τοῦ νοσήματος καὶ τοὺς παροξυσμοὺς γνωσόμεθα, τὴν μὲν κατάστασιν, εἴ κάτοξυ εἴη τὸ νόσημα ἢ χρόνιον, ὅπερ καὶ εἰς τὴν τῆς ἀκμῆς πρόγνωσιν ἀναγκαῖον ἐστί».

⁷⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ἱπποκράτους Περὶ διαίτης ὀξέων νοσημάτων βιβλίον καὶ Γαληνοῦ ὑπόμνημα Α*, 15. 421 (Kühn).

⁷⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 599 (Kühn).

⁷⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 599 (Kühn): «ἀφ' οὗ γὰρ οἱ τὸ δοκεῖν μᾶλλον ἢ εἶναι σπουδάσαντες οὐ κατὰ τὴν ἰατρικὴν μόνον,

και γ) στην άγνοια των προγενέστερων συγγραμμάτων και κυρίως των ιπποκρατικών⁷⁸.

Η αξία της πρόγνωσης απαντά και στο έργο *Πρός Πατρόφιλον περί συστάσεως ιατρικῆς*. Στην εν λόγω πραγματεία ο Γαληνός θεωρεί ότι η αξία της προγνώσεως έγκειται στο γεγονός ότι μπορεί να οδηγήσει με ασφάλεια τον ιατρό στην βέβαιη πρόβλεψη όσων συμπτωμάτων πρόκειται να εκδηλώσει ο ασθενής. Μάλιστα, όσον αφορά στον άριστο ιατρό εκφράζει την γνώμη ότι «μόναι αἱ προγνώσεις ἀποβήσονται τοῦ ἀρίστου ἰατροῦ, θεραπεύοντος μὲν αὐτοῦ ὀρθῶς, τοῦ κάμνοντος δὲ μηδὲν ἀμαρτάνοντος»⁷⁹. Επίσης, στο

ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας τέχνας ἐπλεόνασαν, ἡμέληται μὲν τὰ κάλλιστα τῶν τεχνῶν, ἡσκηται δ' ἐξ ὧν ἂν τις εὐδοκιμήσειεν παρὰ τοῖς πολλοῖς, εἰπεῖν τι καὶ πρᾶξαι πρὸς ἡδονήν».

⁷⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 600 (Kühn): «θωπευτικῶς προσαγορεύειν ἐκάστης ἡμέρας, τοὺς πλουτοῦντάς τε καὶ δυναμένους ἐν ταῖς πόλεσι συμπροέρχεσθαι, παραπέμπειν προερχόμενους οἴκοδε, δορυφορεῖν ἐν τοῖς δεῖπνοις, βωμολοχεύεσθαι. Τινὲς δ' αὐτῶν οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἱματίων καὶ δακτυλίων πολυτελείᾳ καὶ τῷ πλήθει τῶν ἀκολουθούντων καὶ σκευῶν ἀργυρῶν παρασκευῇ τοὺς ιδιώτας ἀναπείθουσιν, ὡς ἀξιοζήλωτοί τινες ὄντες».

⁷⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 601-602 (Kühn): «τοῦντεῦθεν οὖν ἀναγκαῖον γίγνεται τοὺς μὲν ἰατροὺς ἀποκρυπτομένους σφετέραν ἀμαθειάν, ἴσως δε τινὰς καὶ ὄντως ἀγνοοῦντας, οὐδενὶ φᾶναι τῶν ἔμπροσθεν οὐδὲν τοιοῦτο γεγράφθαι, γόητα δ' εἶναι τὸν ἐπιδεικνύμενον τοιαύτην πρόρρησιν. Αὐτὸν δὲ τὸν προειπόντα, μήθ' ὅτι γέγραπται πολλοῖς τῶν ἔμπροσθεν καὶ μάλιστα τῷ Ἴπποκράτει, τῷ πάντων ἡμῖν τῶν καλῶν ἡγεμόνι».

⁷⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Πρός Πατρόφιλον περί συστάσεως ιατρικῆς*, 1. 291-292 (Kühn). Πρὸβλ. την ἀποψη του ιατροφιλοσόφου στο *Περὶ χρείας μορίων*, 4. 365 (Kühn),

συγκεκριμένο έργο, η δυνατότητα της πρόγνωσης συνδέεται με την ίδια τη νόσο καθώς και με την φύση του ασθενούς⁸⁰. Η αντιστοιχία αυτή βλέπουμε να υπάρχει και στο πρώτο βιβλίο του *Περί κρίσεων*, όπου ο Γαληνός αναφέρει πως, για να μπορέσει κάποιος να προβλέψει τι θα εκδηλωθεί στο μέλλον, «ἀναγκαῖον ἐκάστου σημείου τὴν φύσιν ἀκριβῶς ἐπισκέπτεσθαι, ἵνα ἐκ τῆς δυνάμεως ἐκάστου τὴν πρόγνωσιν ἢ ποιούμενος»⁸¹. Για άλλη μια φορά καθίσταται αντιληπτή η προτεραιότητα που δίδεται στη γνώση του μέρους, η κατάκτηση της οποίας θα οδηγήσει στη γνώση του όλου. Αντιθέτως, στο δεύτερο βιβλίο της ίδιας πραγματείας, η γνώση του όλου προτάσσεται της γνώσης του μέρους⁸². Τέλος, για τον Γαληνό, η δυνατότητα να προβλέψει ο ιατρός την εξέλιξη μίας νόσου δεν μπορεί να προκύψει από την καταγραφή σπάνιων συμπτωμάτων, αλλά από την καταγραφή συμπτωμάτων «διηνεκῶν ἢ πλειστάκις ἀληθευόντων»⁸³. Για τον Γαληνό, λοιπόν, η ασφαλής πρόβλεψη

όπου η αναγκαιότητα της μελέτης της χρησιμότητας των μερών του σώματος συντελεί «εἰς διάγνωσιν πάθους ἢ πρόγνωσιν τῶν ἐσομένων».

⁸⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 292 (Kühn): «προσέχει γὰρ ὁ ἰατρός ἀεὶ τοῖς δυσὶ τούτοις ὥσπερ ἀντιπάλοις, τῷ τε νοσήματι καὶ τῇ φύσει»· πρβλ. Γαληνοῦ, *Περί προγνώσεως σφυγμῶν βιβλίον πρῶτον*, 9. 217 (Kühn): «ἤδη δὲ καὶ τὸ ἦθος τοῦ κάμνοντος εἰς τὴν τοιαύτην πρόγνωσιν οὐκ ὀλίγα συντελεῖ».

⁸¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περί κρίσεων βιβλίον πρῶτον*, 9. 607-608 (Kühn).

⁸² Βλ. Γαληνοῦ, *Περί κρίσεων βιβλίον δεύτερον*, 9. 689-690 (Kühn): «ὅστις ἂν ἀκριβῶς ὅλην ἐπιγνῶ τοῦ νοσήματος τὴν ὑπόθεσιν οὐ μικρὰν εἰς πρόγνωσιν ἔξει».

⁸³ Βλ. Γαληνοῦ, *Εἰς τὸ Ἱπποκράτους προρρητικὸν βιβλίον πρῶτον ὑπόμνημα*, 16. 594 (Kühn)· πρβλ. Γαληνοῦ, *Τὸ Ἱπποκράτους κατ'ἰατρειὸν βιβλίον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ*

προκύπτει με την καταγραφή όμοιων συμπτωμάτων τα οποία εμφανίζονται συχνά και έχουν επαληθευτεί πολλές φορές ως αληθή.

Ο Γαληνός, στο πρώτο βιβλίο του *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν*, αναφέρει πως η πρόγνωση δεν συνδέεται μόνο με συμπτώματα που πρόκειται να εκδηλωθούν στο μέλλον, αλλά αφορά και στα «παρόντα» και στα «προγεγονότα»⁸⁴. Στο τέταρτο βιβλίο της ίδιας πραγματείας οδηγείται στο συμπέρασμα ότι «ἢ τοῦ νοσήματος ἰδέα καὶ τῆς δυνάμεως ἀρρωστία τε καὶ ῥώμη διαγιγνώσκεται τούτων δ' ἀλλήλοις παραβαλλομένων τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι προγιγνώσκεται»⁸⁵.

ὑπόμνημα, 18b. 647 (Kühn): «εἰκότως οὖν Ἴπποκράτης ἐκέλευσε τὰς διαγνώσεις τῶν παθῶν, ἃς καὶ σημειώσεις ὀνομάζουσιν οἱ νεώτεροι κατὰ τὴν ὁμοίου καὶ ἀνομοίου θεωρίαν ποιεῖσθαι πρὸ τῶν ἄλλων τῆς τέχνης ἔργων, τουτέστι τῶν κατὰ πρόγνωσίν τε καὶ θεραπείαν». Επίσης, βλ. Γαληνοῦ, *Εἰς τὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἴπποκράτους ὑπόμνημα πρῶτον*, 18b. 23 (Kühn), όπου ο ιατροφιλόσοφος παραθέτει τα λεγόμενα του Ἴπποκράτη ἀπὸ το *Κατ' ἰητρειῶν* «ἢ ὅμοια ἢ ἀνόμοια ἐξ ἀρχῆς· ἀπὸ τῶν μεγίστων, ἀπὸ τῶν ῥηϊστων". Οὐ γὰρ αἱ προγνώσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ποιητέων ἐνδείξεις ἀπὸ τούτων ἄρχονται».

⁸⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν βιβλίον πρῶτον*, 9. 205 και *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν βιβλίον τέταρτον*, 9. 417 (Kühn): «τῶν εἰς πρόγνωσιν ἀναγκαίων ἦτοι τῶν προγεγονότων ἢ τῶν παρόντων ὅτι δὲ καὶ ἢ τῶν μελλόντων πρόγνωσις ἐκ τῶν ἐνεστώτων γίνεται»· πρβλ. Γαληνοῦ, *Εἰς τὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἴπποκράτους ὑπόμνημα πρῶτον*, 18b. 11: «κατὰ τοὺς τρεῖς χρόνους ἢ πρόγνωσις ἐστὶ οὐ μόνον κατὰ τὸν μέλλοντα» και 18b.23 (Kühn), όπου διατυπώνεται λόγος για την σπουδαιότητα της παρατήρησης των «κατὰ τὸ πρόσωπον σημείων» η οποία «μεγάλην ἔχει δύναμιν εἰς πρόγνωσιν».

⁸⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν βιβλίον τέταρτον*, 9. 418 (Kühn).

Αξίζει να τονισθεί στο σημείο αυτό ότι ο Γαληνός στο έργο του *Εἰς τὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἱπποκράτους ὑπόμνημα* αναφέρει πως ο Ἱπποκράτης χρησιμοποιεῖ στον *Προγνωστικὸν* την έννοια της *προνοίας* αντί της *προγνώσεως*. Για τον Γαληνό, οι δύο αυτές έννοιες είναι συνώνυμες και μάλιστα, χαρακτηριστικά αναφέρει ότι ο Ἱπποκράτης προβαίνει σε χρήση του ὀρου *πρόνοια*, ὅπως τον παρατηρούμε να υπάρχει στα ομηρικά ἔπη. Ετυμολογεί δε, ο Γαληνός, την «πρόγνωσιν» ἀπὸ το «προγνῶναι»⁸⁶, προκειμένου να αποδείξει ὅτι καμία εννοιολογική διαφορά δεν υπάρχει μεταξύ των δύο αυτῶν ὀρων.

Στο ἔργο *Εἰς τὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἱπποκράτους ὑπόμνημα* ο Γαληνός αναφέρει, ἐπίσης, ὅτι «οἱ περὶ τὸν Ἡρόφιλον» συνδέουν την πρόγνωσιν με την «πρόρρησιν», ὅσον ἀφορᾶ στο ζήτημα της κατάκτησης της ιατρικῆς γνώσης. Ἀπὸ τη μία πλευρά, ἀποδίδουν στην πρόγνωσιν ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ βέβαιης γνώσης, ο ὀποῖος ὀμως δεν υπάρχει στην «πρόρρησιν». Για τον Γαληνό, δεν υπάρχει ἄλλος τρόπος να ερμηνεύσει κάποιος «τὸ κατὰ τὴν ψυχὴν γινωσκόμενον» πλὴν της φωνῆς. Ἐπιπλέον, αναφέρει ὅτι οἱ «περὶ τὸν Ἡρόφιλον» ἀρνοῦνται να χαρακτηρίσουν «τὸ κατὰ τὴν ψυχὴν γινωσκόμενον» γνώση και το ἀποκαλοῦν δόξα⁸⁷. Καταλαβαίνουμε,

⁸⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Εἰς τὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἱπποκράτους ὑπόμνημα*, 18b. 7-8 (Kühn): «τὸν ἰητρὸν δοκεῖ ἄριστον εἶναι πρόνοϊαν ἐπιτηδεύειν. Οὐ κατὰ τὸ κοινὸν ἔθος τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἱπποκράτης δοκεῖ κεχρησθαι τῷ τῆς προνοίας ὀνόματι. Τὴν γὰρ φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν οὕτως ὀνομάζουσιν».

⁸⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Εἰς τὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἱπποκράτους ὑπόμνημα*, 18b. 12-14 (Kühn) «οἱ περὶ τὸν Ἡρόφιλον οὐ γινωσκόμενον ἐθέλοιεν ὀνομάζειν αὐτό, πάντως γε δόξαζόμενον ἐροῦσιν».

λοιπόν, ότι για τον Γαληνό η «πρόρρησις» δεν είναι τίποτε άλλο παρά η δήλωση της γνώσης με λέξεις. Για τον λόγο αυτόν κατηγορεί τους «περι τὸν Ἡρόφιλον» για βαρβαρισμό⁸⁸.

1. 8. Η σαφήνεια στην έκφραση απαραίτητο προσόν του «ἀρίστου ἰατροῦ»

Η αδιαφορία των σύγχρονων του Γαληνού ιατρών για την τήρηση των ουσιωδέστερων ιπποκρατικών μεθόδων, όσον αφορά στην άσκηση της ιατρικής τέχνης, έχει ως αποτέλεσμα να διερωτάται ο Γαληνός «τὶ δὴ οὖν ὑπόλοιπόν ἐστιν, ὃ ζηλοῦσι τὰνδρός;», δίνοντας την απάντηση «οὐ γὰρ δὴ τὴν γε τῆς ἐρμηνείας δεινότητα».

Ο Γαληνός θεωρεί ιδιαίτερος σπουδαίο προσόν ο ιατρός να μπορεί να εκφράζεται με σαφήνεια. Μάλιστα, αποδίδει στον Ιπποκράτη «τὴν τῆς ἐρμηνείας δεινότητα»⁸⁹, την οποία οφείλει να αποκτήσει όποιος ιατρός επιθυμεί να γίνει «ὅμοιός» του. Για τον Γαληνό, η σαφήνεια στην έκφραση του ιατρού αποτελεί ένα είδος απόδειξης γνώσης ενός συγκεκριμένου ζητήματος, ενώ η ασάφεια

⁸⁸ Ο Γαληνός αποδίδει στην «ἑλληνικὴν διάλεκτον» τους χαρακτηρισμούς «ἡδίστην τε καὶ ἀνθρωπικωτάτην» διαχωρίζοντάς την από τις βαρβαρικές διαλέκτους για τις οποίες χαρακτηριστικά αναφέρει πως ηχούν σαν να έχουν «γλῶτταν ἀργὴν καὶ δυσκίνητον καὶ δεδεμένην». Όσον αφορά στον ίδιο, σημειώνει ότι «ἐν ταῖς τῶν παλαιῶν βίβλοις διετράφειν» και δάσκαλός του σε αυτό υπήρξε ο πατέρας του. Μάλιστα, εκφράζει τη γνώμη ότι «πολὺ ῥᾶον ἐκμαθεῖν τὴν καλλίστην ἢ μυρίας μοχθηράς». Ως «καλλίστην» χαρακτηρίζει την ελληνική. Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, 8. 586-587 (Kühn).

⁸⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 55 (Kühn).

υποδηλώνει συνήθως άγνοια ή ελλιπή γνώση⁹⁰. Στο *Ότι ό άριστος ιατρος και φιλόσοφος* η αδυναμία των συγχρόνων του ιατρών να εκφραστούν με σαφήνεια είναι αυτή που τούς οδηγεί στο «καθ' έν όνομα δις άμαρτάνοντας», κάτι που για τον Γαληνό δεν είναι δυνατόν ούτε να το σκεφτεί κάποιος⁹¹.

Η επιμονή του Γαληνού στη δυνατότητα του «άριστου ιατρού» να εκφράζεται με σαφήνεια συνδέεται και με την επίτευξη του τελικού σκοπού της ιατρικής, ο οποίος είναι η αποκατάσταση της καλής υγείας του ασθενούς. Ο ιατρος με την ορθή διάγνωση της νόσου θα πρέπει να προτείνει την ενδεδειγμένη για την περίπτωση θεραπεία και δίαιτα, την οποία, όμως, θα πρέπει να καθίσταται ικανός να πείθει τον ασθενή να ακολουθεί.

Η απόκτηση της ικανότητας της σαφούς έκφρασης από τον ιατρό σχετίζεται με την σπουδή «τῆς έπιστήμης τῶν πραγμάτων», στην οποία ο Γαληνός μάλιστα δίδει προτεραιότητα έναντι της χρήσης «τῶν όνομάτων»⁹², και θεωρεί πως η σπουδή αυτή συμβάλλει

⁹⁰ Βλ. Γαληνού, *Ιπποκράτους τὸ περι άρθρων βιβλίον και Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα τέσσαρα*, 18a. 567 (Kühn), όπου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «τὸ σύμμετρον τοῦ λόγου σαφήνεια συντελεῖ»· πρβλ. Γαληνού, *Εἰς τὸ Ἰπποκράτους περι άγμῶν ὑπόμνημα*, 18b. 327 (Kühn): «τοῦ μέτρον τῶν κατὰ μέρος άπάντων λόγων ή σαφήνεια έστι».

⁹¹ Βλ. Γαληνού, *Ότι ό άριστος ιατρος και φιλόσοφος*, 1. 55 (Kühn): «τῶ μὲν γάρ και τοῦτο κατώρθωται, τοῖς δ'ούτω τὸναντίον, ὥστε πολλοὺς αὐτῶν ιδεῖν έστι καθ' έν όνομα δις άμαρτάνοντας, ὁ μηδ' έπινοῆσαι ῥάδιον».

⁹² Βλ. Γαληνού, *Περὶ ανατομικῶν έγχειρήσεων τῶν σωζομένων βιβλία έννέα*, 2. 580 (Kühn), όπου ο Γαληνός αναφέρει χαρακτηριστικά για το θέμα ότι: «άλλά σύ γε πειθόμενος έμοι και Πλάτωνι τῶν μὲν όνομάτων καταφρονήσεις άεί, σπουδάσεις πρῶτον μὲν και μάλιστα τὴν έπιστήμην τῶν πραγμάτων. εἶθ' έξῆς, όταν έτερόν

καθοριστικά στην αποφυγή της «όμωνυμίας»⁹³, καθώς και στη χρήση σαφούς ορολογίας από την πλευρά του ιατρού. Επιπλέον, στο *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου Βιβλίον Πρῶτον*, η σαφήνεια στην έκφραση σχετίζεται με την διδασκαλία και αποδίδεται ως χαρακτηριστικό στον «ἄριστον διδάσκαλον»⁹⁴.

1. 9. Η έριδα «ὕπερ ὀνομάτων» και η σύνδεσή της με το κίνημα της Δευτέρας Σοφιστικής

Στο *Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως* η σαφήνεια στην έκφραση συνδέεται από τον Γαληνό με την ορθή ερμηνεία των πραγμάτων. Μάλιστα, αναφέρει ότι ο ίδιος «ἐξεπίτηδες μεταβαλλὼν τὰ ὀνόματα» προκειμένου να αποδείξει εμπράκτως ότι η διαφορετική χρήση των λέξεων «περὶ ὧν ἀχρήστως

τινα διδάσκει, τὴν σαφήνεια, ἥς καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ ἡμᾶς, ὅση δύναμις ἡμῖν ἔστι, φροντίζοντας ὀραῖς».

⁹³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ κρίσεων βιβλίον πρῶτον*, 9. 717 (Kühn), όπου ο Γαληνός πραγματεύεται το ζήτημα της ονομασίας των πυρετών και αναφέρει ότι διαφοροποιείται σε σχέση με τον Ιπποκράτη και την χρήση από την πλευρά του τού ὀρου «εὐήθης» για να περιγράψει τον «ὄξύ πυρετό», ο οποίος εκδηλώνεται την πρώτη ημέρα της νόσου. Ο Γαληνός προτιμᾷ να ονομάσει αυτόν τον πυρετό «ἀπλοῦν» και ο λόγος που το επιτελεῖ είναι «σαφηνείας ἕνεκεν φεύγων τὴν ὀμωνυμίαν».

⁹⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου βιβλίον πρῶτον* 10. 81 (Kühn): «διδάσκειν μὲν τοι βουλόμενος ἕτερον ἂ γινώσκει, δεῖσεται τε πάντως ὀνομάτων ἐπὶ τοῖς πράγμασιν, ὄρον τε τῆς χρήσεως αὐτῶν ἕξει τὴν σαφήνειαν· ὁ γὰρ ὡς ἂν ὁ μανθάνων ἐκμάθοι σαφέστατα μάλιστα σπουδάζων ὀνομάζειν, ἄριστος διδάσκαλος».

ἐρίζουσιν ἔνιοι» ουδόλως βλάπτει την σαφήνεια της ερμηνείας⁹⁵. Επιπλέον, επισημαίνει ότι αν και γνωρίζουν, όσοι «περὶ τῶν ὀνομάτων ἀχρήστως ἐρίζουσιν», ότι η σαφήνεια πρέπει να αποτελεί τη μόνη ἀρετὴ «τῆς κατὰ φύσιν ἐρμηνείας» παρ'όλα αυτά παρεκκλίνουν συχνά σε πολλές ματαιολογίες⁹⁶.

Ο Γαληνός στον επίλογο του *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος* θέτει το ερώτημα «πότερον οὖν ὑπὲρ ὀνομάτων ἔτι διενεχθήσῃ καὶ ληρήσεις ἐρίζων [...] ἢ τὰ πράγματα συγχωρήσας ὑπὲρ ὀνομάτων αἰδεσθήσῃ διαφέρεσθαι;»⁹⁷. Ο ιατροφιλόσοφος επιλέγοντας το συγκεκριμένο ερώτημα μέμφεται τους συγχρόνους του ιατρούς, επειδή «ἐρίζουν ὑπὲρ ὀνομάτων» και συνηθίζουν «καθάπερ κολοιδὸν ἢ κόρακα περὶ φωνῶν ζυγομαχεῖν»⁹⁸, ενώ, αυτό που θα έπρεπε να ενδιαφέρει ὅποιον «Ἰπποκράτους ἀληθῶς ἐστὶ ζηλωτῆς» είναι περισσότερο η προσεκτικὴ εξέταση και ανακάλυψη της αλήθειας «αὐτῶν τῶν πραγμάτων»⁹⁹.

Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται ἀπὸ τον Γαληνό έχει ως στόχο την κατάδειξη και ἀπόδειξη της πάγιας θέσης του ὅτι «ὁ ἄριστος ἰατρὸς [...] ἐστὶ καὶ φιλόσοφος». Σύμφωνα με τον Γαληνό,

⁹⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως*, 12. 194 (Kühn).

⁹⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως*, 12. 194 (Kühn): «τῆς κατὰ φύσιν ἐρμηνείας ἦτοι μίαν μόνην ἀρετὴν θετέον εἶναι τὴν σαφήνεια, ἢ πρώτην γε τῶν ἄλλων ἀπασῶν καὶ ἀρίστην, εἰς τοσοῦτους λήρους ἐκτρέπεσθαι».

⁹⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος*, 1. 62 (Kühn).

⁹⁸ Βλ. *Αυτόθι*.

⁹⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *ὁ.π.*, 1. 62-63 (Kühn).

εάν δεχθεί κάποιος ότι ο «ἄριστος ἰατρός» κατέχει τις ηθικές αρετές της εγκράτειας, της σωφροσύνης, της δικαιοσύνης και είναι υπεράνω χρημάτων, δεν μπορεί να μη δεχτεί πως αυτός ο ἰατρός είναι και φιλόσοφος. Επιπλέον, εάν δεχθεί ότι ο ἰατρός γνωρίζει την φύση των σωμάτων, τη λειτουργία των οργάνων, τη χρησιμότητα των μερών του σώματος, τις διαφορές των νοσημάτων και τις ενδείξεις των θεραπειών, δεν μπορεί αυτός ο ἰατρός να μην ησκηθεί στη λογική θεωρία, η οποία αποτελεί κλάδο της φιλοσοφίας. Εν κατακλείδι, ο Γαληνός αναφέρει ότι αν δεχθεί κάποιος πως όλα τα ανωτέρω είναι τα χαρακτηριστικά του «ἀρίστου ἰατροῦ», τότε πρέπει να γίνει και αποδεκτή η θέση του ότι «ὁ ἄριστος ἰατρός ἐστὶ καὶ φιλόσοφος». Για τον Γαληνό, αυτή η θέση φανερώνει την αλήθεια η οποία προκύπτει από την προσεκτική μελέτη «αὐτῶν τῶν πραγμάτων»¹⁰⁰. Αντιθέτως, ὅποιος αποδίδει τους προαναφερθέντες χαρακτηρισμούς στον ἰατρό αρνούμενος να του προσδώσει και την ιδιότητα του φιλοσόφου, για τον Γαληνό «οὐ αὐτῶν τῶν πραγμάτων σπουδάζειν τὴν ἀλήθειαν» αλλά «ἐρίζων ὑπὲρ ὀνομάτων»¹⁰¹.

Για αυτή την έριδα «ὑπὲρ ὀνομάτων» η οποία έρχεται σε αντίθεση με την αναζήτηση της αλήθειας «τῶν πραγμάτων» διατυπώνει λόγο ο Γαληνός και στο *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*. Στο συγκεκριμένο μάλιστα έργο του, δεν διστάζει να κατηγορήσει συγκεκριμένα τους «δαιμόνιους σοφιστάς»¹⁰² για αυτή την τακτική τους, δηλαδή, ότι «ἀλλήλοις ἐρίζουσι περὶ τῶν ὀνομάτων,

¹⁰⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 62 (Kühn)

¹⁰¹ Βλ. *Αυτόθι*.

¹⁰² Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, 8. 569 (Kühn).

ἀμελοῦντες αὐτῶν τῶν πραγμάτων»¹⁰³. Αντιθέτως, συγκαταλέγει τον εαυτό του μεταξύ όσων ακολουθούν «τῇ μὲν τῶν Ἑλλήνων συνηθείᾳ», η οποία δεν είναι άλλη από την αδιάκοπη προσπάθεια ερμηνείας «τοῦ νοουμένου»¹⁰⁴.

Ἐχουμε αναφέρει ήδη ότι ο Γαληνός έχει συντάξει υπομνήματα σε αρκετά έργα του Ιπποκράτη, στο *Προόμιον* του υπομνήματός του στο *Ἰπποκράτους ἀφορισμοὶ* αναφέρει ότι στόχος της σύνταξης αυτών των υπομνημάτων είναι «ὅσον ἐν αὐτοῖς ἀσαφές ἐστὶ σαφηνίζοντες» καθώς κατά την άποψη του η αποσαφήνιση αποτελεί «ἔργον ἴδιον ἐξηγήσεως» και συμβάλλει στην «ἀπόδειξιν ἐκάστου τῶν ὀρθῶς εἰρημένων»¹⁰⁵. Επιπροσθέτως, στο υπόμνημα στο *Κατ' ἰητρεῖον* του Ιπποκράτη αναφέρει ότι κατά τη γνώμη του «ὅσα ἐν σημαιομένῳ λέξεως ἢ τινι σαφηνιστικῷ προβλήματι ζητεῖται βλάβην οὐδεμίαν φέρειν εἰς τῆς τέχνης ἔργα τοῖς μανθάνουσιν»¹⁰⁶. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, ότι η σύνταξη των υπομνημάτων, κυρίως στις ιπποκρατικές πραγματείες, στοχεύει συν

¹⁰³ Βλ. Γαληνοῦ, *ό.π.*, 8. 567 (Kühn).

¹⁰⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, 8. 567 (Kühn)· πρβλ. 8. 588 (Kühn).

¹⁰⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Ἰπποκράτους ἀφορισμοὶ καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτοὺς ὑπομνήματα*, 17b. 561 (Kühn)· πρβλ. Γαληνοῦ, *Εἰς τὸ Ἰπποκράτους περὶ ἀγμῶν ὑπόμνημα*, 18b. 327 (Kühn): «ἐμοὶ δὲ νῦν φαίνεται καιρὸς αὐτῶ σαφηνείας ἔχοντι σκοπὸν τῆς ἐξηγήσεως, εἰς ἣν ὅτι μέγιστον ἢ τάξις τοῦ λόγου συντελεῖ, πάντων ὁμολογούντων οὐδὲν μὲν δεικνύειν αὐτός, ὥσπερ οὐδ' ὅτι τοῖς ἐξηγουμένοις ὅτιοῦν ὁ σκοπὸς οὐ τῆς τάξεως μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέτρου τῶν κατὰ μέρος ἀπάντων λόγων ἢ σαφήνιά ἐστιν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ δὶ' ἄλλο τι γράφομεν ἐξήγησιν».

¹⁰⁶ Γαληνοῦ, *Τὸ Ἰπποκράτους κατ' ἰητρεῖον βιβλίον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπόμνημα*, 18b. 891 (Kühn).

τοιας άλλους στο να καταστούν σαφέστερα μέσω της ερμηνείας τους, όσα ο ιατρός του 5^{ου} αιώνας αναφέρει για τα ζητήματα που απασχολούν τη σκέψη του.

Αξίζει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι η επιμονή του Γαληνού στο ζήτημα της σαφούς έκφρασης, κυρίως για την συμβολή της στην επιτυχία του τελικού σκοπού της ιατρικής πηγάζει, συν τοιας άλλους, και από το γεγονός ότι κατά την ίδια περίοδο δράσης του ιατροφιλοσόφου στη Ρώμη ευρίσκετο στην ακμή του το λεγόμενο κίνημα της «Δευτέρας Σοφιστικής»¹⁰⁷. Μάλιστα, αρκετοί ερευνητές που έχουν εξετάσει τη σχέση του Γαληνού με το κίνημα

¹⁰⁷ Για περισσότερα στοιχεία που αφορούν το συγκεκριμένο κίνημα βλ. ενδεικτικά: Β. Κύρκος, «Η αρχαία σοφιστική και η λεγόμενη δεύτερη σοφιστική. Ιστορικοφιλοσοφικές συσχετίσεις», στο: *Η Αρχαία Σοφιστική. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα, 1984, σσ. 15-22· G. Anderson, *Philostratus: Biography and Belles-Letters in the Third Century AD*, London, 1986· «The Second Sophistic: some problems of perspective», στο: A. D. Russel (ed.), *Antonine Literature*, Oxford, Oxford University Press, 1990, σσ. 91-100· λ. The Second Sophistic, στο: *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, Theresa Enos (ed.), New York & London, Garland Publishing, 1996, σσ. 661-665· T. Whitmarsh, *The Second Sophistic*, Oxford, Oxford University Press, 2005, σσ. 4-10. Οφείλουμε να αναφέρουμε πως υπάρχουν και ορισμένοι μελετητές οι οποίοι αρνούνται την ύπαρξη του συγκεκριμένου κινήματος ισχυριζόμενοι πως δεν υπήρξε κανένα τέτοιο κίνημα κατά τη Ρωμαϊκή χρονική περίοδο και πως η ονομασία αυτή του Φιλοστράτου είναι παντελώς αυθαίρετη. Βλ. σχετικά P. A. Brunt, «The Bubble of the Second Sophistic», *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 39 (1994), σσ. 25-52.

της «Δευτέρας Σοφιστική», δεν διστάζουν να συνδέσουν τον ιατροφιλόσοφο με τους σύγχρονούς του Σοφιστές¹⁰⁸.

Ο Γαληνός, σε γενικές γραμμές, αποτιμά αρνητικά το κίνημα της «Δευτέρας Σοφιστικής». Στο έργο *Περὶ φλεβοτομίας θεραπευτικόν*¹⁰⁹, εκφέρει λόγο για «τὴν πανουργία τῶν μιαρῶν σοφιστῶν», οι οποίοι «ὅταν γινώσκοντες ὅτι ψεύδονται, ἐπιτεχνάζονται ἐπιθυμία καινοτομίας, ἢ τὴν δοξοσοφίαν, ὅταν ἀγνοοῦντες τὰ χρησιμώτατα, κατασκευάζουσι τῷ λόγῳ τὰναντία». Επίσης, στο έργο *Εἰς τὰ ἀντειρημένα τοῖς Ἱπποκράτους ἀφορισμοῖς ὑπὸ Ἰουλιανοῦ* ο Γαληνός στρέφεται εναντίον των σοφιστῶν κατηγορώντας τους για συνεχή αμφισβήτηση καθώς και για ονειδή και μακρά φλυαρία, η οποία στρέφεται εναντίον των «ἀρίστων ἰατρῶν»¹¹⁰.

¹⁰⁸ Βλ. μεταξύ άλλων: G. W. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, σσ. 59-75, ιδιαίτερα σ. 60 και σ. 69, όπου αναφέρει χαρακτηριστικά για τον Γαληνό πως υπήρξε μια «αντιπροσωπευτική μορφή της εποχής του [...] που καλοσόριζε μαζί και με ενθουσιασμό την ιατρική, την φιλοσοφία και τη ρητορική». Βλ. επίσης, H. Von Staden, «Galen and the Second Sophistic», στο: R. Sorabji (ed.), *Aristotle and After*, London, Institute of Classical Studies, 1997, σσ. 33-54· P. N. Singer, *Εισαγωγή στον Γαληνό*, στο: *Γαληνός, Για της ψυχῆς τὰ πάθη και τὰ λάθη (ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΠΑΘΩΝ ΚΑΙ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΩΝ)*, σ. 47, όπου ο μελετητής διατυπώνει λόγο για την σύνδεση του Γαληνού με το κίνημα αυτό και πρεσβεύει ότι: «Ο «σοφιστής» δεν είναι εξειδικευμένος στη φιλοσοφία, την ιατρική ή κάποια άλλη τέχνη-ωστόσο υπήρχε τελικά επικάλυψη δραστηριοτήτων ως ένα βαθμό, πράγμα που πολλοί θα έλεγαν ότι απεικονίζεται και στην περίπτωση του Γαληνού».

¹⁰⁹ Βλ. Γαληνού, *Περὶ φλεβοτομίας θεραπευτικόν*, 11. 252 (Kühn).

¹¹⁰ Βλ. Γαληνού, *Εἰς τὰ ἀντειρημένα τοῖς Ἱπποκράτους ἀφορισμοῖς ὑπὸ Ἰουλιανοῦ*, 18a. 252 (Kühn): «οὐδ' ἀμφισβητεῖ τις ἕτερος, ἀλλ' ὡς κοινήν ἔννοιαν δέχονται πλὴν τῶν μιαρῶν σοφιστῶν, ὅσοι περὶ μὲν τὰ τῆς τέχνης ἔργα καὶ τῶν ιδιωτῶν

Στα δύο προαναφερθέντα έργα του Γαληνού –*Περὶ φλεβοτομίας θεραπευτικὸν* και *Εἰς τὰ ἀντειρημένα τοῖς Ἱπποκράτους ἀφορισμοῖς ὑπὸ Ἰουλιανοῦ*– οι σοφιστές της «Δευτέρας Σοφιστικής» χαρακτηρίζονται με το επίθετο «μιαροί». Σύμφωνα με τον μελετητή J. Lauwers¹¹¹, μπορούμε να διακρίνουμε δύο «συστήματα» εντός του σοφιστικού κινήματος. Το πρώτο το ονομάζει «κοινωνικο-πολιτικό», στο οποίο «ο ὅρος "σοφιστής" χαρίζει «έπαινο και τιμή», ενώ, το δεύτερο «πνευματικο-φιλοσοφικό», εντός του οποίου εντοπίζονται «ανειλικρινείς στοχαστές που αποκαλούν τους εαυτούς τους "σοφιστές"». Εάν, λοιπόν, δεχθούμε τη διάκριση αυτή, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Γαληνός χαρακτηρίζει «μιαρούς σοφιστές» μάλλον τους ανήκοντες στη δεύτερη κατηγορία «ανειλικρινείς στοχαστές».

1. 10. Η πλήρωση των ὀρων της βουλήσεως και της δυνάμεως

Ο Γαληνός συνδέει την επίτευξη του τελικού σκοπού της ιατρικής με τους ὀρους της βουλήσεως και της δυνάμεως¹¹², δεδομένου ότι κατ' αυτόν, «σύμπαντα <τά> κατορθούμενα βουλήσει τε καὶ δυνάμει τοῖς ἀνθρώποις παραγιγνόμεθα»¹¹³. Κρίνει ως απαραίτητη την ταυτόχρονη πλήρωση των δύο αυτών ὀρων για την επιτυχία «τοῦ τέλους τῆς ἰατρικῆς». Μάλιστα, φρονεῖ ότι, ἔστω και

εἰσι χεῖρους, ἱκανοὶ δ' ἀπαναισχυνητῆσαι καὶ μακρὰς φλυαρίας συνθεῖναι κατὰ τῶν ἀρίστων ἰατρῶν».

¹¹¹ «Systems of Sophistry and Philosophy. The case of the Second Sophistic», *Harvard Studies in Classical Philology*, 107 (2013), σσ. 331-363 και ιδιαίτερα σσ. 336-337.

¹¹² Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος*, 1. 56 (Kühn).

¹¹³ Βλ. *Αυτόθι*.

εάν ένας από τους δύο όρους δεν πληρούται, τότε «ἀναγκαῖον ἀποτυχεῖν τοῦ τέλους»¹¹⁴.

Προκειμένου να καταστούν πιο κατανοητά όσα αναφέρει, προσφεύγει στον χώρο του αθλητισμού και στους αθλητές που επιδιώκουν να γίνουν ολυμπιονίκες¹¹⁵, αποδίδοντας το ενδεχόμενο της αποτυχίας τους είτε στην «ἀφυίαν τοῦ σώματος» είτε στην «ἀμέλειαν τῆς ἀσκήσεως»¹¹⁶. Με την αντιστροφή των όρων ο Γαληνός αναφέρει πως σε όποιο «ἢ φύσις τοῦ σώματος ἀξιόνικος ἦ καὶ τὰ τῆς ἀσκήσεως ἄμεμπτα» δεν μπορεί παρά «πολλούς ἀνελέσθαι τόνδε στεφανίτας ἀγώνας»¹¹⁷. Με ανάλογο τρόπο και οι σημερινοί ιατροί «δυστυχοῦσιν», διότι «οὔτε δύναμιν οὔτε βούλησιν ἀξιόλογον ἐπιφερόμενοι πρὸς τῆς τέχνης ἀσκησιν ἢ τὸ μὲν ἕτερον αὐτοῖς ὑπάρχει, θατέρου δ' ἀπολείπονται»¹¹⁸. Συμπερασματικά, απαραίτητη

¹¹⁴ Για αυτό το θέμα βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σσ. 276-278.

¹¹⁵ Αξίζει να αναφέρουμε ότι με το ίδιο ακριβώς παράδειγμα μας εισάγει στο έργο Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος.

¹¹⁶ Βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος, 1. 56 (Kühn). Ευστόχως, ο J. Jouanna, αναφέρει ότι «Ο ρόλος της φύσης στην περίπτωση των αθλητών, σχετίζεται με την φυσική δυνατότητα του σώματος, ενώ στην περίπτωση των ιατρών με την φυσική δυνατότητα του μυαλού» (*Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σ. 276). Για την περί φύσεως συζήτηση στον Γαληνό εν γένει, βλ. ενδεικτ.: J. Jouanna, *ό.π.*, σσ. 287-312. Ph. van der Eijk, «Galen on the Nature of Human Beings», στο: *Philosophical Themes in Galen*, P. Adamson, RoTraud Hansberger, J. Wilberding (eds.), στο: *Institute of Classical Studies, supplement 114, School of Advanced Study, University of London*, 2014, σσ. 89-134.

¹¹⁷ Βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος, 1. 56 (Kühn).

¹¹⁸ Βλ. *Αυτόθι*.

προϋπόθεση για την επίτευξη του τελικού σκοπού της ιατρικής αποτελεί, κατά τον Γαληνό, η πλήρωση και των δύο όρων, τουτέστιν της βουλήσεως και της δυνάμεως, όπως και για τους αθλητές απαραίτητες κρίνονται οι προϋποθέσεις της φυσικής δύναμης και της ασκήσεως.

Ορισμένοι απέδιδαν την έλλειψη της φυσικής δυνατότητας στην μεταβολή των φυσικών δυνάμεων του σύμπαντος. Ο Γαληνός, απορρίπτει αυτή την άποψη, περί μεταβολής του σύμπαντος θεωρώντας ότι «μήτε τῶν ὠρῶν τῆς τάξεως ὑπηλλαγμένης μήτε τῆς ἡλιακῆς περιόδου μετακεκοσμημένης μήτ' ἄλλου τινὸς ἀστέρος ἢ ἀπλανοῦς ἢ πλανωμένου μεταβολὴν τιν' ἐσχηκότος»¹¹⁹. Ο Γαληνός για ζητήματα κοσμολογικά και για ερωτήματα του τύπου, αν ο κόσμος είναι αγέννητος ή έχει γεννηθεί, αν είναι ένας ή πολλοί, αν υπάρχει κάτι έξωθεν αυτού ή όλα περικλείονται εντός του, καθώς και για το ποια είναι η ουσία του, θεωρεί ότι «αἰσθήσει γὰρ ἔναργεῖ τὴν τοιαύτην διαφωνίαν ἀδύνατον κριθῆναι»¹²⁰. Κατά τη γνώμη του, τέτοιου είδους ζητήματα αφορούν στη θεωρητική φιλοσοφία, η οποία πρέπει να διακριθεί από την ηθική, την πολιτική ή την πρακτική φιλοσοφία. Μάλιστα, προκειμένου να ενισχύσει την άποψή του ότι δεν υπάρχει εμπειρική απόδειξη για τα ζητήματα

¹¹⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος*, 1. 56 (Kühn).

¹²⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, IX, 6. 576-578 (De Lacy). Για ζητήματα που αφορούν στην κοσμολογία του Γαληνού γενικά βλ. ενδεικτικά: J. Wrigth, «The Mentality and Cosmology of Claudious Galenus», *The Scientific Monthly*, 15.2 (1922), σσ. 144-152· J. R. Hankinson, «Galen's Philosophical Eclecticism», στο: *ό.π.*, σσ. 3505-3522, ιδιαίτερα για το θέμα σσ. 3508-3511· R. Chiaradonna, «Galen and Middle Platonism», στο: *Galen and the World of Knowledge*, σσ. 244-252.

αυτά, φέρει ως παράδειγμα την γνώση μας για τον θεό ή την ψυχή, γνώση η οποία, όπως διατείνεται, δεν επιδέχεται εμπειρική απόδειξη¹²¹.

Ανακεφαλαιώνοντας τα βασικά γνωσιολογικά εφόδια με τα οποία πρέπει να είναι εξοπλισμένος ο ιατρός προκειμένου να γίνει όμοιος με τον Ιπποκράτη και να ασκήσει με επιτυχία την τέχνη αυτού, όπως καταγράφονται από τον Γαληνό στην πραγματεία του *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος* θα σημειώναμε ότι είναι τα εξής: α) θεωρητική κατάρτηση με τη μελέτη του προγενέστερου θεωρητικού υποβάθρου και κυρίως, των ιπποκρατικών συγγραμμάτων, β) ορθή ερμηνεία των ιπποκρατικών διδασκαλιών και ταυτόχρονη πρακτική άσκησή τους, ώστε να επιτευχθεί η εμπέδωσή τους, γ) προπαιδεία στους επιστημονικούς κλάδους της αστρονομίας και της γεωμετρίας, οι οποίοι, σύμφωνα και με όσα ο Ιπποκράτης πρεσβεύει, «οὐ σμικρὰν μοῖραν εἰς ἰατρικὴν τέχνην συμβάλλεσθαι», δ) γνώση της φύσης των μερών του σώματος, δεδομένου ότι αυτή αποτελεί την αρχή «τοῦ κατ' ἰατρικὴν λόγου παντός», ε) άσκηση της λογικῆς μεθόδου, με τη βοήθεια της οποίας θα καταστεί εφικτή η γνώση των κατηγοριῶν των νοσημάτων, γνώση από κοινού με τη δυνατότητα της προγνώσεως των ασθενειῶν, θα συντελέσουν στην επιτυχία του τέλους της ιατρικῆς, ἤτοι η επιτυχία της θεραπευτικῆς μεθόδου στη ἴαση, στ) η εμπειρική

¹²¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, IX, 7. 588-590 (De Lacy). πρβλ. Γαληνοῦ, *Περὶ οὐσίας τῶν φυσικῶν δυνάμεων*, 4. 764 (Kühn). Ο διαχωρισμός αυτός προκύπτει ως προϊόν του γνωσιολογικού μοντέλου του Γαληνοῦ.

παρατήρηση κρίνεται απαραίτητη για να επιβεβαιώσει «τὰ ἐκ λόγου διδαχθέντα», ζ) η σαφήνεια στην έκφραση αποτελεί ένδειξη γνώσης κάποιου ζητήματος, αλλά και απαραίτητο προσόν του ιατρού κατά την άσκηση της τέχνης του –ας μη λησμονούμε ότι για τον Γαληνό ο Ιπποκράτης κατείχε «τὴν τῆς ἐρμηνείας δεινότητα», η) η ταυτόχρονη πλήρωση των όρων της βουλήσεως και της δυνάμεως για την επιτυχία του τελικού σκοπού της ιατρικής τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΟΤΙ Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

2. 1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο Γαληνός, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας και καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του ησχολήθη με ποικίλα ιατρικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για ζητήματα ηθικής γίνεται αντιληπτό αν αναλογισθεί κάποιος ότι στην πραγματεία του *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* αναφέρει είκοσι τρεις τίτλους έργων που έχει γράψει και αφορούν στα «Περὶ τῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἐζητημένων»¹²². Από το σύνολο αυτής της συγγραφικής παραγωγής έχουν έλθει στο φως μέχρι σήμερα τρεις πραγματείες: στα ελληνικά η *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστω ψυχῇ ἰδίων παθῶν* και η *Περὶ ἀλυπίας* και σε αραβική επιτομή η *Περὶ ἠθῶν*. Η Σοφία Ξενοφώντος¹²³ σχολιάζοντας τους τίτλους των ηθικού περιεχομένου πραγματειών του ιατροφιλοσόφου θεωρεί ότι «τα πλείστα ηθικά έργα του Γαληνού φέρουν τίτλους που είναι τυπικοί της συγγραφικής παραγωγής σχετικής με την πρακτική ηθική».

¹²² Γαληνού, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σ. 169-170 (Boudon – Millot I).

¹²³ Εισαγωγή, στο: *Γαληνός, Για την αποφυγή της λύπης (ΠΕΡΙ ΑΛΥΠΙΑΣ)*, εισαγωγή: Σοφία Ξενοφώντος, μτφρ. – σχόλια: Παρασκευή Κοτζιά, επίμετρο: Ι. Πολέμης, Θεσσαλονίκη, εκδ. Θύραθεν, 2016, σ. 11.

Η ηθική θεωρία του Γαληνού αποτελεί ένα μείγμα πλατωνικών, αριστοτελικών και στωικών δογμάτων. Θεωρεί ότι «ἀγαθὸς» μπορεί να είναι ένας άνθρωπος «εἴτ' ἐκ φύσεως εἴτ' ἐκ παιδείας καὶ διδασκαλίας εἴτ' ἐκ προαιρέσεως καὶ ἀσκήσεως»¹²⁴. Οι παράγοντες, δηλαδή, που συμβάλλουν στην κατάκτηση της αρετής είναι η φύσις, με την έννοια της φυσικής συστάσεως - κράσεως του σώματος, η παιδεία και η διδασκαλία, μείζονος σημασίας παράγοντες για την διαμόρφωση τόσο του ήθους όσο και για την κατάκτηση της γνώσης, η προαίρεσις, το να επιλέγει κάποιος να πράττει το καλό και να αποφεύγει το κακό και η ἄσκησις, το αδιάκοπο εγχείρημα κάποιου προς την κατάκτηση της αρετής.

Υπόδειγμα ενάρετου ανθρώπου η φύση του οποίου ήταν τέτοια που του έδωσε τη δυνατότητα «χωρὶς τῶν ἐκ φιλοσοφίας λόγων» να τιμήσει –και μάλιστα με ακρίβεια («ἀκριβῶς»)– τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και ως εκ τούτων και «τὰς ἄλλας ἀρετάς» υπήρξε ο πατέρας του¹²⁵. Ο Γαληνός επαινεί τον πατέρα του ως ένα πρόσωπο που διαπρέπει μεταξύ των φιλοσόφων σε ζητήματα δικαιοσύνης, καλοσύνης και εξαιρετικού αυτοελέγχου¹²⁶ και αντιπαραβάλλει το μεγαλείο του ήθους του σε σχέση με αυτό της μητέρας του, την οποία φαίνεται εξαιτίας του οξύθυμου χαρακτήρα της να μην την είχε σε ιδιαίτερη υπόληψη¹²⁷. Χαρακτηριστικό της εκτίμησης που

¹²⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, 4. 815 (Kühn).

¹²⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ ἀλνπίας*, § 24, σ. 74 (εκδ. Θύραθεν).

¹²⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ εὐχνημίας καὶ κακοχνημίας*, 6. 755 (Kühn).

¹²⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 40-41 (Kühn): «εὐτύχησα δὲ μεγάλην εὐτυχίαν, ἀοργητότατον μὲν καὶ

έτρεφε για τον πατέρα του αποτελεί η ομολογία του ότι κάθε φορά που τον ανακαλεί στη μνήμη, αισθάνεται να γίνεται καλύτερη η ψυχή του¹²⁸.

2. 2. Η σύνδεση της Ηθικής φιλοσοφίας με τις περί ψυχής θεωρήσεις

Η ηθική φιλοσοφία του Γαληνού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις περί ψυχής θεωρήσεις του. Αποδέχεται την θεωρία του Πλάτωνα για την τριμερή διαίρεση της ψυχής και τις λειτουργίες κάθε μέρους αυτής, όπως αυτή προβάλλει από τον Αθηναίο φιλόσοφο, κυρίως, στον *Τίμαιον* (69d – 70b), αλλά και στην *Πολιτείαν* (439d – 441a)¹²⁹.

δικαιότατον καὶ χρηστότατον καὶ φιλονθρώποτατον ἔχων πατέρα, μητέρα δ' ὀργιλωτάτην, ὡς δάκνειν μὲν ἐνίοτε τὰς θεραπαίνας, αἰεὶ κεκραγένοι τε καὶ μάχεσθαι τῷ πατρὶ μᾶλλον ἢ Ξανθίππη Σωκράτει. Παράλληλά τε ὀρῶντι μοι τὰ καλὰ τῶν τοῦ πατρὸς ἔργων τοῖς αἰσχροῖς πάθεσι τῆς μητρὸς ἐπήει τὰ μὲν ἀσπάζεσθαί τε καὶ φιλεῖν, τὰ δὲ φεύγειν καὶ μισεῖν».

¹²⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ ἀλυσίας*, § 24, σ. 74 (εκδ. Θύραθεν): «Ἦν μοι πατὴρ οὐ ἐγὼ καὶ ἀναμιμνησκόμενος ἐκάστοτε βελτίων ἑμαυτοῦ τὴν ψυχὴν αισθάνομαι γινόμενος».

¹²⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 5. 288 (Kühn): «Πλάτων δὲ καὶ τριμερῆ τὴν ψυχὴν φήσας εἶναι, τὸ μὲν λογιστικὸν ἔλεγεν ἐν τῇ κεφαλῇ εἶναι, τὸ δὲ θυμοειδὲς περὶ τὸν θώρακα, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν περὶ τὸν ὀμφαλόν»· 5. 514 (Kühn): «καὶ γὰρ εἶδη καὶ μέρη ψυχῆς ὀρθῶς ἂν τις ὀνομάζοι τὸ λογιστικόν, καὶ τὸ θυμοειδὲς, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ὥσπερ εἰ καὶ σώματος εἶδη τις εἰπὼν εἶη φλέβα, καὶ ἀρτηρίαν, καὶ νεῦρον, ὅστων τε καὶ χόνδρον, καὶ σάρκα, καὶ τᾶλλ' ὅσα τοιαῦτα». Στο ἔνατο βιβλίο της πραγματείας *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* ο Γαληνός αναφέρεται στην τριμερῆ διαίρεση της ψυχῆς ὅπως αὐτὴ ἀπαντᾷ στην *Πολιτείαν* βλ., Γαληνοῦ, *ὁ.π.*, 5. 727-729. Βλ. ἐπίσης, Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἰ τῆς ψυχῆς δυνάμεις*

έπονται, 4. 770 – 772. Για βιβλιογραφία σχετική με την πρόσληψη της θεωρίας του Πλάτωνα για την τρίμερη διαίρεση της ψυχής από τον Γαληνό βλ. ενδεικτ.: R. J. Hankinson, «Galen’ s Anatomy of the Soul», *ό.π.*, σσ. 197-239 και ιδιαίτερα σ. 198, όπου ο μελετητής αναφέρεται στην αποδοχή από τον Γαληνό της πλατωνικής θεωρίας για την τρίμερη διαίρεση της ψυχής, όπως αυτή προβάλλει στον πλατωνικό *Τίμαιον* και τοποθετεί το λογιστικόν μέρος στον εγκέφαλο, το *ἐπιθυμητικόν* στην καρδιά και το *θυμοειδές* στο ήπαρ του ιδίου, «Body and Soul», στο: R. A. H. King (ed.), *Philosophical Approaches to Explaining Living Behaviour in Greco-Roman World*, Walter De Gruyter, 2006, σσ. 232-258· T. Tieleman, «Galen’s Psychology», στο: J. Barnes – J. Jouanna (eds.), *Galien et la Philosophie*, Genève, εκδ. Tous Droits Réservés, 2003, σσ. 131-169, ιδιαίτερα για τις ιδιότητες των τριών μερών της ψυχής, σσ. 151-160· P. Donini, «Psychology», στο: R. J. Hankinson (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, σσ. 184-209· M. Schiefsky, «Galen and the Tripartite Soul», στο: R. Barney – T. Brennan – Ch. Britain (eds.), *Plato and the Divided Self*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, σσ. 331-349. Αξίζει εδώ να αναφέρουμε την άποψη του Γ. Θ. Παναγή και Μ. Δαφέρμου, «Ψυχή, νους, και εγκέφαλος: μία ιστορική αναδρομή στη μελέτη των μεταξύ τους σχέσεων», *Hellenic Journal of Psychology*, 5 (2008), σσ. 324-366, ιδιαίτερα σ. 342 όπου γράφουν τα εξής: «Η θεωρία του Γαληνού για τους τρεις τύπους πνεύματος παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με την Πλατωνική διάκριση των τριών μερών της ψυχής»· πρβλ. για το ίδιο θέμα, K. Pollak, *Η Ιατρική στην Αρχαιότητα: Ελλάδα-Ρώμη-Βυζάντιο. Η Ιατρική στη Βιβλο και το Ταλμούδ*, σ. 310· G. Lloyd, «Pneuma», *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S)*, 13 (2007), σσ. 142-143. Ο Γαληνός εκθέτει την θεωρία του για τους τρεις τύπους πνεύματος στο έργο *Περὶ χρείας μορίων*, 3. 45. (Kühn). Για μία μελέτη που πραγματεύεται τις απόψεις του Γαληνού σχετικά με το *ἐπιθυμητικόν* μέρος της ψυχής βλ. Ph. De Lacy, «The Third Part of the Soul», στο: P. Manuli-M. Vegetti (eds.), *Le Opere Psicologiche Di Galeno. Atti Del Terzo Colloquio Galenico Internazionale*, Pavia, εκδ. Bibliopolis, 1986, σσ. 43-63. Ιδιαίτερα για τον συσχετισμό των απόψεων του Γαληνού όσον αφορά το *ἐπιθυμητικόν* μέρος της ψυχής με αυτές του Πλάτωνα για το ίδιο θέμα βλ. σσ. 43-48· J. F. Finamore, «The Platonic Tripartite Soul and the

Επαινεί τον Πλάτωνα για το γεγονός ότι συνέδεσε «ὡσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνθου» τη διδασκαλία των αρετών, του τέλους και όλα τα δόγματα της ηθικής φιλοσοφίας με τη γνώση των δυνάμεων της ψυχής και απέδειξε ότι «ὕπὸ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας γίνονται τὰ πάθη»¹³⁰.

Για τον Γαληνό, όπως και για τον Πλάτωνα, οι ηθικές αρετές εκπορεύονται από το λογιστικό μέρος της ψυχής, η έδρα του οποίου τοποθετείται στον εγκέφαλο¹³¹. Η διαφορά του Γαληνού από τον

Platonism of Galen's *On the Doctrines of Hippocrates and Plato*», σ. 1-7 και ιδιαίτερα 6-7.

¹³⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 4. 7 (23-24) (Kühn). Σε αυτό το σημείο ο Γαληνός αναφέρει ότι τόσο ο Πασειδώνιος όσο και ο Χρῦσιππος ασπάζονται αυτή την θέση του Πλάτωνα.

¹³¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 3. 5 (Kühn) αναφέρει για τις ηθικές αρετές ότι «ἐγκέφαλος ἐστὶ ἀρχὴ πάντων αὐτῶν». Για τη σπουδαιότητα της παρατήρησης ότι ο εγκέφαλος αποτελεί το κέντρο των νοητικών λειτουργιών βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν πρὸς Ἐπιγένην*, 14. 626-630, όπου ο Γαληνός περιγράφει ένα περιστατικό που συνέβη στη Ρώμη κατά τη διάρκεια της πρώτης παραμονής του στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με όσα αναφέρει σε μία διάλεξή του, που αφορούσε στις ανατομικές ανακαλύψεις του για τον τρόπο με τον οποίο παράγεται η φωνή, ο Γαληνός οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι όλα τα νεύρα που κινούνται έχουν για κέντρο τους τον εγκέφαλο. Με τον τρόπο αυτό θεώρησε ότι απέδειξε και ενίσχυσε τη θέση του Ἱπποκράτη και του Πλάτωνα ότι ο εγκέφαλος αποτελεί το κέντρο της νόησης. Βλ. επίσης, Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 5. 230-231 (Kühn), όπου ο ιατροφιλόσοφος θεωρεί ότι δεν υπάρχει κανένας άλλος τρόπος να αποδειχθεί η ορθότητα της παρατήρησης περί της τοποθέτησης της αρχής της νόησης, της αίσθησης και της κίνησης στον εγκέφαλο, παρά μόνο με την ανατομή. Πρβλ. Γαληνοῦ, *Περὶ χρειαίας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων*, 4.

Πλάτωνα, όπως προσδιορίζεται από τον ιατροφιλόσοφο, έγκειται στο γεγονός ότι ο Πλάτων φαίνεται πεπεισμένος ότι το λογιστικό μέρος της ψυχής «ἀθάνατον ἐστί», ενώ ο Γαληνός δεν μπορεί να αποφανθεί μετά βεβαιότητας επ' αυτού «οὔθ' ὡς ἔστιν οὔθ' ὡς οὐκ ἔστιν ἀθάνατον»¹³². Για τον Γαληνό, η παράμετρος που έχει σημασία είναι ότι η θεωρία αυτή για τα τρία μέρη της ψυχής και τη λειτουργία εκάστου είναι χρήσιμη στην ιατρική τέχνη, στην ηθική και στην πολιτική φιλοσοφία. Δεν βρίσκει, όμως, να υπάρχει καμία χρησιμότητα από αυτή τη συζήτηση περί αθανασίας της ψυχής ούτε στην ιατρική τέχνη, ούτε στην ηθική ή στην πολιτική φιλοσοφία, και σε αυτόν τον λόγο αποδίδει και την παράλειψη αυτού του προβληματισμού από πολλούς ιατρούς και φιλοσόφους¹³³. Επιπλέον, για τον Γαληνό ούτε ο ίδιος ο Πλάτων ούτε κανένας από τους Πλατωνιστές διδασκάλους του δεν του έχει διδάξει την αιτία «δί' ἣν

272-277 (Kühn)· *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*, 2. 696-698 (Kühn). Για ενδεικτική σχετική με το θέμα αυτό βιβλιογραφία βλ. Th. J. Tracy, «Plato, Galen and the Center of Consciousness», *Illinois Classical Studies*, 1 (1976), σσ. 43-52· M. W. Gleason, «Shock and Awe: The Performance Dimension of Galen's Anatomy Demonstration», στο: *ό.π.*, σσ. 85-114, ιδιαίτερα σ. 87, σημ. 10.

¹³² Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, 4. 772 (Kühn).

¹³³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 9. 9 (Kühn). Δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε ότι στο σημείο αυτό ο Γαληνός αναφέρεται στη συζήτηση που γίνεται για το αν το θυμοειδές και το επιθυμητικό μέρος της ψυχής «ἀθάνατα τετύχηκεν ὄντα». Δεν διατυπώνει λόγο στο σημείο αυτό για την αθανασία ή μη του λογιστικού.

ή ψυχή τοῦ σώματος ἀναγκάζεται χωρίζεσθαι»¹³⁴. Ερμηνεύοντας ὅσα ἀναφέρει γίνεται ἀντιληπτό ὅτι στήν θεώρηση τοῦ Γαληνοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μία ενιαία καὶ ἀδιάσπαστη οντότητα, ἡ ὁποία ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχή. Επιπλέον, καθὼς παρατηρεῖ ὅτι υπάρχουν ποικίλες κράσεις τῶν σωμάτων με πολλές διαφορές μεταξύ τους, εκφράζει τὴ γνώμη ὅτι «οὐ πᾶν εἶδος σώματος ἐπιτήδειόν ἐστι ὑποδέξασθαι τὴν λογιστικὴν ψυχὴν»¹³⁵. Καθίσταται ἀντιληπτό ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ὅτι ὁ Γαληνὸς ἀποδίδει στή φύσιν τῶν σωμάτων σπουδαῖο ρόλο, ὅσον ἀφορᾶ στή δυνατότητα ἀκρίβειας τῶν ἠθικῶν ποιότητων ποὺ θὰ καταστήσουν κάποιον ἐνάρετο. Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, σὺν τῷ Πρῶτῳ Κεφάλαιῳ τῆς παρούσας ἐργασίας, ἡ φύσις ἀποτελεῖ τὴν πρώτη προϋπόθεση γιὰ νὰ μπορέσει κάποιος νὰ ἀσκηθεῖ στή λογικὴ θεωρία καὶ νὰ ἀκρίβει τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση¹³⁶. Καθ' ὅμοιον τρόπο καὶ ἐδῶ ἡ φύσις τοῦ σώματος εἶναι αὐτὴ ποὺ θὰ παρέχει τὴ δυνατότητα ἀκρίβειας τῆς λογιστικῆς ψυχῆς.

2. 3. Ἡ ἰατρικὴ ὡς «τέχνη φιλόσοφος»

Ἡ ἰατρικὴ γιὰ τὸν Γαληνὸν εἶναι «τέχνη φιλόσοφος»¹³⁷, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἀκρίβεισθαι «εὐεργεσίας ἀνθρώπων ἕνεκεν» καὶ ὄχι

¹³⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἐπονται*, 4. 775 (Kühn).

¹³⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἐπονται*, 4. 776 (Kühn).

¹³⁶ Βλ. παραπάνω σ. 32 καὶ ἐξῆς.

¹³⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 56 (Kühn). Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γαληνὸς στήν πραγματεία τοῦ *Περὶ συστάσεως ἰατρικῆς πρὸς*

«ένεκεν χρηματισμοῦ»¹³⁸. Η έννοια της φιλανθρωπίας στο Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα και μάλιστα, σύμφωνα με τον J. Jouanna¹³⁹ «φαίνεται ότι είναι αυτή που προσδιορίζει τη σχέση ἰατροῦ και ασθενούς στο συγκεκριμένο ἔργο». Για τον Γαληνό, οι σύγχρονοί του ἰατροί δεν εξασκούν «τέχνην οὕτω φιλάνθρωπον»¹⁴⁰, όχι διότι τους λείπει το ψυχικό σθένος, αλλά επειδή τρέφονται «διὰ μοχθηρὰν τροφήν». Αυτή η μοχθηρὰ τροφή, για τον Γαληνό δεν είναι άλλη από τον «πλουῶντα»¹⁴¹. Ο πλούτος

Πατρόφιλον, 1. 257-258 (Kühn) χαρακτηρίζει την ἰατρική «τέχνην ὑγείας ποιητικήν». Συγκρίνει τον οικοδόμο με τον ἰατρό και αναζητά να βρει «ἄχρι πόσου παραπλησίως οἰκοδόμῳ τὰ σφάλματα τοῦ σώματος ἐπανορθοῦσθαι δυνατός ἐστὶ ὁ τὴν ὑγιαστικὴν τέχνην μεταχειριζόμενος»

¹³⁸ Βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος, 1. 57 (Kühn).

¹³⁹ *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σ. 281.

¹⁴⁰ Σύμφωνα με τον J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σ. 281, «αυτή ακριβώς η έννοια προσδιορίζει τη σχέση ἰατροῦ και ασθενούς «φιλάνθρωπος». Για τον Γαληνό, ο στόχος της ἰατρικής είναι η καταπολέμηση της νόσου, δηλαδή η υγεία του ασθενούς. Ο ἰατρός οφείλει να είναι υπηρέτης της «φιλανθρώπου τέχνης». Πρβλ., Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 5. 750-751 (Kühn). Για τις απόψεις του Γαληνοῦ σχετικά με τη σχέση που πρέπει να ἔχει ἕνας ἰατρός με τους ασθενείς του βλ. Γαληνοῦ, *Ἱπποκράτους Ἀφορισμοὶ καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτοὺς ὑπομνήματα*, 17b. 347-349 (Kühn). Βλ. ενδεικτική βιβλιογραφία: L. Edelstein, «The Professional Ethics of the Greek Physician», *Bulletin of the History of Medicine*, 30 (1956), σσ. 391-419· H. F. J. Horstmanshoff, «Galen and His Patients», στο: Ph. van der J. Eijk – H. F. J. Horstmanshoff – P. H. Schrijvers (eds.), *Ancient Medicine in its Socio – Cultural Context*, vol. I, Amsterdam/Atlanta, GA, 1995, σσ. 83-100.

¹⁴¹ Ο Γαληνός, δίδει ηθική απόχρωση στην απόσταση μεταξύ των συγχρόνων ἰατρῶν και του Ἱπποκράτη και αποδίδει την αποτυχία των πρώτων στην

αντιπαραβάλλεται με την αρετή και κατά τον Γαληνό, αν οι σημερινοί άνθρωποι ετρέφοντο με την τροφή της αρετής, θα μπορούσαν να γίνουν «οἷος Φειδίας ἐν πλάσταις, οἷος Ἀπελλῆς ἐν γραφεῦσιν, οἷος Ἴπποκράτης ἐν ἰατροῖς»¹⁴².

Η αποτυχία των ιατρών στην κατάκτηση του τέλους της ιατρικής τέχνης συνδέεται, σύμφωνα με τον Γαληνό, με την επιθυμία τους για πλουτισμό. Όπως ισχυρίζεται, όσοι ιατροί θεωρούν «πλουῖτον ἀρετῆς τιμιώτερον» και ασχολούνται με την τέχνη αυτή όχι για να βοηθήσουν τον άνθρωπο, αλλά για να πλουτίσουν οι ίδιοι, δεν είναι

φιλοχρηματία και την επιτυχία του Ἴπποκράτη στην αρετή. Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σ. 277.

¹⁴² Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 57 (Kühn). Τα παραδείγματα που αναφέρει είναι χαρακτηριστικά. Παραθέτει τους κορυφαίους του είδους τους- Φειδίας στην γλυπτική, Απελλῆς στους γραμματικούς, Ἴπποκράτης στην ιατρική- προκειμένου να καταδείξει τη σημαντικότητα της αρετής, της βουλήσεως και της δυνάμεως, για την επίτευξη κάθε τέλους. Οι τρεις αυτοί, Φειδίας, Απελλῆς και Ἴπποκράτης, υπηρέτησαν ο καθένας την τέχνη του όχι για να κερδίσουν χρήματα ή φήμη, αλλά διότι πραγματικά θεωρούσαν ότι υπηρετούσαν έναν υπέρτατο σκοπό. Επίσης, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι και οι τρεις αυτοί εκπρόσωποι των τεχνών που προαναφέρθηκαν έζησαν και έδρασαν κατά τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα. Ο Γαληνός φαίνεται να θαυμάζει το παρελθόν και τα επιτεύγματα της κλασικής εποχής, καθώς και όσους συνέβαλαν στη δημιουργία αυτού του πολιτισμού, αποδίδοντας μάλιστα την επιτυχία τους αυτή στο γεγονός ότι ετρέφοντο με την «ἀρετή». Αντιθέτως, οι σύγχρονοί του θεωρούν «τιμιώτερον τὸν πλουῖτον τῆς ἀρετῆς» και για τον λόγο αυτό αδυνατούν να παραγάγουν ανάλογο έργο. Πρέπει να επισημάνουμε ότι από τα παραδείγματα αυτά απουσιάζει ο Πλάτων. Αυτή η παράλειψη ίσως να οφείλεται στο ότι ο Γαληνός, στο σημείο αυτό, επιθυμούσε να παραθέσει μόνο εκπροσώπους των τεχνών.

δυνατόν να ενδιαφέρονται για την επιτυχία του τελικού σκοπού της τέχνης τους, που, όπως έχουμε προαναφέρει, είναι η αποκατάσταση της υγείας του ασθενούς. Για τον Γαληνό, αποτελεί οξύμωρο το «χρηματίζεσθαι τε καὶ μυρμηκίζεσθαι», για όποιον ασκεί σοβαρά την ιατρική τέχνη και φέρει τον τίτλο του ιατρού¹⁴³.

2. 4. Η έννοια της φιλανθρωπίας ως αντίθετη της φιλοχρηματίας

Στο έργο του Γαληνού *Ότι ό άριστος ιατρός καὶ φιλόσοφος* η έννοια της φιλανθρωπίας αντιπαραβάλλεται με την έννοια της φιλοχρηματίας και για την οπτική του η φιλανθρωπία αποτελεί απαραίτητη ηθική ποιότητα, η οποία πρέπει να χαρακτηρίζει τον «άριστο ιατρό». Έτσι, ο ιατρός που επιθυμεί να κατακτήσει το «τέλος» της ιατρικής οφείλει να περιφρονήσει την επιθυμία για πλουτισμό και να επιδιώξει με επιμονή το «τέλος» της «φιλανθρώπου τέχνης»¹⁴⁴.

Οφείλουμε να διευκρινίσουμε εδώ ότι για τον Γαληνό δεν είναι κατακριτέο ο ιατρός να αμείβεται για τις υπηρεσίες που προσφέρει στον ασθενή, κατακριτέο κατ' αυτόν είναι η επιδίωξη για απόκτηση

¹⁴³ Βλ. Γαληνοῦ, *Ότι ό άριστος ιατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 58 (Kühn).

¹⁴⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ότι ό άριστος ιατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 58 (Kühn), «ανάγκη καταφρονῆσαι θατέρου τόν ἐπὶ θάτερον όρμησαντα σφοδρότερος». Για τη σχέση ιατρικής και «φιλανθρωπίας» στην αρχαία ιατρική βλ. L. Edelstein, «The Professional Ethics of the Greek Physician», στο: *ό.π.*, σσ. 391-419. Ιδιαίτερα για την έννοια της «φιλανθρωπίας» στην ιατρική πράξη, όπως αυτή προβάλλει στο έργο του Γαληνού *Ότι ό άριστος ιατρός καὶ φιλόσοφος*, σ. 408. Βλ. επίσης, Jacques Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σσ. 281-283.

χρημάτων να αποτελεί τον σκοπό άσκησης της ιατρικής τέχνης. Για τον ιατροφιλόσοφο, η απόκτηση χρημάτων πρέπει να είναι τόση όση να μπορεί ο παραλήπτης τους με αυτήν να εξυπηρετεί «ταῖς ἀναγκαίαις χρείαις τοῦ σώματος»¹⁴⁵. Ως παράδειγμα τέτοιου ιατρού, ο οποίος και στη θεωρία (λόγῳ) και στην πράξη (ἔργῳ) έχει αποδειχθεί ότι ο πλούτος του περιορίστηκε «ἄχρι τοῦ μὴ πεινῆν ἢ διψῆν ἢ ῥιγοῦν», λαμβάνεται ο Ιπποκράτης¹⁴⁶. Ο Ιπποκράτης, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Γαληνός για την προσωπικότητά του, άσκησε την ιατρική τέχνη έχοντας ως γνώμονα την αγάπη για τον άνθρωπο και όχι την αγάπη για το χρήμα, τη δόξα ή τη φήμη. Για αυτόν τον λόγο περιφρόνησε τον πλούτο και προτίμησε να θεραπεύει πτωχούς «ἐν Κρανῶνι καὶ Θάσῳ»¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 58 (Kühn).

¹⁴⁶ Βλ. *Αυτόθι*.

¹⁴⁷ Βλ. *Αυτόθι*. πρβλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 9. 5. 6 (Kühn), όπου μεταξύ των αρχαίων ιατρών που ήσκησαν την ιατρική «φιλανθρωπίας ἀνθρώπου ἔνεκεν» αναφέρονται τα ονόματα του Διοκλή, του Ιπποκράτη και του Εμπεδοκλή. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι ο Γαληνός αποτελεί για την σύγχρονη ιπποκρατική έρευνα σημείο αναφοράς όσον αφορά στη γνησιότητα των συγγραμμάτων που αποδίδονται στον Ιπποκράτη και τα περιστατικά του βίου του. Εδώ, λοιπόν, με αυτή την αναφορά του ο Γαληνός, τρόπον τινά, επιβεβαιώνει την παραμονή του Ιπποκράτη στις δύο αυτές περιοχές. Για τις αναφορές στο ιπποκρατικό corpus των δύο αυτών περιοχών βλ. για την Κρανώνα: *Ἱπποκράτους, Ἐπιδημιῶν*, 2.1.1.1, 4.1.14.1, 4.1.37.1, 6.1.7.1, 6. 3.2.1· για τη Θάσο: *Ἱπποκράτους, Ἐπιδημιῶν*, 1.1.1.1, 1.2.4.1, 1.2.7.1, 1.3.13(4).2, 1.3.13(9).2, 3.2.4.2, 3.3.17(1).2, 3.3.17(2).2, 3.3.17(3).2, 3.3.17(11).2, 3.3.17(15).2, 6.8.31.1, 7.1.112.7 (Littre).

Θα αποτελούσε παράλειψή μας να μην αναφέρουμε ότι ο Γαληνός στην πραγματεία του *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, αναφέρεται στις συμβουλές του πατέρα του Νίκωνα, τις οποίες ο ίδιος ακολουθεί πιστά. Οι συμβουλές αυτές αφορούν στη στάση που πρέπει να τηρεί κάποιος, όσον αφορά στον πλούτο και στην απόκτηση περιουσίας. Ο Γαληνός αναφέρει χαρακτηριστικά για το ζήτημα αυτό ότι «τοῦτον γὰρ ἐτίθετο πρῶτον ὄρον ἐκεῖνος κτημάτων, ὡς μὴ πεινῆν, μὴ ῥιγοῦν, μὴ διψῆν [...] ἐμοὶ τοίνυν ἄχρι δεῦρο τοσαύτη χρημάτων κτησίς ἐστι, ὡς καὶ πρὸς τὰς τοιαύτας πράξεις ἐξαρκεῖν»¹⁴⁸. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι για τον Γαληνό η προαναφερθείσα προτροπή του προς τους ιατρούς για τον περιορισμό του πλούτου τους στην κάλυψη των βασικών αναγκών τους αποτελεί για τον ίδιο οδηγό του βίου του, από την νεανική ήδη ηλικία του.

Οι ίδιες ιδέες διατυπώνονται από τον ιατροφιλόσοφο και στο έργο του *Περί τῶν Ἱπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων*. Σε αυτή την πραγματεία ο Γαληνός αναφέρεται στο «τέλος» της ιατρικής, ταυτίζοντάς το με την «πρόνοιαν» του ιατρού για την υγεία του σώματος. Για τον Γαληνό, υπάρχουν πολλοί που ασχολούνται με την ιατρική έχοντας διαφορετικό σκοπό ο καθένας από την άσκηση της τέχνης αυτής. Μόνον, όμως, οι «υγείας δημιουργοί» αξίζει να έχουν τον τίτλο του ιατρού, ενώ, όσοι ασκούν την ιατρική τέχνη

¹⁴⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 44-45 (Kühn).

υπηρετώντας άλλους σκοπούς, θα πρέπει να τους αποδοθεί και ο ανάλογος τίτλος¹⁴⁹.

2. 5. Η έννοια της φιλανθρωπίας στο ιπποκρατικό corpus

Θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι η έννοια της φιλανθρωπίας, παρά το ότι απαντά περιορισμένα στο ιπποκρατικό corpus, εν τούτοις, φαίνεται ότι και για τον Ιπποκράτη είναι ιδιαίτερα σημαντική από ηθικής άποψης. Στο *Περί ιητροῦ* έργο του Ιπποκράτη, στο οποίο καταγράφονται τα προσόντα του ιδανικού ιατρού, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι ο ιατρός «τὸ δὲ ἦθος εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν, τοιοῦτον δ' ὄντα πᾶσι καὶ σεμνὸν καὶ φιλόφρονον»¹⁵⁰. Επίσης, στο έργο *Παραγγελίαι* η έννοια της φιλανθρωπίας παρουσιάζεται άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της φιλοτεχνίας, αφού σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Ιπποκράτης χαρακτηριστικά «ἦν γὰρ παρῆ φιλανθρωπίη, πάρεστι καὶ φιλοτεχνίη»¹⁵¹.

¹⁴⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περί τῶν καθ' Ἱπποκράτην καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 9. 5. 3-5 (Kühn): «πρόδηλον οὖν ὅτι καὶ ἰατρός ἢ μὲν ἰατρός ἐστὶ ταύτη προνοεῖται τῆς τοῦ σώματος ὑγείας, ἢ δὲ δι' ἄλλο τι τοῦτο πράττει, κατ' ἐκεῖνο καὶ τὴν προσηγορίαν ἔξει. Τινὲς μὲν γὰρ ἕνεκα χρηματισμοῦ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐργάζονται, τινὲς δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν νόμων αὐτοῖς διδομένην ἀλειτουργησίαν, ἔνιοι δὲ διὰ φιλανθρωπίαν, ὥσπερ ἄλλοι διὰ τὴν ἐπὶ ταύτῃ δόξαν ἢ τιμὴν. ὀνομασθήσονται τοιγαροῦν ἢ μὲν ὑγείας εἰσὶ δημιουργοὶ κοινῇ πάντες ἰατροί, καθόσον δὲ τὰς πράξεις ἐπὶ διαφόροις ποιοῦνται σκοποῖς, ὁ μὲν τις φιλόφρονος, ὁ δὲ φιλότιμος, ὁ δὲ φιλόδοξος, ὁ δὲ χρηματιστής».

¹⁵⁰ Ἱπποκράτους, *Περί ιητροῦ*, 1, 9.204 ἢ 9-10 (Littre).

¹⁵¹ Ἱπποκράτους, *Παραγγελίαι*, 6. 1-9 ἢ 6, 9.258, 10 (Littre).

Από τα ανωτέρω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η «φιλανθρωπία» για τον Γαληνό αποτελεί όχι μόνο απαραίτητη ηθική ποιότητα του «ἀρίστου ἰατροῦ», αλλά και σκοπό άσκησης της ιατρικής τέχνης. Ο Γαληνός είτε αναγνώριζε ως αυθεντικά είτε όχι τα δύο ιπποκρατικά συγγράμματα *Περὶ ἰητροῦ* και *Παραγγελίαι*, στα οποία απαντά η έννοια της φιλανθρωπίας, είναι γεγονός ότι την επεκτείνει και την προσαρμόζει στις απαιτήσεις του δικού του ηθικού μοντέλου για τον «ἄριστο ἰατρό»¹⁵².

2. 6. Φιλοπονία – Σωφροσύνη – Εγκράτεια – Ακολασία

Για τον Γαληνό, ο ἰατρός, ο οποίος επιδιώκει να μοιάσει στον Ιπποκράτη, «οὐ μόνον ἀνάγκη χρημάτων καταφρονεῖν [...] ἀλλὰ καὶ φιλόπονον ἐσχάτως ὑπάρχειν»¹⁵³. Στη σηνάφεια αυτή εισάγεται από τον ιατροφιλόσοφο άλλη μία έννοια, ιδιαίτερος σημαντική για την διαμόρφωση της ταυτότητας του «ἀρίστου ἰατροῦ», η έννοια της φιλοπονίας.

Ο Γαληνός ορίζει ως φιλόπονον τον άνθρωπο που δεν μεθάει και δεν τρώει υπερβολικά, που δεν είναι προσκολλημένος στις ερωτικές απολαύσεις ή «συλλήβδην εἰπεῖν αἰδίοις καὶ γαστρὶ δουλεύοντα»¹⁵⁴.

¹⁵² Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σ. 282.

¹⁵³ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 59 (Kühn)· πρβλ. Γαληνοῦ, *Πρὸς Πατρόφιλον Περὶ συστάσεως ἰατρικῆς*, 1. 244 (Kühn), όπου ο ιατροφιλόσοφος θεωρεῖ ως τέταρτη προϋπόθεση –μεταξύ των επτά που αναφέρει– ο μαθητευόμενος στην ιατρική να είναι «φιλοπονότατος», ώστε «μηδὲν μήθ' ἡμέρας, μήτε νυκτὸς ἐκμελετᾶν ἄλλο πλὴν τῶν μαθημάτων».

¹⁵⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 59 (Kühn). Η παρότρυνση του Γαληνού προς τους ἰατροὺς να αποφεύγουν τις σωματικές ηδονές, εξηγείται,

Με άλλα λόγια, ως «φιλόπονος» ορίζεται ο ενάρετος και σώφρων άνθρωπος, αυτός δηλαδή που δεν κυριαρχείται από τις σωματικές ηδονές και δεν είναι έρμαιο των παθών του. Αντιθέτως, όπως αναφέρει, ο αληθινός ιατρός είναι «σωφροσύνης φίλος» και «ἀληθείας έταῖρος» και ασκεί την λογική μέθοδο «χάριν τοῦ γνῶναι»¹⁵⁵.

Οι απόψεις αυτές του Γαληνού αποκαλύπτουν άλλη μία πτυχή της ηθικής σκέψης του. Ο άξιος του ονόματός του ιατρός θα πρέπει να διακρίνεται από την αγαπητική φορά του προς την σωφροσύνη, η οποία αποτελεί την αντίθετη έννοια της ακολασίας. Η ακολασία, κατά τον Γαληνό, σχετίζεται με την κατάχρηση στις απολαύσεις που προέρχονται από το ποτό, το φαγητό και τα αφροδίσια¹⁵⁶. Η

σύμφωνα με τον J. Jouanna, από την επιθυμία του ιατροφιλοσόφου να διατηρεί ο ιατρός την διαύγειά του. Για τον Γαληνό, μία ζωή χωρίς κανόνες, είναι αταίριαστη με την «φιλοπονίαν», προσόν απαραίτητο για την τελειοποίηση κάθε επιστημονικού πεδίου. Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, σ. 279.

¹⁵⁵ Βλ. Γαληνού, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 59 (Kühn). Ο Γαληνός στο σημείο αυτό συνδέει τα ηθικά προσόντα του «ἀρίστου ἰατροῦ», με την επικράτηση των αρετών του λογιστικού. Δηλαδή, όποιος ιατρός είναι αφιλοχρήματος, φιλόπονος και έχει αυτοέλεγχο, τότε δεν μπορεί παρά να είναι σώφρων και φιλαλήθης.

¹⁵⁶ Από τον M. Foucault επισημαίνεται ότι: «Η αρχαία ελληνική ιατρική και η φιλοσοφία ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τα ἀφροδίσια καὶ τὴν ὀρθή χρήση τούσ στά πλαίσια τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν σωστή φροντίδα τοῦ σώματος» (*Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας: 2. Ἡ χρήση τῶν ἀπολαύσεων [Histoire de la sexualité II. L'usage des plaisirs]*, μτφρ. Γ. Κωνσταντινίδης, Ἀθήνα, εκδ. Ράππα, 1989, σ. 159). Βλ. επίσης, M. Foucault, *Ἡ Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας: 3. Ἡ μέριμνα γιὰ τὸν ἑαυτό μας [Histoire*

αποφυγή της ακολασίας μπορεί να επιτευχθεί με την εγκράτεια στην κατανάλωση εδεστών και ποτών, καθώς, επίσης, και με την άσκηση στην ηθική φιλοσοφία, άσκηση η οποία συμβάλλει στην προαγωγή των δυνάμεων του λογιστικού και με τον τρόπο αυτό καθιστά κάποιον πιο συνετό και μνήμων στην αρετή¹⁵⁷.

Ο Γαληνός, συνδέει την υπερβολική κατανάλωση τροφής με την πρόκληση «κακοχυμίας» στον ανθρώπινο οργανισμό, η οποία, από τη μια πλευρά, ευθύνεται για την εκδήλωση κάποιας ασθένειας, αφού αίρει την βασική αρχή διατήρησης της υγείας, δηλαδή, την αρχή της ισορροπίας των τεσσάρων χυμών· από την άλλη πλευρά, η «κακοχυμία» συμβάλλει στην εκδήλωση ενός ορισμένου ψυχικού πάθους, αφού «ταῖς τῆς ψυχῆς ἐνεργείαις λυμαίνεται». Οι ψυχικές ενέργειες, για να διατηρηθούν σταθερές, πρέπει να επικρατήσει η «εὐχυμία», δηλαδή η ισορροπία των τεσσάρων χυμών¹⁵⁸. Καθίσταται εμφανής στο σημείο αυτό η ολιστική θεώρηση του Γαληνού για την ανθρώπινη φύση. Ο Γαληνός, όπως έχουμε προαναφέρει, αντιλαμβάνετο τον άνθρωπο ως ενιαία οντότητα σώματος και ψυχής. Για τον λόγο αυτό θεωρεί ότι η διατήρηση ή μη τόσο της

de la sexualité III. Le souci de soi], μτφρ. Γ. Κρητικός, Αθήνα, εκδ. Ράππα, 1982, σσ. 120-126, όπου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά για τις απόψεις του Γαληνού σχετικά με την επίδραση των σωματικών απολαύσεων.

¹⁵⁷ Βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἰ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται, 4. 808 (Kühn): «Εἷς τε γὰρ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ὀνήσονται μέγιστα καὶ πρὸς ταύτη κατὰ τὰς τοῦ λογιστικοῦ δυνάμεις ἐπιδώσουσιν εἰς ἀρετὴν συνετώτεροι καὶ μνημονικώτεροι γενόμενοι».

¹⁵⁸ Βλ. Γαληνοῦ, Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἰ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται, 4. 814 (Kühn).

σωματικής όσο και της ψυχικής υγείας εξαρτάται από την πλήρωση των ίδιων όρων, δηλαδή από την *εὐχυμίαν* ή την *κακοχυμίαν* αντίστοιχα.

Στο *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* ο Γαληνός θεωρεῖ ὅτι ὁ ἰατρός πρέπει «σωφροσύνης ἀκρότητα σπουδάζειν», ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀποφεύγει τὴν υπερβολή στο ποτό, στο φαγητό καὶ στα ἀφροδίσια¹⁵⁹. Σύμφωνα με τὴν ἐκτίμησή του, ἡ κατάκτηση τῆς σωφροσύνης συντελεῖται «ἢ διὰ πολυχρόνιον ἔθος ἢ δι' ἐγκράτειαν» καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ μίαν ἐπίπονη καὶ δύσκολη ἀσκηση, ἰδιαίτερα στο ξεκίνημά της¹⁶⁰. Γιὰ τὸν Γαληνό, μπορεῖ κάποιος νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι εἶναι σώφρων ἀπὸ τὴ στιγμή που δὲν ἐπιθυμεῖ πλέον «ἔτι τῶν ἡδίστων»¹⁶¹. Μάλιστα, γιὰ τὸν ἰατροφιλόσοφο αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ τὴν εἰδοποιό διαφορὰ τοῦ σώφρονα ἀπὸ τὸν ἀκρατή¹⁶². Ὅλη ἡ φιλοσοφία του γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς σωφροσύνης συμπυκνώνεται, ἐν τέλει, στο ἀπόφθεγμα τῶν Πυθαγορίων, τὸ ὁποῖο παραθέτει «ἐλοῦ τὸν βίον ἄριστον, ἡδὺ δ' αὐτὸν ἢ συνήθεια ποιήσει»¹⁶³. Γιὰ τὸν Γαληνό, αὐτὴ ἡ

¹⁵⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 32 (Kühn).

¹⁶⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 33 (Kühn): «ἐπίπνος <δ> ἐστι καὶ τραχεῖα τὸ γε κατ' ἀρχάς, ὥσπερ καὶ αἱ ἄλλαι πᾶσαι τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἀσκήσεις».

¹⁶¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 33 (Kühn).

¹⁶² Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 33 (Kühn).

¹⁶³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 33 (Kühn). Αὐτὸ τὸ «καλὸν παράγγελμα» τῶν Πυθαγορίων, ὅπως τὸ

επιλογή του «ἀρίστου βίου» γίνεται ελευθέρα βουλήσει μέσω της κατάκτησης της σωφροσύνης διά της οδού της εγκράτειας, και μόνο για όποιον επιθυμεί στον βίο του «τὴν ἀρετὴν ἀντὶ τῆς κακίας [...] ἢ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς ἀντὶ τῶν τοῦ σώματος γαργαλισμῶν»¹⁶⁴. Στο σημείο αυτό ο Γαληνός ακολουθεί τον Πλάτωνα, ο οποίος στον *Τίμαιον* διατυπώνει λόγο για «περὶ τὰ ἀφροδίσια ἀκολασίαν» (86d) και για «ποτῶν καὶ ἐδεστῶν ἀκολασίαν» (72e)¹⁶⁵. Ο ιατρός ως φίλος της σωφροσύνης και σύντροφος της αλήθειας πληροί, σύμφωνα με όσα ο Γαληνός πιστεύει, τους όρους για την κατάκτηση της γνώσης και της αρετής¹⁶⁶.

Στο *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* ο Γαληνός ορίζει τον εγκρατή ως τον άνθρωπο ο οποίος κυριαρχείται από τον λογισμό, δηλαδή, από το λογιστικό μέρος της ψυχής, και, ως εκ τούτου, δύναται να επιβληθεί στα πάθη του, τα οποία εκπορεύονται από το επιθυμητικόν μέρος της ψυχής, από το οποίο ἔλκεται ο ακρατής. Επιπλέον, στην ίδια πραγματεία, σώφρων είναι ο «ὑπὸ τοῦ λογισμοῦ μόνου πρὸς τὴν τῶν ἡδέων ἄγεται χρῆσιν» και γνώμονα

χαρακτηρίζει ο Πλούταρχος, παραδίδεται στο έργο του *Περὶ φυγῆς*, 602B12 – 602C1.

¹⁶⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 33-34 (Kühn).

¹⁶⁵ Και για τον Αριστοτέλη ἀκολασία είναι η «περὶ τὰς ἡδονὰς ὑπερβολὴν» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1118b 27-28). Οι ἡδονές αυτές προέρχονται από την τροφή, την πόση και τα ἀφροδίσια και ἔχουν σχέση με την αίσθηση της αφής. Βλ. σχετικά *Ἠθικὰ Εὐδήμεια* 1231a 17-18: «ὥστε περὶ τὰ ἀπτόμενα ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν θετέον τὴν ἀκολασίαν».

¹⁶⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 59 (Kühn).

της επιλογής του αυτής δεν αποτελεί η *ἀπόλαυσις* αλλά η *ὠφέλεια*. Στον αντίποδα του σώφρονα βρίσκεται ο *ἀκόλαστος*, ο οποίος «πρὸς τῆς ἐπιθυμίας μόνης ἀγόμενος ἀκολουθοῦντος αὐτῇ τοῦ λόγου καθάπερ τινὸς οἰκέτου»¹⁶⁷.

Το ιδανικό μοντέλο υγιεινού τρόπου ζωής παρατίθεται από τον Γαληνό στο *Υγιεινῶν Λόγος*. Σε αυτό το έργο ο ιατροφιλόσοφος αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι η από την παιδική ηλικία άσκηση του σώματος για την κατάκτηση της υγείας και της ευεξίας, από κοινού με την ταυτόχρονη άσκηση της ψυχής στην ευπείθεια και την σωφροσύνη, συμβάλλουν ώστε ένα παιδί να ακολουθήσει ευκολότερα έναν υγιεινό τρόπο ζωής, κατά τον οποίο θα μπορεί να αποφεύγει την ακολασία, αφού από την νεανική ηλικία του θα έχει ασκηθεί στο να μην καταναλώνει υπερβολική ποσότητα ποτού και φαγητού¹⁶⁸.

2. 7. Η δικαιοσύνη ως ηθική αρετή και η δικαιοσύνη στη φύση

Για τον Γαληνό, ο «κρείττων χρημάτων» ιατρός και κάτοχος της αρετής της σωφροσύνης δεν κινδυνεύει «*ἄδικόν τι πράξει*»¹⁶⁹. Η αδικοπραξία συνδέεται με την αγάπη για την απόκτηση χρημάτων

¹⁶⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 4. 2. 41-43 (Kühn). πρβλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 5. 7. 24 (Kühn): «διτταὶ τινές εἰσι αἱ τὸν ἄνθρωπον ἐπισπώμεναι δυνάμεις, ἔστι δὲ ἄλογος ἢ τοῦ πόματος ἐπιθυμοῦσα, ἢ δὲ κατέχουσα ταύτην λογική, σωφροσύνης ἐν τῷ τοιούτῳ καὶ ἐγκρατείας ἢ γένεσις».

¹⁶⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Υγιεινῶν Λόγος*, 6. 49 -50 (Kühn).

¹⁶⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 61 (Kühn).

και το θέλγος προς την ηδονή¹⁷⁰. Για τον λόγο αυτόν, φρονεί ότι ο αληθινός ιατρός είναι αναγκαίο να περιορίσει τον πλούτο του και να ασκεί την σωφροσύνη και ταυτοχρόνως να είναι κάτοχος και όλων των άλλων αρετών¹⁷¹. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, οι ηθικές αρετές «σύμπασαι ἀλλήλαις ἔπονται» και δεν είναι δυνατόν αποκτώντας κάποιος ἔστω και μία από αυτές να μην ακολουθήσουν και όλες οι υπόλοιπες «ὥσπερ ἐκ μιᾶς μηνίθου δεδεμένας»¹⁷².

Στο ἔργο *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος* η δικαιοσύνη είναι ἔννοια ηθικού περιεχομένου και γίνεται αντιληπτή μέσω των ανθρωπίνων πράξεων. Θα αποτελούσε παράλειψή μας, ὁμως, να μην αναφέρουμε ότι η ἔννοια της δικαιοσύνης απαντά και στη φύση. Για τον Γαληνό, η δικαιοσύνη που υπάρχει στη φύση αποδεικνύεται από το γεγονός ότι «ἡ φύσις ἅπαντα διεκόσμησε [...] ὅσα τοῖς σώμασιν ὑπάρχειν, κατὰ τὸ δικαιοτάτον ἐκάστω νείμασα»¹⁷³, ὅλα τα στοιχεία του ανθρωπίνου σώματος η φύση τα ἔχει μοιράσει κατὰ τρόπον δίκαιο, ὥστε το καθένα να εκτελεί με τρόπο τέλειο το ἔργο του. Η βασική αρχή του Αριστοτέλη ότι «ἡ φύσις οὐδὲν ἀλόγως οὐδὲ

¹⁷⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 61 (Kühn): «πάντα γὰρ ἀτολμῶσιν ἀδίκως ἄνθρωποι, φιλοχρηματίας ἀναπειθούσης ἢ γοητευούσης ἡδονῆς πράττουσιν».

¹⁷¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 61 (Kühn).

¹⁷² Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 61 (Kühn).

¹⁷³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ χρείας μορίων*, 3. 432 (Kühn)· πρβλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* 9. 8. 17 (Kühn)· *Εἰς τὸ Ἱπποκράτους περὶ ἀγμῶν ὑπόμνημα*, 18b. 335 (Kühn) αναφέρεται στη δικαιοσύνη που γίνεται φανερή στα οργανικά μέρη του σώματος.

μάτην ποιεῖ»¹⁷⁴, φαίνεται να γίνεται απολύτως αποδεκτή από τον Περγαμηνό ιατροφιλόσοφο¹⁷⁵. Επιπλέον, για τον Γαληνό η κατασκευή του ανθρωπίνου σώματος δεν αποδεικνύει μόνο τη δικαιοσύνη που υπάρχει στη φύση, αλλά, καταδεικνύει με τρόπο εναργή την δύναμη της οντολογικής πραγματικότητας, που κατασκεύασε το σώμα, δηλαδή, την δύναμη του δημιουργού¹⁷⁶.

2. 8. Η ηθική υπόσταση του ἀρίστου ἰατροῦ

Η ίδια πίστη του Γαληνού που προβάλλεται στο *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος* ότι, δηλαδή, ο ιατρός είναι ανάγκη να κατέχει όλες τις ηθικές αρετές, προβάλλεται και στην πραγματεία του *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστῳ ψυχῇ ἰδίων παθῶν*. Στο εν λόγω έργο ο Γαληνός αξιώνει ο ιατρός σε όλο τον βίο του να ασκεί, να μαθαίνει και να αυξάνει τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη, την ανδρεία και τη φρόνηση, καθώς, όπως σημειώνει, αυτές οι αρετές επαινούνται από όλους¹⁷⁷. Μάλιστα, ο Γαληνός,

¹⁷⁴ Βλ. Αριστοτέλους, *Περὶ οὐρανοῦ*, 291b. 14· πρβλ. *Περὶ ψυχῆς*, 434a. 31 «μηθὲν μάτην ποιεῖ ἢ φύσις» και *Περὶ ζῶων μορίων* 661b. 24 «μηδὲν μάτην ποιεῖν τὴν φύσιν μηδὲ περίεργον».

¹⁷⁵ Για τις τελεολογικές αντιλήψεις του Γαληνού παρατίθεται ενδεικτική βιβλιογραφία στο Πρώτο Κεφάλαιο της παρούσας εργασίας σ. 46, σημ. 46.

¹⁷⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 9. 8. 11 -12 (Kühn): «οὐ δικαιοσύνην μόνον ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ σώματος ἐνδείκνυται σαφῶς, ἀλλὰ καὶ δύναμιν ἄκραν τοῦ κατασκευάσαντος αὐτὸ τὸ σῶμα. Τοὺς γάρ τοι σκοποὺς ἀριθμήσης, εἴθ' ἕκαστον αὐτῶν εὖρης κατορθωμένον, ἐναργῶς σοι φανεῖται τὸ μέγεθος αὐτοῦ, φημί τοῦ δημιουργοῦ».

¹⁷⁷ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστῳ ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 42 (Kühn): «ταῦτα καὶ νῦν ἤδη καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου ζηλωτέον

επισημαίνοντας τον θαυμασμό που προκαλούν όσοι είναι ενάρετοι, καταλήγει ότι προτεραιότητα πρέπει να αποτελεί για όλους τους ανθρώπους η άσκηση για την κατάκτηση των αρετών¹⁷⁸.

Για τον Γαληνό, η κράση του σώματος συμβάλλει στο να δύναται κάποιος να είναι επιδεκτικός ή μη στην αρετή. Το ανωτέρω καθίσταται έκδηλο, κατ' αυτόν, από το ότι κανένας δεν έχει γεννηθεί από την φύση του ούτε εχθρός ούτε φίλος της δικαιοσύνης, αλλά «διὰ τὰς κράσεις τῶν σωμάτων ἑκάτεροι τοιοῦτοι γενόμενοι»¹⁷⁹. Αναγνωρίζει, όμως, ότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται με μία φυσική τάση «ἀσπάζεσθαι μὲν τὸ ἀγαθὸν καὶ προσίεσθαι <καί> φιλεῖν, ἀποστρέφεσθαι δὲ καὶ μισεῖν καὶ φεύγειν τὸ κακόν»¹⁸⁰. Κατ' ανάλογον τρόπο αναφέρει ότι από τους ανθρώπους «τοὺς πονηροὺς μισοῦμεν» χωρίς, όμως, να αναλογιζόμεθα «τὸ ποιήσαν αἴτιον αὐτοὺς τοιούτους» ενώ, από την άλλη μεριά, τους αγαθοὺς ανθρώπους «προσιέμεθα καὶ φιλοῦμεν»¹⁸¹.

ἀσκεῖν καὶ μανθάνειν καὶ αὐξάνειν ἀξιῶ σὲ δικαιοσύνης ἀντιποιοῦμενον καὶ σωφροσύνης ἀνδρείας τε καὶ φρονήσεως. Ἐπαινοῦσι γὰρ ἅπαντες τὰς ἀρετὰς ταύτας».

¹⁷⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἑκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, 5. 43 (Kühn): «ὥστε τοῦτο μὲν σοι πρῶτον ἅπάντων ἀσκητέον ἐστὶ τὸ σπουδαζόμενον ἅπασιν ἀνθρώποις μᾶλλον τῶν ἀρετῶν».

¹⁷⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἰ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, 4. 814 (Kühn).

¹⁸⁰ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἰ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, 4. 815 (Kühn).

¹⁸¹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἰ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, 4. 815 (Kühn).

Για τον Γαληνό, η από την νεανική ηλικία άσκηση στην αρετή συμβάλλει τα μέγιστα προς την πορεία ενός ενάρετου βίου. Το παιδί που ασκείται από νωρίς στην αρετή, ακόμη και όταν παρέλθει η νεανική ηλικία θα εξακολουθεί να πράττει έχοντας ως γνώμονα το καλό, αφού θα έχει «πρὸς τὸ καλὸν τινὰ φυσικὴν οἰκειώσιν»¹⁸². Για τον Γαληνό, υπάρχουν τρεις φυσικές οικειώσεις στον άνθρωπο, οι οποίες αντιστοιχούν σε κάθε μέρος της ψυχής. Η *οἰκειώσις* προς την ηδονή βρίσκεται στο επιθυμητικό μέρος της ψυχής· η *οἰκειώσις* προς την νίκη τοποθετείται στο θυμοειδές μέρος της ψυχής· τέλος, η *οἰκειώσις* προς το καλό υπάρχει στο λογιστικό μέρος της ψυχής¹⁸³.

2. 9. Ο «ἄριστος» ιατρός είναι και φιλόσοφος

Ο Γαληνός προβαίνοντας σε χρήση ενός ρητορικού ερωτήματος¹⁸⁴ θεωρεί ότι έχει εν πολλοίς αποδείξει για ποία αιτία ο ιατρός που πρόκειται επάξια να ασκήσει «τὴν Ἱπποκράτους τέχνην» δεν στερείται καμίας προϋποθέσεως για να μην του αποδοθεί και ο τίτλος του φιλοσόφου. Σύμφωνα με τον Γαληνό, κάθε ιατρός, ἄξιος του ονόματός του, οφείλει να ασκηθεί στην λογική θεωρία, να περιφρονήσει τα χρήματα, να είναι φιλόπρονος και να ασκήσει την

¹⁸² Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 5. 5. 6-7 (Kühn).

¹⁸³ Βλ. Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, 5. 5. 8 (Kühn).
πρβλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἐπονται*, 4. 771 (Kühn).

¹⁸⁴ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 60 (Kühn): «τὶ δὴ οὖν ἔτι λείπεται πρὸς τὸ μὴ <οὐκ> εἶναι φιλόσοφον τὸν ἰατρὸν ὅς ἂν Ἱπποκράτους ἀξίως ἀσκήσῃ τὴν τέχνην;».

σωφροσύνη¹⁸⁵. Αν πληρούνται αυτοί οι όροι, τότε, κατά τον Γαληνό, ο ιατρός «πάντα τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὰ μέρη, τὸ τε λογικὸν καὶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν»¹⁸⁶. Ο Γαληνός θεωρεί ότι ο «ἄριστος ἰατρός» είναι το πρόσωπο που κατέχει όλους τους κλάδους της φιλοσοφίας. Είναι, δηλαδή, ο διανοητής, που έχει ασκηθεί στην λογική, στην φυσική και στην ηθική φιλοσοφία. Η διαίρεση της φιλοσοφίας σε τρία μέρη ήταν παγιωμένη κατά την εποχή του Γαληνού και ο ιατροφιλόσοφος την θεωρεί ως δεδομένη και την αποδέχεται¹⁸⁷.

Ο Γαληνός αναφέρει ότι οι σύγχρονοί του έχουν την αξίωση από τον ιατρό να είναι εγκρατής, σώφρων, υπεράνω χρημάτων και δίκαιος. Δεν απαιτούν όμως να είναι φιλόσοφος. Επίσης, αξιώνουν να γνωρίζει την φύση των σωμάτων, τις ενέργειες των οργάνων, την

¹⁸⁵ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 60 (Kühn): «ὁ τὴν Ἱπποκράτους τέχνην ἀξίως ἀσκήσῃ ἐν τῇ λογικῇ θεωρίᾳ γεγυμνάσθαι προσήκει, χρημάτων τε καταφρονεῖν καὶ σωφροσύνην ἀσκεῖν». Πρέπει να σημειωθεί ότι για τον Γαληνό η περιφρόνηση των χρημάτων και η άσκηση της σωφροσύνης δεν είναι οι μόνες αρετές που πρέπει να διακρίνουν τον «ἄριστο ἰατρό», αλλά και «τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἀναγκαῖον ἔχειν αὐτόν», δηλαδή να είναι φιλόπonos, εγκρατής, μετριοπαθής, ζητητής της αλήθειας και να έχει σαφήνεια λόγου.

¹⁸⁶ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 60-61 (Kühn).

¹⁸⁷ Για πρώτη φορά απαντά η ευδιάκριτη αυτή διαίρεση της φιλοσοφίας σε τρεις τομείς, στην Λογική, στην Φυσική και στην Ηθική, στον Σέξτο Εμπειρικό, ο οποίος την αποδίδει στον μαθητή του Πλάτωνα, τον Ξενοκράτη. Βλ. Σέξτος Εμπειρικός, *Πρὸς Λογικούς*, Α' 16. 2: «ἐντελέστερον δὲ παρὰ τοὺς εἰπόντες τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν τι εἶναι φυσικὸν τὸ δὲ ἠθικὸν τὸ δὲ λογικόν· ὧν δυνάμει μὲν Πλάτων ἐστὶν ὁ ἀρχηγός, περὶ πολλῶν μὲν φυσικῶν, [περὶ] πολλῶν δὲ ἠθικῶν, οὐκ ὀλίγων δὲ λογικῶν διαλεχθεῖς· ῥητότατα δὲ οἱ περὶ τὸν Ξενοκράτη καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, ἔτι δὲ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἔχονται τῆσδε τῆς διαιρέσεως».

χρησιμότητα των μορίων του σώματος, τις διαφορές των νοσημάτων και τις ενδεδειγμένες θεραπείες, αλλά δεν θεωρούν απαραίτητο να ασκείται στη λογική θεωρία. Λαμβάνοντας ως παράδειγμα τον υφαντή και τον υποδηματοποιό αναφέρει πως, όπως αυτοί δεν μπορούν να γίνουν «ἀγαθοὶ ἄνευ μαθήσεως τε καὶ ἀσκήσεως», έτσι και ο ιατρός δεν μπορεί να γίνει «δίκαιος ἢ σώφρων ἢ ἀποδεικτικὸς ἢ δεινός», εάν κατά πρώτον αυτά δεν τα έχει διδαχθεί, ώστε να μπορεί ο ίδιος να τα ασκήσει ¹⁸⁸. Για άλλη μια φορά αναφέρεται στη σπουδαιότητα της διδασκαλίας, μέσω της οποίας ο ιατρός λαμβάνει γνώση του ηθικού κώδικα, που πρέπει να διέπει την άσκηση το λειτουργήματός του. Αυτές τις αρετές ο ιατρός θα μπορέσει να τις κατακτήσει μόνο μέσω της φιλοσοφίας. Ο Γαληνός καταλήγει στην πάγια θέση του έργου του ότι ο «ἄριστος ἰατρός [...] ἐστὶ καὶ φιλόσοφος» και είναι τόσο βέβαιος για αυτή την κρίση του που θεωρεί ότι δεν χρήζει περαιτέρω απόδειξης και συζήτησης¹⁸⁹.

Το έργο ολοκληρώνεται με μία αισιόδοξη για την ιατρική επιστήμη θέση, σύμφωνα με την οποία, όποιος επιθυμεί να γίνει σαν τον Ιπποκράτη, μπορεί να το επιτύχει, καθώς επίσης ακόμη και να τον υπερβεί. Απαραίτητη προϋπόθεση για να συμβεί κάτι τέτοιο

¹⁸⁸ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 62 (Kühn). Κατά την Σοφία Ξενοφώντος, το ηθικό πρόγραμμα του Γαληνού «επηρεάζεται από το πλατωνικό και αριστοτελικό εκπαιδευτικό μοντέλο, το οποίο υποστήριζε ότι ο ανθρώπινος χαρακτήρας διαμορφώνεται από τον σωστό συνδυασμό κληρονομικών τάσεων ('φύσις') και εκπαίδευσης που εξαρτάται από εξωγενείς φορείς αγωγής και άλλους παράγοντες ('ἀσκησις')» [Εισαγωγή, στο: Γαληνός, *Για την αποφυγή της λύπης*, (Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΑΛΥΠΙΑΣ), σ. 36].

¹⁸⁹ Βλ. Γαληνοῦ, *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, 1. 61 (Kühn).

είναι, ασφαλώς, να έχει κάποιος ως βάση τις αρχές της ιατρικής του Ιπποκράτη, αρχές οι οποίες θα μπορέσουν τελικά να τον οδηγήσουν, από κοινού με την εμπειρική παρατήρηση, σε μία νέα διευρυμένη ιατρική γνώση. Τέλος, ο Γαληνός κρίνει ορθό να τονίσει, για άλλη μια φορά εισέτι, ότι οι νέοι επιστήμονες του χώρου της ιατρικής οφείλουν να εξοικειωθούν, πρώτα απ' όλα, με την ιστορία της ιατρικής και με όλα όσα ανακάλυψαν οι προγενέστεροί τους.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το έργο *Ότι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος* αποτελεί μία πραγματεία στην οποία καθίσταται έκδηλη η πεποίθηση του Γαληνού για την άρρηκτη σχέση ιατρικής και φιλοσοφίας, σχέση η οποία θεμελιώνεται τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά. Το δεδομένο ότι ο ίδιος ο Γαληνός υπήρξε ένας ιατρός με φιλοσοφικό υπόβαθρο και έντονο ενδιαφέρον για τους κλάδους της Φυσικής, της Λογικής και Ηθικής φιλοσοφίας δεν αποτελεί άνευ σημασίας γεγονός για τη διαμόρφωση των γνωσιολογικών και ηθικών αντιλήψεων του.

Για τον Γαληνό, η φιλοσοφική προπαιδεία για όποιον επιθυμεί να ασκήσει την ιατρική κρίνεται ως απαραίτητη προϋπόθεση, αφού στην εν λόγω πραγματεία, τα προσόντα του ιδανικού ιατρού καταμερίζονται στους τρεις κλάδους της φιλοσοφίας, ήτοι τη Φυσική, τη Λογική και την Ηθική. Στον κλάδο της Φυσικής φιλοσοφίας αποδίδονται οι όροι της *δυνάμεως* και της *βουλήσεως*, η πλήρωση των οποίων καθιστά εφικτή την επίτευξη του τέλους της ιατρικής τέχνης. Στον κλάδο της Λογικής φιλοσοφίας αποδίδεται ο όρος της άσκησης της λογικής μεθόδου, άσκηση που από κοινού με την εμπειρική παρατήρηση οδηγεί στην κατάκτηση της επιστημονικής ιατρικής γνώσης. Τέλος, στον κλάδο της Ηθικής φιλοσοφίας αποδίδονται τα ηθικά προσόντα του ιδανικού ιατρού σχετικά με την άσκηση της «φιλανθρώπου τέχνης». Αυτά τα ηθικά προσόντα χαρακτηρίζουν έναν ιατρό, που κατά τον Γαληνό, δεν τρέφει αγάπη για το χρήμα, είναι φιλόπρονος, εγκρατής, σώφρων, φιλαλήθης και δίκαιος.

Όσον αφορά στις γνωσιολογικές αντιλήψεις του Γαληνού στο *Ότι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, αυτές πηγάζουν πάλι από τον χώρο της φιλοσοφίας. Ο ιατρός, προκειμένου να κατακτήσει την επιστημονική ιατρική γνώση, θα πρέπει πρωτίστως να έχει εντρυφήσει στους τρεις κλάδους της φιλοσοφίας. Η Φυσική φιλοσοφία δύναται να οδηγήσει στην γνώση της φύσης του σώματος, γνώση η οποία αποτελεί την αρχή κάθε ιατρικού συλλογισμού. Η Λογική, με την άσκηση των μεθόδων της, βοηθά τον ιατρό να προβεί στη διαίρεση των νοσημάτων σε γένη και σε είδη, διαίρεση η οποία κρίνεται απαραίτητη για την επιτυχία της θεραπείας. Επίσης, με την άσκηση της λογικής, ο ιατρός κατακτά την ικανότητα του *προγιγνώσκειν*, ικανότητα η οποία τον καθιστά αποτελεσματικό στην αντιμετώπιση των ασθενειών. Τέλος, απαραίτητο προσόν του ιατρού αποτελεί η ικανότητά του να εκφράζεται με σαφήνεια, ικανότητα η οποία ελαχιστοποιεί την πιθανότητα παρερμηνείας των προτεινόμενων προς τον ασθενή οδηγιών.

Ο Γαληνός, εκτός από την φιλοσοφική προπαιδεία, κρίνει πως είναι απαραίτητο για έναν ιατρό να γνωρίζει την προγενέστερη επιστημονική ιατρική γνώση και κυρίως αυτή που υπάρχει στα ιπποκρατικά συγγράμματα. Για τον Γαληνό, ο Ιπποκράτης αποτελεί ιδανικό πρότυπο ιατρού, ο οποίος θεμελίωσε την ιατρική τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά και άσκησε την τέχνη αυτή έχοντας ως γνώμονα την αγάπη για τον άνθρωπο. Η γνώση των διδασκαλιών του Κώου ιατρού, η ορθή ερμηνεία τους και η πρακτική άσκησή τους αποτελεί για τον Γαληνό πρώτιστο παράγοντα επιτυχίας του ιατρού

κατά την άσκηση της τέχνης του. Μάλιστα αυτή η προϋπάρχουσα γνώση θεωρείται από την πλευρά του ως ένα πλεονέκτημα των συγχρόνων ιατρών, οι οποίοι αν την κατέχουν, μπορούν να την επεκτείνουν και έτσι να συμβάλλουν και αυτοί με τη σειρά τους στην πρόοδο της ιατρικής.

Τέλος, ο Γαληνός στο *Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος* προβάλλει ως γνωσιολογική αρχή του την σύζευξη θεωρητικής γνώσης και εμπειρικής παρατήρησης. Ο ιατρός πρέπει πρώτα απ' όλα να είναι κάτοχος της θεωρίας, την οποία θα επιβεβαιώσει ως αληθή με την άσκηση της λογικής, άσκηση η οποία καθιστά κάποιον ικανό να διακρίνει το ψέμα, να αναζητήσει εκ νέου την αλήθεια και τελικά, με την εμπειρική παρατήρηση και την αυτοψία να επιβεβαιώσει τα «ἐκ λόγου διδαχθέντα». Με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτή η κατάκτηση της ασφαλούς επιστημονικής ιατρικής γνώσης.

Το έργο *Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος* αποτελεί μία πραγματεία στην οποία, εκτός από τις γνωσιολογικές, προβάλλονται και οι ηθικές αντιλήψεις, αρχές και αξίες, οι οποίες πρέπει να διακρίνουν και να καθοδηγούν την επιστημονική σκέψη και μέθοδο κάθε ιατρού. Για τον Γαληνό, η ηθική στην ιατρική αποτελεί έναν κώδικα δεοντολογικό, καθώς και έναν οδηγό που διασφαλίζει και εγγυάται την ορθοπραξία. Η ιατρική συνδέεται, μάλιστα, σύμφωνα με τη θεώρηση του Γαληνού με την ηθική με τρόπο άρρηκτο και κάτι τέτοιο γίνεται φανερό από το γεγονός ότι, μολονότι η ιατρική αποτελεί έναν επιμέρους κλάδο του επιστητού, δεν υφίσταται ουσιαστικά ούτε και προσοδεύει χωρίς την ηθική. Το

ηθικά μάλιστα καλό και μόνο αυτό πρέπει να αποτελεί τον οδηγό για την ανακάλυψη της αλήθειας.

Για τον Γαληνό, ο «άριστος ιατρός» πρέπει να είναι ενάρετος, κάτοχος δηλαδή όλων των αρετών. Μάλιστα, η άσκηση, και δη η από την νεανική ηλικία, προς την κατάκτηση της αρετής πρέπει να αποτελεί το πρώτο μέλημα για όποιον επιθυμεί να ασκήσει την «φιλόανθρωπον τέχνην» και να φέρει επάξια τον τίτλο του ιατρού. Ο λόγος, για άλλη μια φορά, διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο, αφού οι ηθικές ποιότητες εδράζουν στο λογιστικό μέρος της ψυχής, το οποίο είναι και το κυρίαρχο στον ενάρετο άνθρωπο.

Ο άξιος του ονόματός του ιατρός πρέπει να διακρίνεται για την φιλανθρωπία, που πρέπει να αποτελεί το μόνο μέλημά του κατά την άσκηση της τέχνης του, να είναι υπεράνω χρημάτων, φιλόπonos, εγκρατής, σώφρων, φιλαλήθης και δίκαιος. Όποιος είναι κάτοχος αυτών των χαρακτηριστικών και ασκείται στην λογική μέθοδο, αξίως μπορεί να φέρει τον τίτλο του ιατρού από κοινού με τον τίτλο του φιλοσόφου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πηγές

Γαληνός (Εκδόσεις-Μεταφράσεις)

Claudii Galeni, Opera Omnia, Tomi I-XXII, Editionem Curavit C. G. Kühn, Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Leipzig, 1821¹, Repr. 1964, Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

Claudii Galeni Pergameni, Scripta minora, Tomi I-III, recensuerunt Ioannes Marquardt, Iwanus Mueller, Georgius Helmreich, Amsterdam, A. M. Hakkert, 1884¹, repr. 1967.

Galen, On the doctrines of Hippocrates and Plato, edition, translation and commentary by Phillip De Lacy, Berlin, Akademie – Verlag, 1978-c1984.

Galen, Tree Treatises On The Nature of Science. On The Sects for Beginners, An Outline of Empiricism, On Medical Experience, Translated by R. Walzer and M. Frede, with an Introduction by M. Frede, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing Company, 1985.

Γαληνός, *Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΠΑΘΩΝ ΚΑΙ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΩΝ)*, P. N. Singer, Εισαγωγή στον Γαληνό, Προλεγόμενα – μετάφραση Εισαγωγής: Γ. Αβραμίδης,

Μετάφραση αρχαίου κειμένου: Ζαφειρία Παρθένη – Ελευθερία Ζάγκα, Θεσσαλονίκη, εκδ. Θύραθεν, 2003.

Γαληνός, Για την αποφυγή της λύπης (Η ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΑΛΥΠΙΑΣ), Εισαγωγή: Σοφία Ξενοφώντος, Μετάφραση-σχόλια: Παρασκευή Κοτζιά, Επίμετρο: Ι. Πολέμης, Θεσσαλονίκη, εκδ. Θύραθεν, 2016.

Boudon – Millot Veronique., *Galien. Tomi I – II. Introduction générale. Sur l'ordre de ses propres livres. Sur ses propres livres. Que l'excellent médecin est aussi philosophe.* Texte établi, traduit et annoté par V. B.-M. Paris, Les Belles Lettres, 2007.

Β. Άλλες Πηγές

1. Κείμενα αρχαίων συγγραφέων

Άριστοτέλης

Aristotelis Opera ex recensione I. Bekkeri, edidit Academia Regia Borussica, accedunt Fragmenta, Scholia, *Index Aristotelicus*, Vol. I-V (Vol. quantum, *Index Aristotelicus*, edidit H. Bonitz). Edition altera quam curavit O. Gigon, Berolini, Apud W. de Gruyter et Socios, 1960-1961 [= Vol. I-IV (1831- 1836¹), Vol. V (1870¹)].

Ήποκράτης

Oeuvres Complètes D' Hippocrate, Tomi I-X, Traduction nouvelle avec le texte grec en regard, collationné sur les manuscrits et toutes les éditions; Accompagnée d' une introduction, de commentaries médicaux, de variants et de notes philologiques; Suivie d' une table générale des matières. Par É. Littré, Paris, 1839-1861, Réimpression, Amsterdam: A. M. Hakker, Editeur, 1961-1962.

Ήποκράτης, Ιατρική Δεοντολογία Νοσολογία, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια: Δημ. Λυπουρλής, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., 2015.

Πλάτων

Platonis Opera, Tomi I-V, recognovit brevique adnotatione critica intruxit I. Burnet, Oxonii, E Typographeo Clarendoniano, 1900- 1907 [I= 1900, II = 1901, III= 1903, IV= 1902, V= 1907]· με πολλές έκτοτε ανατυπώσεις. (Νέα έκδοση [1995] του τόμ. I από τους E. A. Duke, W. F. Hicken, W. S. M. Nicoll, D. B. Robinson, J. C. G. Strachan και της *Πολιτείας* [2003] από τον S. R. Slings.

Jowett, B., *The Dialogues of Plato, Translated Into English with Analyses and Introductions*, Vols. IV, Oxford, Clarendon Press, 1953⁴, [1871¹].

Πολιτεία

Σκουτερόπουλος, Ν. Μ., *Πλάτων, Πολιτεία*, Εισ. σημείωμα – Μετάφραση – Ερμ. Σημειώματα, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2002.

Τίμαιος

Κάλφας, Β., *Πλάτων, Τίμαιος*, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 1995.

Πλούταρχος

On Exile (Περὶ Φυγῆς), στο: Plutarch' s *Maralia in Fifteen Volumes* Vol. VII ,With an English Translation by Ph. H. De Lacy and B. Einarson, 'The Loeb Classical Library', London/ Cambridge, Mass.: W. Heinemann/ Harvard University Press, 1967.

Σέξτος Ἐμπειρικός

Πρὸς δογματικούς ΑΒΓΔ (Πρὸς μαθηματικούς VII – XII), στο: *Sexti Empirici Opera*, Vol. II, Ed. H. Mutschmann, Leipzig, B. G. Teubner, 1914.

Τζέτζης Ἰωάννης

Ἰωάννου τοῦ Τζέτζου Βιβλίον Ἱστορικῆς τῆς διὰ στίχων πολιτικῶν ἄλφα δὲ καλουμένης. Ioannis Tzetzae, Historiarum Variarum Chiliades. Graece. Textum ad Fidem Duorum Codicum Monacensium Recognovit, Brevi Adnotatione et Indicibus, instruxit Theophilus Kiesslingius, Leipzig, Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildesheim, 1963.

2. Αποσπάσματα από έργα αρχαίων συγγραφέων

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker Griechisch und Deutsch* von H. Diels, hrsg. Von W. Kranz, 3 Bde (Bd. III: *Wortindex* von W. Kranz, *Namen – und Stellenregister* von H. Diels ergänzt von W. Kranz), Dublin/ Zürich, Weidmann, I – II 1972¹⁶, III 1971¹³ [unveränderter Nachdruck der 6. Auflage (1951 – 1952)· 1903 – 1906¹]. [H. Diels – W. Kranz, *Οί Προσωκρατικοί. Οί μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*, τόμ. Α΄– Γ΄, (Τόμ. Α΄– Β΄: *Απόδοση στὰ Νέα Ἑλληνικά καὶ Ἐπιμέλεια*: Β. Α. Κύρκος, *Φιλολογικὴ ἐποπτεία*: Γ. Α. Χριστοδούλου· τόμ. Α΄, *Συνεργασία*: Δ. Γ. Γεωργοβασίλης. Τόμ. Γ΄, *Ἐπιμέλεια*: Β. Α. Κύρκος, *Μεταγραφή καὶ ἐπεξεργασία*: Β. Α. Κύρκος καὶ *Εὐτέρπη Σ. Φλόκα*), Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαδήμα, 2005 – 2010 (Α΄= 2007 [2005¹], Β΄= 2007, Γ΄= 2010)].

Γ. Λεξικά-Εγκυκλοπαίδειες

Βυζαντινὸ Λεξικὸ Σουΐδα, εισαγωγή: Β. Κατσαρός, Θεσσαλονίκη, εκδ. Θύραθεν, 2002.

Hornblower, S., – Spawforth, A., (eds.) *The Oxford Classical Dictionary*, , Oxford, Oxford University Press, ³1996, ¹(1949).

Enos, T. (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric and Composition. Communication from Ancient Times to the Information Age*, New York & London, Garland Publishing, 1996.

Δ. Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

- Anderson, G., *Philostratus: Biography and Belles-Letters in the Third Century AD*, London, 1986.
- Anderson, G., «The Second Sophistic: some problems of perspective», στο: Russel, A. D., (ed.), *Antonine Literature*, Oxford, Oxford University Press, 1990, σσ. 91-100.
- Barnes, J., «Galen on Logic and Therapy», στο: Kudlien, F.- Durling, R. J. (eds.), *Galen's Method of Healing. Proceedings of the 1982 Galen Symposium*, στο: *Studies in Ancient Medicine*, J. Scarborough (ed.), vol. 1, Leiden, The Netherlands, 1982, σσ. 50-101.
- Barnes, J., «Galen and the Utility of Logic», στο: Kollesch, J. – Nickel, D. (eds.), *Galen und das Hellenistische Erbe*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1993, σσ. 33-52.
- Boudon-Millot, V., «Galen's Bios and Methodos», στο: Gill, Ch. - Whitmarsh, T.- Wilkins, J. (eds.), *Galen and the World of Knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 178-180.
- Bowersock, G.W., *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford, Clarendon Press, 1969.
- Brunt, P.A., «The Bubble of the Second Sophistic», *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 39 (1994), σσ. 25-52.
- Carrick, P., «The Galenic Constitutional Theory», στο: *Medical Ethics in Antiquity. Philosophical Perspectives on Abortion and Euthanasia*, Dordrecht/ Boston/ Lancaster, D. Reidel Publishing Company, 1985, σσ. 31-38.

- Carrick, P., «The Hippocratic Humoral Theory», στο: *Medical Ethics in Antiquity. Philosophical Perspectives on Abortion and Euthanasia*, Dordrecht/ Boston/ Lancaster, D. Reidel Publishing Company, 1985, σσ. 15-23.
- Chiaradonna, R., «Galen and Middle Platonism», στο: Gill, Chr. – Whitmarsh, T. – Wilkins J. (eds.), *Galen and the World of Knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 243-260.
- Craik, E., «Teleology in Hippocratic Texts: Clues to the Future?», στο: Rocca, J. (ed.), *Teleology in the Ancient World: Philosophical and Medical Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, σσ. 203-216.
- De Lacy, Ph., «Galen's Platonism», *American Journal of Philology*, 93 (1972), σσ. 27-39.
- De Lacy, Ph., «The Third Part of the Soul», στο: Manuli P. - Vegetti M. (eds.), *Le Opere Psicologiche Di Galeno. Atti Del Terzo Colloquio Galenico Internazionale*, Pavia, Bibliopolis, 1986, σσ. 43-63.
- Dillon, J. M. – Long, A. A., *The Question of "Eclecticism" · Studies in Later Greek Philosophy*, Berkeley, University of California Press, 1988.
- Donini, P., «Psychology», στο: Hankinson, R. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, σσ. 184-209.
- Edelstein, L., «The Professional Ethics of the Greek Physician», *Bulletin of the History of Medicine*, 30 (1956), σσ. 391-419.

- Eijk, Ph. J. van der, *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity. Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, σσ. 279-298.
- Eijk, Ph.J. van der, «Galen on the nature of human beings», στο: Adamson, P. – Hansberger, R.- Wilberding, J. (eds.), *Philosophical Themes in Galen*, Institute of Classical Studies, supplement 114, School of Advanced Study, University of London, 2014, σσ. 89-134.
- Eijk, Ph.J. van der, «The Place of Disease in Teleological World- view: Plato, Aristotle, Galen», στο: Rocca, J. (ed.), *Teleology in the Ancient World: Philosophical and Medical Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, σσ. 217-241.
- Finamore, J. F., «The platonic tripartite soul and the Platonism of Galen's *On The Doctrines of Hippocrates and Plato*», στο: Finamore, J. F. – Berchman, R. M. (eds.), *Metaphysical Pattern in Platonism. Ancient, Medieval, Renaissance and Modern Times*, University Press of the South, 2007, σσ. 7-15.
- Foucault, M., *Η Ιστορία τῆς σεξουαλικότητας: 3. Η μέριμνα γιά τόν ἑαυτό μας [Histoire de la sexualité III. Le souci de soi]*, μτφρ. Γ. Κοητικός, Αθήνα, εκδ. Ράππα, 1982.
- Foucault, M., *Ιστορία τῆς σεξουαλικότητας: 2. Η χρήση τῶν ἀπολαύσεων [Histoire de la sexualité II. L' usage des plaisirs]*, μτφρ. Γ. Κωνσταντινίδης, Αθήνα, εκδ. Ράππα, 1989.
- Gleason, M. W., «Shock and Awe: The Performance Dimension of Galen's Anatomy Demonstrations», στο: Gill, Ch. – Whitmarsh,

- T. – Wilkins, J. (eds.), *Galen and the World of Knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 85-114.
- Hankinson, R. J., «Galen's Teleology», *The Classical Quarterly*, 31 (1989), σσ. 206-227.
- Hankinson, R. J., «Galen's Anatomy of the Soul», *Phronesis*, 36. 2 (1991), σσ. 197-239.
- Hankinson, R. J., «Galen's Philosophical Eclecticism», στο: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)*, 36. 2 (1992), σσ. 3505-3522.
- Hankinson, R. J., «Body and Soul», στο: King, R. A. H. (ed.), *Philosophical Approaches to Explaining Living Behaviour in Greco-Roman World*, Walter De Gruyter, 2006, σσ. 232-258.
- Hankinson, R. J., «Epistemology», στο: Hankinson, R. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, σσ. 157-183.
- Hankinson, R. J., «Philosophy of nature», στο: Hankinson R. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, σσ. 210-241.
- Hankinson, R. J., «Galen on the Limitations of Knowledge», στο: Gill, Chr.- Whitmarsh, T.- Wilkins, J. (eds.), *Galen and the World of Knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 206-242.
- Horstmanshoff, H. F. J., «Galen and his patients», στο: Eijk, Ph. J. van der- Horstmanshoff, H. F. J.- Schrijvers, P. H. (eds.), *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context*, vol. 1, Amsterdam/ Atlanta, GA, 1995, σσ. 83-100.

- Irwin, J. R., «Galen on the temperaments», *The Journal of General Psychology*, 36 (1947), σσ. 45-64.
- Jouanna, J., *Ιπποκράτης [Hippocrates]*, πρόλογος: Σπ. Μαρκέτου, μτφρ. Δημ. Δ. Τσιλιβέροδης, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1998.
- Jouanna, J., *Greek Medicine from Hippocrates to Galen*, translated by Neil Allies, edited with a preface by Ph. van der Eijk, Leiden/Boston, Brill, 2012.
- Καραμπατζάκη, Ελένη, «Στωϊκές Επιδράσεις στην Ιατροφιλοσοφική Σκέψη του Γαληνού», στο: Boudouris, K. J. (ed.), *Philosophy and Medicine*, vol. I, Αθήνα, εκδ. Ιωνία, 1998, σσ. 90-110.
- Κύρκος, Β., «Η αρχαία σοφιστική και η λεγόμενη δεύτερη σοφιστική. Ιστορικοφιλοσοφικές συσχετίσεις», στο: *Η Αρχαία Σοφιστική. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα, 1984, σσ. 15-22.
- Kupreeva, I., «Galen's Theory of Elements», στο: Adamson, P.-Hansberger, R.-Wilberding, J. (eds.), *Philosophical Themes in Galen*, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, suppl. 114, School of Advanced Study, University of London, 2014, σσ. 153-196.
- Lauwers, J., «Systems of Sophistry and Philosophy. The case of the Second Sophistic», *Harvard Studies in Classical Philology*, 107 (2013), σσ. 331-363.
- Littman, R. J., «Medicine in Alexandria», στο: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)*, 37. 3 (1994), σσ. 2678-2708 και ιδιαίτερα σσ. 2698-2706.

- Lloyd, E. R. G., *Αρχαία Ελληνική Επιστήμη: Μέθοδοι και Προβλήματα* [*Methods and Problems in Greek Science*], μτφρ. Χλόη Μπάλα, επιμ. Β. Κάλφας, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1996.
- Lloyd, G., «Pneuma», *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S)*, 13 (2007), σσ. 135-146.
- Manetti, D., «Galen and Hippocratic medicine», στο: Gill, Chr.-Whitmarsh, T.-Wilkins, J. (eds.), *Galen and the world of knowledge*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, σσ. 157-174.
- Morison, B., «Logic», στο: Hankinson R. J.(ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, σσ. 66-115.
- Nutton, V., «The Cronology of Galen's Early Career», *The Classical Quarterly*, 23 (1973), σσ. 158-171.
- Nutton, V., «Galen *ad multos annos*», *Dynamis*, 15, (1995), σσ. 25-39.
- Nutton, V., «God, Galen and the depaganisation of Ancient Medicine», στο: Biller P. - Ziegler J. (eds.), *Religion and Medicine in the Middle Ages*, York, York Medieval Press, 2001, σσ. 15-32.
- Nutton, V., *Ancient Medicine*, London/ New York, Routledge, 2004.
- Παναγής, Γ. Θ. - Δαφέρμος Μ., «Ψυχή, Νους, και Εγκέφαλος: μία ιστορική αναδρομή στη μελέτη των μεταξύ τους σχέσεων», *Hellenic Journal of Psychology*, 5 (2008), σσ. 324-366.
- Pollak, K., *Η Ιατρική στην Αρχαιότητα. Ελλάδα-Ρώμη-Βυζάντιο. Η Ιατρική στη Βίβλο και το Ταλμούδ* [*Die Heilkunde der Antike. Griechenland- Rom- Byzanz. Die Medizin in Bibel und Talmud*], μτφρ. Αιμίλιος Δημ. Μαυρουδής, επιμέλεια Αγγελική Δεληκάρη, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 2005.

- Rocca, J., «Anatomy», στο: Hankinson, R. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, σσ. 242-262.
- Sarton, G., *Galen of Pergamon*, Lawrence/ Kansas, University of Kansas Press, 1954.
- Schiefsky, M., «Galen's Teleology and Functional Explanation», *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 33 (2007), σσ. 369-400.
- Schiefsky, M., «Galen and the Tripartite Soul», στο: *Plato and the Divided Self*, Barney, R.- Brennan, T.- Britain, Ch. (eds.), Cambridge, Cambridge University Press, 2012, σσ. 331-349.
- Singer, P. N., «Levels of explanation in Galen», *The Classical Quarterly*, vol. 47, 1997, σσ. 525-542.
- Singer, P. N., «Galen and the Philosophers: Philosophical Engagement, Shadowy Contemporaries, Aristotelian Transformations», στο: P. Adamson, R. Hansberger, J. Wilberding (eds.), *Philosophical Themes in Galen*, Institute of Classical Studies/ School of Advanced Study/ University of London, 2014, σσ. 7-38.
- Siraisi, N. G., *Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago/ London, University of Chicago Press, 1990.
- Siraisi, N. G., «Vesalius and the Reading of Galen's Teleology», *Renaissance Quarterly*, 50.1 (1997), σσ. 1-37.
- Smith, W. D., *The Hippocratic Tradition*, Ithaca/ London, Cornell University Press, 1979.

- Staden, H. Von, «Galen and the Second Sophistic», στο: Sorabji, R. (ed.), *Aristotle and After*, London, London University Press/ Institute of Classical Studies, 1997, σσ. 33-54.
- Staden, H. Von, «Science as text, science as history: Galen on metaphor», στο: *Ancient Medicine and its Socio-Cultural Context. Papers read at the congress held at Leiden University 13-15 April 1992*, Eijk, Ph.J. van der- Horstmanshoff, H. F. J.- Schrijvers, P. H. (eds.), vol. 2, Amsterdam-Atlanta, Rodopi, 1995, σσ. 499-518.
- Stelmack, R. M. – Stalikas, An., «Galen and the humour theory of temperament», *Personality and Individual Differences*, 12 (1991), σσ. 255-263.
- Τέζας, Χρ., «Αρχαία Ελληνική Επιστήμη – Ιατρική», Ανάτυπο στο: *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3ος, Αθήνα, εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», 1989, σσ. 1819-1822.
- Temkin, O., *Galenism: The rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca/ London, Cornell University Press, 1973.
- Temkin, O. – Temkin, Lilian C. (eds.), *Ludwig Edelstein: Ancient Medicine. Selected Papers of Ludwig Edelstein*, translations from the German by C. Lilian Temkin, Baltimore/ London, The John Hopkins University Press, 1987.
- Tieleman, T., «Galen's Psychology», στο: Barnes, J. – Jouanna, J. (eds.), *Galien et la Philosophie*, Genève, εκδ. Tous Droits Réservés, 2003, σσ. 131-169.
- Tracy, T. J., «Plato, Galen and the Center of Consciousness», *Illinois Classical Studies*, 1 (1976), 43-52.

Walsh, J., «The date of Galen's birth», *Annals of the History of Medicine*, 1 (1929), σσ. 378-382.

Walzer, R. – Frede, M. (eds.), *Galen· Three Treatises on the Nature of Science*. with an Introduction by M. Frede, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1985.

Whitmarsh, T., *The Second Sophistic*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

Wright, J., «The Mentality and Cosmology of Claudious Galenus», *The Scientific Monthly*, 15.2 (1922), σσ. 144-152.

SUMMARY

Galen (129 – 200 circa) is considered as the most important doctor in antiquity, next to Hippocrates. He was a descendent of a rich aristocratic family in Pergamon and received a good education, since his teachers were the most prominent ones of his age. He came into contact with the philosophical traditions of Platonism, Aristotelianism, Stoicism and Epicurianism. This fact had a decisive impact on the formation of a philosophical eclecticism, which characterizes his thought and is reflected upon his writings. Galen was a prolific writer, as he was engaged with most of the issues that concerned the people of his time. He expressed particular interest in medicine, a branch in which he distinguished himself.

In the present Master Thesis it is attempted to research and point out the epistemological and ethical views of Galen, as they are registered by the doctor-philosopher in his treatise *The best doctor is also a philosopher* (Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος).

In the Introduction, this choice of the primary source is clarified and argued for. Moreover, it is attempted to show the importance of epistemology and ethics in Galen's thought. Furthermore, bibliographical data about the doctor-philosopher are presented, as it was deemed important that this would help the further understanding not only of the surrounding atmosphere of his age and but also of his thought.

In the First Chapter it is attempted to explore the epistemological views of the doctor-philosopher as they are presented in the treatise *The*

best doctor is also a philosopher (Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος). Simultaneously, it is attempted to interpret extensively these theories by reference to Galen's total surviving works. In particular, it gives an account of the necessary epistemological merits of the "best doctor", which shall enable him to practice successfully the "philanthropist art" and fulfill its "end". According to Galen, these are the following: a) study and correct interpretation of the former theoretical background, b) practice in the epistemological branches of astronomy and geometry, c) practice of the logical method along with empirical observation, d) clarity of expression, e) fulfillment of the terms of power and will.

In the Second Chapter it is attempted to investigate and highlight Galen's ethical views in the above mentioned treatise, views which concern the ethical status of any doctor that wishes to become "best", i.e. similar to Hippocrates. First of all, it is important to show the connection between ethical philosophy with Galen's views on the soul, since these two sectors are inextricably interconnected. In particular, it is attempted to interpret the notions of philanthropy, love of money (philohrimaton), love of labor (philoponia), moderation (sophrosyne), temperance (enkrateia), self-indulgment (akolasia) and justice.

The Thesis is completed with the Conclusions, where it is attempted to demonstrate the basic, for Galen, view that the success of the practice of medicine depends on the philosophic.